

3 1761 06898245 3

U
101
L42D27
1915

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXIII. KÖTET. 4. SZÁM.

BÖLCSELEŐ TAKTIKÁJÁNAK HITELESSÉGE

MAGYAR TÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

(SZÉKFOGLALÓ)

IRTA

DARKÓ JENŐ

L. TAG

Főlvasta 1914 május 4-én

Ára 2 K 60 f.

BUDAPEST.

1915.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből

I. k. I. *Télly*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Télly*: Adalékok a törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tárhányi*: A legújabb magyar Szentírásról. IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akad feladása. 20 f. — VI. *Vámbéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. *Barta*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatva 40 f. (1867—1869.) — II. k. V. *Télly*: Solomos Dénes költeményei és a hétszige népnyelv. 40 f. — VIII. Gr. *Kuun G.*: A sémi magánhangzókrol és megje módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtegetések. 20 f. — XII. *Szvor*: Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. *Sz*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Enge felett. 20 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag 20 f. — VIII. Dr. *Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. Gr. *Kuun G.*: A Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena l thoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — V. Dr. *Gold*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről tettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Bude*: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gy 30 f. (1873—1875.) — V. k. V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. *Barna F.*: A muti más hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulságok a r társra nézve. 1 K 20 f. — X. *Arany L.*: Bérczy Károly emlékezete. (1875— VI. k. I. *Mayr A.*: A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — IV. Dr. *G I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehel a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István l. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Télly*: Eranos. 40 f. (VII. k. VI. *Télly*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VIII. *Ball*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879.) — VIII. k. III. Dr. *A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lágy a phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Bud*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvün fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadér szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Ertsük meg egymást. 60 *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. Dr. *Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlitva Aeschylus és Sophokles tro 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: délyi hirlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbesz Lipót Gyula kültag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magy történelméhez. 80 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történe 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar 40 f. — II. *Télly*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télly*: Középkori gör regények. 60 f. — IV. Dr. *Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás mód év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar kateo 1562-ik évből. 20 f. — VIII. Dr. *Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — I *ziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Armin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírál 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. (1883—1884.) — XII. k. I. Dr. *Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. I

* A hiányzó számok már elfogytak.

B 1497

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJÁNAK HITELESSÉGE

MAGYAR TÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

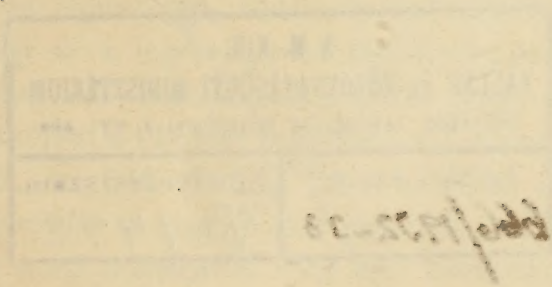
(SZÉKFOGLALÓ)

IRTA

DARKÓ JENŐ

L. TAG

Fölolvasta 1914 május 4-én

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1915

U
101
L42 D27
1915

A M. KIR.	
VALLÁS és KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM	
ORSZÁGOS TANESZ. ÉS PEDAGÓGIAI KÖNYV. ÁRA	
Leltári szám	Elhelyezésszám
666/1932-38	B. 1492

Jelige: "Ὅτι πολυανδρόν ἐστι καὶ
ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος, μελέτην
μόνον ποιούμενον παρὰ τὰς ἄλλας
πολυτελείας καὶ τὴν εὐπόριαν τὸ ἀνδ-
ρείως διακείσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχ-
θρούς.

LEO Phil. Tact. XVIII., 45.

Számos kéziratban maradt ránk LEÓ császár neve alatt egy nagyszabású taktikai mű, mely húsz fejezetben beható részletes-séggel foglalkozik a bizánczi hadsereg szervezetével, felszerelésével s a legkülönbözőbb eshetőségekre számított taktikai és stratégiai elvek ismertetésével. Anyagának bőségénél fogva a legtekintélyesebb gyűjteményét nyújtja a hadi ismereteknek mind-azon munkák között, melyeket a bizáncziak e téren megalkottak. A XVIII. fejezetben az idegen népek hadi szokásainak ismertetése közben foglalkozik a Τοῦρκοι-al is, jellemzi általánosságban az ő erkölcsüket, majd részletesen leírja fegyverzetüket, hadirendjüket és taktikájukat s kioktatja a bizánczi hadvezéreket az iránt, hogy mi módon lehet velük szemben sikerrel harcolni. Ezeket a Τοῦρκοι-ra vonatkozó tudósításokat régebbi történet-íróink egyértelműleg és a legcsekélyebb kételkedés nélkül sorozták a magyar honfoglalás legbecsesebb kútfői közé, a midőn e taktikai munka szerzőjéül a «Bölcs» melléknévvel nevezett VI. LEÓ császárt tekintették, ki 886—912-ig ült a bizánczi trónon, s a XVIII. fejezet Τοῦρκοι-án a magyarokat értették, a kik éppen e császár uralkodása alatt telepedtek meg mai hazájukban.

A mióta azonban újabb időben a philologusok kezdték kutatni az ő minutiosus módszerükkel e munka eredetét és értékét, bizonyos kételemek merültek fel abban a tekintetben, hogy a LEÓ-féle Taktikának a Τοῦρκοι-ra vonatkozó tudósításai valóban hű és megbízható képét adják-e a honfoglalás-kori magyarok hadi szokásainak vagy nem? A kérdés a vita folyamán

egyre bonyolódott a nélkül, hogy akár egyik, akár másik irányban döntő bizonyosságot lehetett volna elérni. Mindenki érzi, hogy a felmerült kérdésekre kielégítő feleletet kell adni és a kételyeket el kell oszlatni, a mennyiben ez lehetséges, hogy e Taktika szóban forgó részét teljes megnyugvással és bizonyossággal sorozhassuk be a magyar történet kútforrásainak kincsházába.

Már az eddigi kutatások kétségtelenné tették, hogy e taktikai munkát csakugyan BÖLCS LEÓ császár írta uralkodása éveiben.¹⁾ Az is kétségtelen, hogy Τοῦρκοι-on a honfoglaló magyarokat érti. Kiderült azonban, hogy azok a tudósítások, melyeket LEÓ a XVIII. fejezetben a magyarokról közöl, nem a saját megállapításai, hanem ezeket ő csekély módosításokkal csaknem szószerint átvette egy régibb taktikai munkából, melynek ez idő szerint sem szerzője, sem kora nincs biztosan megállapítva s melynek eddigelé egyetlen, bár nagyon fogatékos kiadását SCHEFFER JÁNOS készítette el.²⁾ Felmerül tehát az a gyanú, és ez a gyanú meg is találta a maga buzgó szószólóját az Akadémia színe előtt,³⁾ hogy LEÓ mitsem törődve kora megváltozott viszonyaival, kellő kritika nélkül átvesz és alkalmaz a saját korára olyan utasításokat és tudósításokat, melyek tulajdonképen régebbi viszonyokból sarjadtak és régebbi állapotoknak felelnek meg.

Hogy ennek a gyanúnak alaposságát vagy alaptalanságát kimutathassuk, a következő dolgokat kell tisztáznunk. Először is meg kell állapítanunk, hogy ki és mikor írta azt a taktikai munkát, melyből LEÓ a magyarokra alkalmazott adatait merítette? Csak e munka keletkezési időpontjának meghatározása után dönthetjük el azt, hogy eredetileg mely népnek a hadiszokásai voltak azok, melyeket LEÓ átvisz a magyarokra. Az-

¹⁾ Zachariae v. Lingenthal (BZ., III. (1894). 437—457.) Böles Leó szerzősége ellen felhozott ingatag érveit meggyőzőleg és a kérdést teljesen tisztázólag utasította vissza Vári Rezső «Böles Leó császárnak a hadi taktikáról szóló munkája» (Akad. Érték. a tört. tud. köréből XVII, 10. 1898.) cz. tanulmányában s vele egyidejűleg Kulakovskij is (BZ., VII. (1898). 256. l.).

²⁾ Arriani *Tactica et Mauricii artis militaris* l. XII. Upsaliae, 1664.

³⁾ Gyomlay Gyula: «Böles Leó Taktikája, mint magyar történeti kútforrás» (Akad. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XVIII, 1. (1902).

után meg kell vizsgálnunk, hogy LEÓ, miközben egy régebbi munkának a Τοῦτοι-ról adott jellemzését a magyarokra vonatkoztatja, tényleg a magyarok korabeli hadviselési módját tartja-e szem előtt vagy minden ellenőrzés és egybevetés nélkül írja ki azt, a mit forrásában talál? Végül meg kell felelnünk arra a kérdésre, hogy volt-e joga LEÓnak arra, hogy a magyarok hadi szokásait egy régebbi népével azonosoknak tüntesse fel, s tudjuk-e igazolni más, egykorú források alapján ez azonosításnak a helyességét?

Kíséreljük meg sorjában feleletet adni a felvetett kérdésekre.

I.

A SCHEFFER-KIADTA TAKTIKA SZERZŐJE ÉS KELETKEZÉSI IDEJE.

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy ez a munka szerkezetét tekintve egységes, azaz egy szerzőnek a műve, a ki előre megállapított terv szerint a saját szellemében és felfogása szerint dolgozta ki művének egyes fejezeteit. Céljáról, szempontjairól, elveiről meghatározott öszinteséggel tájékoztatja az olvasót a műve elé csatolt bevezetésben, a mely éppen ezen tulajdonságainál fogva fontos ismertetőjelekkel szolgál úgy az író egyéniségének a megértéséhez, mint azon külső körülményeknek a történeti azonosításához, a melyek közt ez a mű keletkezett. Az alábbi vizsgálódásoknál legfontosabb támaszunk éppen a bevezetés lesz; szükséges tehát, hogy ennek a tartalmát röviden összefoglalva előrebocsássuk.¹⁾ Szerző invocatioszerűleg a szentháromsághoz intézett foházkodással kezdi művét s kifejezi rendíthetetlen bizalmát az isten rendelkezéseiben, melyek a jó és hasznos dolgokat sikeres kimenetelre vezérlik. A maga gyarló törekvései és az isteni kegyelem között közvetítőkül tekintti «az ő szeplőtelen és örökké szűz úrnőjét, Máriát, isten anyját» és az összes szenteket. Az itt megütött mély vallásos hang végigvonul az egész bevezetésen, sőt az egész munkán, melyben

¹⁾ p. 1—6.

sűrűn ismétlődik az az alapgondolat, hogy minden emberi törekvés sikerének főforrása az isteni kegyelem. Az invocatio után következik az expositio. Szerző hivatkozik arra, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva s úgy szólva teljes feledésbe ment, úgyannyira, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik s a sok kellemetlenség miatt részben a katonák gyakorlatlanságát, részben a vezérek járatlanságát okolják. Szerző tehát egyfelől a régi írókból, másfelől a saját tapasztalásából merítve írja ezt a taktikai munkát. Nem a kifejezés szépségére, hanem a gyakorlati hasznavehetőségre helyezi a súlyt. Nem akar valami új dolgot vagy többet kitalálni a régieknél. Csak az a különbség közte és a régiek között, hogy ezek jártas és tapasztalt emberek számára írván, a nagy sokaság előtt nem fejezték ki magukat eléggé érthető világossággal, teljesen figyelmen kívül hagyták a közönséges és mindennapi használatban lévő dolgokat. Ő pedig fontosnak tartja, hogy ne mellőzze el a közönséges dolgokat, melyek nélkül nem lehetséges sikeresen harcolni. Némi bevezetést talált ki a hadvezérségre vállalkozók részére, hogy könnyű legyen ebből kiindulva továbbhaladniok ama taktikusoknál és régi elméleteknél. Nem sokat törődik a beszéd szépségével (mert a munka sem szent), hanem inkább a dolgok rövid előadására fekteti a súlyt, éppen ezért használ latin szókat és más, a katonai műnyelvben alkalmazott kifejezéseket is, hogy olvasói világosan megértsék a teendőket.

Amint látjuk, a bevezetés lényege annak a különleges eljárásnak és indokainak feltárásában áll, melyet szerző a régebbi taktikus írók hagyományaitól eltérőleg volt kénytelen alkalmazni e műve megírásánál. A régieknél fontos volt a nyelv szépsége és tisztasága, mert ők művelt közönség számára írtak s inkább irodalmi, mint gyakorlati cél lebegett szemük előtt. Olvasóik részéről föltették a katonai ismeretekben való jártasságot, azért nem is terhelték őket elemi dolgoknak az előadásával, szükségtelennek tartván behatolni a részletekbe, hanem inkább általános taktikai és stratégiai elvek összefoglalására vagy fontos újítások ismertetésére szorítkoztak. Szerző álláspontja minden pontban más, mert más az a közönség, melynek ír, s más az a cél, melyet munkájával el akar érni. Ő ugyan leendő hadvezéreket akar kioktatni, de olyanokat, a kik a hadi mesterségeknek hosszú

időn át való teljes elhanyagolása folytán még a legelemibb dolgokat sem ismerik. Neki tehát a leendő vezéreket végig kell vezetnie a közkatona iskoláján is, melyet a gyakorlatban nem volt alkalmuk elsajátítani. Mindenütt be kell hatolnia a legapróbb részletekbe, mintha teljesen járatlan újonczok számára írta. A kitűzött gyakorlati czél mellett nem mellőzheti a katonai műnyelv latin szavait és idegen szerkezetű műkifejezéseit, bárha ezeket leszámítva igyekszik a bizánczi irodalmi körökben elfogadott archaizáló görög nyelvet használni. Stílusa azonban nem a retorikai olvasmányokon nevelkedett elméleti íróé, a ki a formára veti a fősúlyt s kedvét leli a hangzatos, terjengős és cziczomás kifejezésekben, hanem a katonai parancsnoké, a ki világosan, de szabatos rövidséggel és egyszerűen foglalja össze szigorúan a tárgyhoz alkalmazkodó utasításait.

A bevezetésben kifejtett elvekhez hű marad a tárgyalás egész folyamán. Már anyagának elrendezésében bizonyos didaktikai módszeresség nyilatkozik meg, mely könnyebb dolgokról halad a nehezebbekre, egyszerűbbekről a bonyolultakra. Az egész mű tizenkét részből (λόγος) áll. Az első részben a hadsereg-szervezetre vonatkozó elemi tudnivalók vannak közölve. Szó van itt a legfontosabb fegyvernem, t. i. a lovasság fegyverzetéről, valamint a legfontosabb fegyver, a nyíl használatáról és a nyilazásban való kiképzés követelményeiről. Fel vannak sorolva a hadsereg alkotó részei nagyobb és kisebb csapat-egységek és ezek parancsnokai szerint s utasítások foglaltatnak arra nézve, hogy miként kell a legénységet és a parancsnokokat kiválasztani és mindenkit a maga helyére beosztani. Majd a legfontosabb fegyelmi szabályok és büntetések felsorolása következik. A sereg elhelyezése és felvonulása módjának ismertetésével végződik a fejezet.

A második rész egészben a lovasság hadirendjével foglalkozik s aprólékosan tárgyalja a lovas csatarend felállításának módját, alkotó-részeit, hadi mozdulatait, biztosítását és segéd-személyzetét.

A harmadik rész a lovas zászlóalj harczi kiképzését és begyakorlását tárgyalja. Ismerteti a zászlóalj mozgásának, alakváltoztatásainak különféle módjait a megfelelő vezényszókkal együtt s általános utasításokat ad a sereg felállításának külön-

féle módjaira, majd az első és második csatarend, az oldalvédők és megkerülők, továbbá a lesek magatartására nézve a harcban.

A negyedik rész a lesvetés különféle módjait ismerteti, szól a lesvetés időpontjának helyes megválasztásáról s nyomatékosan ajánlja a lesbe kiküldött csapatnak drungusokban (tömör és mély csomókban) való felállítását.

Az ötödik rész a trainnel (τὸ ἄλδον) foglalkozik. Kifejti, hogy miként kell elhelyezni a traint az ütközet előtt és alatt; külön szól a podgyászvivő állatokról, a felesleges trainről, a megerősített táborhelyen hátrahagyott takarmányról és a trainnek ütközetben való biztosításáról.

A hatodik rész a lovasdandár felállításának és begyakorlásának különféle módjaival foglalkozik. Ismerteti a skytha, alán, afrikai és italiai gyakorlatot, az ezekben előforduló mozdulatokat s utasításokat ad az oldalvédők és megkerülők begyakorlására nézve.

A hetedik részben részletesen kifejti azt a sokféle teendőt, mely a hadvezérre vár az ütközet megkezdése előtt.

A nyolczadik rész általános utasításokat foglal magában a hadvezér magatartására nézve, főkép a saját katonái irányában. Rövid gnómák alakjában foglalja össze a régebbi hadvezérek és a saját tapasztalataiból leszűrt gyakorlati igazságokat, melyeket helyenként a hadi történetből merített példákkal illusztrál.

A kilencedik rész tárgya a váratlan támadások, éjjeli meglepetések, az ellenséges területre való becsapások, a zsákmányolás, a szűk és nehezen járható helyeken való átkelés, az ellenség kikémlelése, az ellenséges kémek elfogása és a velük szemben követendő eljárás.

A tizedik részben arról van szó, hogy miként kell várat ostromolni és viszont, hogyan kell védekezniök az ostromlottnak az ostromlók ellenében, hogyan lehet elhárítani ellenséges betörést a saját területről és hogyan lehet titokban erőseket emelni az ellenséges határon, a nélkül, hogy háború folyjék.

A tizenegyedik és ráánk nézve legfontosabb részben vannak ismertetve az idegen népek hadi szokásai és taktikája, s ezekkel kapcsolatban elő van adva, hogyan kell velük szemben harczolni. Első helyen foglalkozik a perzsákkal, majd az avarokkal

és turkokkal, azután az ú. n. fehér népekkel, a milyenek a frankok és longobárdok, végül pedig a szlávokkal és antákkal.

A tizenkettedik részben először a vegyes hadirend összetételének és céljának előadása foglal helyet, melyet szerző azért nevez vegyesnek, mert benne a lovasság a gyalogsággal együtt van alkalmazva. Azután következik a gyalogság felszerelésének, begyakorlásának és egész taktikájának az összefoglalása. A gyalogtábor leírásánál közbe van szúrva külön cím alatt URBIKIOS találmánya, azaz egy mozgatható czölöpökből készült tábor-kerítés ismertetése, mely a gyalogság védelmére való a lovassággal szemben. A fejezet végén le van írva a vadállatokra való vadászat mint kitűnő gyakorlat és előkészület a harcra a katonák számára.

Látjuk, hogy mennyire kiszámított pædagogiai tervszerűség nyilatkozik meg az anyag elrendezésében. Az első három fejezet a lovasság szolgálati és gyakorlati szabályzatának legelemibb részeit foglalja össze, melyeket úgy szólva minden katonának ismernie kell. A következő három fejezetben már magasabbrendű taktikai és szervezeti utasítások foglaltatnak, de olyanok, melyeknek ismeretét minden alantas tisztől joggal meg lehet kívánni. Csak a hetedik fejezettől kezdve foglalkozik azokkal a teendőkkel, a melyek kizárólag a hadvezér számára vannak fenntartva, s azokkal a legmagasabb stratégia körébe vágó tanításokkal, melyek egyenesen a hadvezér specialis kiképzését szolgálják. A tizenegyedik fejezetben az idegen hadirendek és az ellenük alkalmazandó taktika ismertetésével tulajdonképen csúcspontjára ér a munka, s itt be is lehetett volna fejezni, ha a bizánczi hadsereg csupa lovasságból állt volna. De a gyalogságra és a vegyes (lovas és gyalogos) seregre való tekintettel szükséges volt hozzácsatolni még egy fejezetet, mely az ezek szervezetére és taktikájára vonatkozó útmutatásokat adja szinte sietős rövidséggel. Már ebből az eljárásból is észrevehető, hogy mennyivel fontosabbnak tartotta szerző a harcban a lovasságot a gyalogságnál s mennyivel nagyobb súlyt helyezett az előbbinek helyes kiképzésére és megfelelő magatartására, mint az utóbbiéra. Kétségtelen azonban, hogy a gyalogság taktikájának közlése nélkül nagyon is hiányos lett volna ez a mű, mely kifejezetten az összes hadiismeretek birtokába akarja juttatni a

végén ugyanis a következő kijelentés foglaltatik: «ταῦτα μὲν οὖν κατὰ τὸ δυνάτον, ἔκ τε τῆς πείρας αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν τοῖς ἀρχαίοις εἰρημένων κατανοήσαντες ἀπεγραψάμεθα πρὸς τὴν τῶν ἐντοχολόγων ὠφέλειαν». ¹⁾ Ez csaknem szószerint való ismétlése a bevezetés következő passusának: «συνείδομεν ἔκ τε τῶν ἀρχαίων λαβόντες, καὶ μετρίαν πεῖραν ἐπὶ τῶν ἔργων εὐρόντες, ταύτην συγγραφῇ παραδοῦναι.» ²⁾

Ilyen megegyezéseket nem lehet a véletlen játékaival magyarázni, s ha semmi egyéb támaszunk nem lenne, már ez is elegendő lenne arra, hogy a mű elejének és végének a törzsétől való elszakítása ellen szót emeljünk. Számos utalással s gondolat- és kifejezésbeli congruentiával bizonyíthatnók, hogy e mű I—XI. fejezetei egymás között is s a bevezetéssel és a XII. fejezettel együtt is mennyire egységes gondolkodásnak a nyomait mutatják, s mennyire felül áll minden kétségen az, hogy az egész műnek csak egy ember lehet a szerzője. De a compositio egysége, mely az előrebocsátott tartalmi analysisből eléggé kitűnik, továbbá a sajátos stílusnak elejétől végig kimutatható azonos-sága, melyről mindenki könnyen meggyőződhetik, a ki a munkát figyelmesen végigolvassa, teljesen kielégítő biztosítékot nyujtanak az egész mű egységére nézve s feleslegessé teszik a párhuzamos helyekkel való bizonyítás további folytatását. Némelyek csak két paragraphusra nézve fejezték ki kétségüket abban a tekintetben, hogy ugyanattól a szerzőtől származhatnának, kitől a mű többi része. Az egyik, ha a *καταγραφὴ ποταμοῦ* cz. pár soros ábramagyarázatot nem tekintjük, a XII. *λόγος* utolsó, azaz 10. fejezete, mely a vadállatokra való vadászás módjaival foglalkozik. ³⁾ Látszólag nem is függ össze szorosan ez a fejezet a megelőzőkkel, melyekben a vegyes és gyalog hadirend leírásáról van szó, de csak látszólag, mert tényleg rögtön helyreállítható az összetartozás, ha meggondoljuk, hogy a vadászatot nem mint az előkelők sportját, hanem mint a katonák harczy kiképzésének egyik hathatós tényezőjét tekinti és tárgyalja ebben a fejezetben a szerző s joggal csatolja taktikai munkája végére. De

¹⁾ p. 289.

²⁾ p. 2.

³⁾ p. 370—382.

már AUSSARESSES ¹⁾ rámutatott arra, hogy nemcsak a tárgyi összefüggés van meg a vadászatról írt fejezet és a munka többi részei között, hanem a stilus, a szellem és az utalások is bizonyítják, hogy ennek a résznek a szerzője is azonos az egész műével. Marad tehát, mint egyetlen rész, mely kétségtelenül nem e taktikai mű szerzőjétől származik, a gyalog-tábor leírása után beékelt Οὐρβικίου ἐπιτήδευμα.²⁾ Már SCHEFFER ³⁾ észrevette, hogy ez a rész URBIKIOS taktikai művéből van ide átültetve. Hogy melyik URBIKIOSra kell gondolnunk, azt kitalálhatjuk az ő saját szavaiból, a midőn elmondja, hogy «a rómaiak ügyének megboszulására istentől indított, diadalmas és istenfélő császár, Anastasios» idejében írta munkáját. GYOMLAY ³⁾ kimutatta, hogy itt csak a 491—518-ig uralkodó I. Anastasiosra lehet gondolni s URBIKIOS taktikus író működése csakis az V. század végére, illetve a VI. elejére tehető. FÖRSTER ⁵⁾ ki is adott egy rövid taktikai munkát, mely az Οὐρβικίου τακτικόν címet viseli s melyről megállapította, hogy tulajdonképpen az Arrianos taktikájából van kivonatolva. Az ő neve alatt maradt ránk továbbá az Ὀρβικίου τῶν περὶ τὸ στρατεύμα τάξεων cz. cikk is az Etymologicum magnum Στρατός czímszavát követőleg. Egy epigramm ⁶⁾ és az Anonymus de antiquitt. Constant.⁷⁾ szintén megemlékezik URBIKIOS-ról, a taktikus íróról, úgyhogy az ő létezését teljesen bebizonyítottunk tekinthetjük, s minthogy semmi sem támogatja azt a feltevést, hogy két különböző időben élt szerző is szerepelt volna ugyanazon név alatt, az összes URBIKIOSra vonatkozó adatokat bátran csoportosíthatjuk az I. Anastasios idejében élt taktikus író közül. Mint már fentebb érintettük, egészen kétség-

¹⁾ L'auteur du Stratégicon. — Revue des études anciennes, t. VIII. janv. 1905. pp. 23—40. és L'armée byzantine à la fin du VIe siècle. Bordeaux, 1909. p. 85.

²⁾ p. 364—370.

³⁾ p. 534.

⁴⁾ Böles Leó taktikája, mint magyar történeti kútforrás. (Érték. a nyelv- és széptud. köréből, XVIII. (1902). 37. s köv. lk.)

⁵⁾ Studien zu den griechischen Taktikern. Hermes XII. (1877). 426. s köv. lk.

⁶⁾ l. Vári i. é. 79. l.

⁷⁾ II, 74 (Banduri Imper. Orient. I, 24).

telen az, hogy az *Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα* cz. rész nem származhatik a SCHEFFER-kiadta taktika szerzőjétől. GYOMLAY ¹⁾ részletesen kifejtette a kettő közt lévő sarkalatos különbséget nyelvben, modorban és czélban, s az ő fejtegetéseit én teljesen magaméivá teszem. Nem is gondolhatunk egyhamar nagyobb ellentétet, mint a császár előtt rendkívül alázatos, de a saját felfedezésével módfelett dicsekvő ²⁾ s mindig bőbeszédű udvaronczt szemben azzal az önérzetes, de éppen nem hivalkodó hadvezérrel, kinek katonás rövidséggel s erős gyakorlati érzéssel szerkesztett munkájába későbbi avatatlan kezek közbeékeltek az ő kenetteljes fecsegéseit. Nem lehet ugyanis semmi kétségünk az iránt, hogy URBIKIOS találmányát nem maga a taktikai mű szerzője illesztette bele művébe. Szerzőnk maga megvallja, hogy régebbi szerzőkből is merít, s több helyén érezhető, hogy másoktól kölcsönzött gondolatokat közöl. Semmit sem vesz át azonban a nélkül, hogy a maga egyéniségének retortáján át ne bocsátotta volna. Ha neki valóban czélja lett volna URBIKIOS felfedezését a maga munkájába beleszőni, akkor bizonyára stilisztikailag teljesen átdolgozta volna ezt a részt. A kézirati hagyomány is bizonyítja, hogy az *Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα* eredetileg nem foglalt helyet szerzőnk munkájában. FÖRSTER ³⁾ szerint egyik kéziratban a munka előtt, másokban utána van közölve ez a fejezet, ismét másokban egyáltalában elő sem fordul a munkával kapcsolatban, mely körülményekből kétségtelenül megállapítható, hogy csak későbbi időben s erőszakos kézzel toldották be arra az őt semmiképpen meg nem illető helyre, melyet a SCHEFFER-féle kiadásban elfoglal.

Az *Ὀὐρβικίου ἐπιτήδευμα* tehát későbbi interpolatio, melyet nem számítva az egész munka ugyanazon szerzőnek egységes terv szerint kidolgozott és egységes szellemtől áthatott műve. Nem kell túlságosan fennakadnunk azon, hogy e mű legrégebbi

¹⁾ id. m. 35. s köv. lk.

²⁾ Úgy látszik, hogy ez nem is a saját felfedezése; legalább hasonló védelmi szerkezetről tudósít Gardizí a kazároknál (MHK. Keleti kútfők, 157. l.). Valószínű, hogy valamelyik keleti néptől leste el ezt a módszert Urbikios s a bizáncziak előtt aztán úgy tüntette fel, mint a saját «találmány»-át.

³⁾ l. i. m.

ránk maradt kéziratában, a Laur. LV, 4-ben ez a név mégis az egész munka szerzőjéül van feltüntetve (Ὁρβικίου Τακτικά Στρατηγικά). A Laurentianus-kézirat másolójának tévedése leginkább kitűnik abból a meglehetősen elszigetelt helyzetből, melyben ez a címzés a kézirati hagyományban van; több későbbi kéziratban ugyanis, így elsősorban a fontos Ambrosianus B. 119. sup.-ban már MAURIKIOS van megnevezve a címben szerző gyanánt.¹⁾ Hamar rájöttek arra, hogy URBIKIOS szerzőségét föltenni teljességgel lehetetlen, s így jutottak el jóval behatóbb megfontolás után MAURIKIOSHOZ mint szerzőhöz.

MAURIKIOS szerzőségét a kutatók legnagyobb része el is fogadja, s újabb időben általános szokássá vált ezt a taktikai munkát a MAURIKIOS császár neve alatt idézni. Legbehatóbban foglalkozott ennek a föltevésnek a bizonyításával GYOMLAY,²⁾ a ki a mű történeti adatainak vizsgálata s a terminus ante quem és post quem megállapítása után jut el arra a következtetésre, hogy a munkát vagy maga MAURIKIOS írta, vagy mással, de a maga szellemében iratta. A mi a terminus ante quem megállapítását illeti, teljes mértékben elfogadhatjuk GYOMLAY azon conclusióját, hogy e mű Herakleios uralkodásának azon éveinél, melyekben a császár a perzsákat tönkre verte s a Duna vonalát a szlávoknak feláldozta, későbbi időbe semmi szín alatt sem tehető. Ezt az időpontot Herakleios perzsa hadjáratainak befejezésére, vagyis a 628. évre tehetjük. GYOMLAY nagyon helyesen utal arra, hogy azok a taktikai utasítások, melyek a XI. fejezetben a bizáncziakat fenyegető idegen népek ellen elő vannak adva, tekintve a mű határozottan gyakorlatias jellegét, csak úgy kerülhettek bele ebbe a munkába, ha ez a fent megjelölt időpont előtt keletkezett. A perzsák Herakleios diadalmas hadjáratai után megszűnnek mindenkorra a bizáncziakra nézve veszedelmesekké lenni, Bizáncznak 626-ban megkísérlett, de meghiúsult ostroma után többé már az avarok sem szerepelnek mint a birodalom számbavehető ellenségei, a frankok és longobárdok ellen való háborús föllépésre sem gondolhattak a bizán-

¹⁾ I. Vári, Böles Leó császárnak a «hadi taktikáról» szóló munkája, Akad. ért. a tört. tud. köréből, XVII., 10., 1898., 45. l.

²⁾ I. id. m. 4—45. lk.

ciaiak az arab veszedelem kezdete (629) óta, a szlávokkal ugyan későbbi időben is sokat bajlódtak a bizáncziak, de a rájuk vonatkozó utasítások kétségkívül abban az időben keletkeztek, a mikor még a szlávok a Dunától északra laktak, vagyis kerek számban beszélve a 630. év előtt, a mikor Herakleios alatt megkezdődik a szlávoknak nagyobb tömegekben való megtelepítése Thrakiában és Makedoniában. Ha a munka a jelzett időpontnál későbben keletkezett volna, akkor megfoghatatlan lenne az, hogy miért hiányoznak belőle az arabokra és bolgárookra vonatkozó tudósítások, a kik szorosan a perzsák és avarok nyomdokaiba lépnek s őket mintegy felváltva századokon át a legveszélyesebb támadásokat intézik a bizáncziak ellen.

Ezeket a nyomós érveket nem ingathatták meg a VÁRI¹ által tett ellenvetések. Szerinte szerzőnk a Πέρσαι elnevezés alá nem csupán a perzsákat, hanem az arabokat is foglalta, olyanformán, mint a XIII. századi GEORGIOS AKROPOLITES, a ki hol az igazi perzsákat (p. 4. ed. HEISENBERG), hol a szeldsukokat (p. 137.) nevezi Πέρσαι-nak. Hogy a bizánczi írók a divatos archaizáló hajlamból kifolyólag szívesen alkalmazzák rég letűnt népeknek a neveit a helyükbe lépő és ethnikailag tőlük különböző új népekre, az régen ismert dolog s tudományos vizsgálódásoknak is alkotta tárgyát.² De éppen e vizsgálatok folyamán derült ki, hogy a népnevek használatában való archaismus tekintetében bizonyos jól elhatárolható különbségek tapasztalhatók a bizánczi irodalomban egyes korok és írók szerint, s hogy ezen a téren egyáltalában nem lehet egyetemes érvényű szabályokat felállítani. A Πέρσαι névnek más népekre való átvitele csak a legnagyobbfokú archaismus korában, vagyis a XI—XV. században mutatható ki a bizánczi íróknál, a mikor egyes, teljesen az ókori klasszikusok nyelvhasználatának hódoló írók előbb a szeldsukokat, majd az ozmán-törököket tisztelik meg ezzel az ősrégi hagyományok által szentesített névvel. De hangsúlyoznunk kell egyfelől azt, hogy a XI. századot megelőzőleg ez az

¹) Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker. BZ. XV. (1906). 71. s köv. lk.

²) I. az én értekezésemet: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. Értek. a nyelv- és széptud. köréből, XXI, 6; 1910.

átvitt értelemben való használata a Πέρσαι-nak teljesen ismeretlen, másfelől pedig azt, hogy az arabokat sohasem illették ezzel a névvel, még a XI. század utáni időkben sem, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy délről és nem keletről kiindulva támadták meg a bizáncziakat, s így a bizáncziak előtt is ismeretes eredeti lakóhelyük nem volt azonosítható a perzsa birodalommal. A GEORGIOS AKROPOLITESből merített analogia tehát már az irodalomtörténet tanúsága szerint sem bizonyul helyesnek. De lássuk, hogy föl lehet-e tenni belső, tárgyi okok alapján a szóbanforgó taktikai műben a perzsákra és arabokra közösen vonatkozó tudósításoknak a Πέρσαι czím alatt való egyesítését, a mint VÁRI gondolja. BÖLCS LEÓ eljárása, ki köztudomás szerint mindent átvesz ebből a munkából, a mi a maga korára alkalmazható, a leghatározottabban ezen föltevés ellen bizonyít. Ő ugyanis szerzőnknek a Πέρσαι-ról közölt adatait csak általános tanácsokká átalakítva veszi át, a nélkül hogy a legtávolabbról is megkísérelné ezeket az ő korában szereplő ellenséges népek valamelyikére vonatkoztatni s ott, a hol a Πέρσαι-t névszerint megemlíti, félreérthetetlenül kifejezi, hogy ennek a népnek a szereplése már a múlté s a velük kapcsolatos taktikai tudnivalók az ő idejében már tulajdonképen nem is aktuálisak. Ellenben bőven és részletesen ismerteti az arabok taktikáját és a velük szemben követendő harczmódot, s munkájának ezt a részét egyáltalán nem szerzőnk művéből, hanem, a mint maga világosan kifejezi, részben hadvezéreinek jelentéseiből, részben az ő császári elődeihez beküldött tudósításokból, részben pedig atyja, Basileios császár elbeszéléséből merítette.¹⁾ LEÓNak az arabokra vonatkozó tudósításai lényegesen különböznek azoktól, melyeket szerzőnk a Πέρσαι-ról közöl, a mint hogy LEÓ egyáltalán mindenütt határozott különbséget tesz perzsák és arabok között.²⁾

Nehéz ezek után elképzelni, hogy a perzsák és arabok szokásai és taktikája, melyek LEÓNál egymástól élesen el

¹⁾ Leó Takt. XVIII. fej. 123. p.

²⁾ l. pl. XVIII. f. 142. p. Τοῦτο (sc. τὸ Σαρακηνῶν ἔθνος) γὰρ καὶ γειτονεῦον τῇ ἡμετέρᾳ πολιτείᾳ, οὐδὲν ἦττον τοῦ πάλαι Περσικοῦ ἔθνους τοῖς ἀρχαίοις βασιλεῦσι τὰ νῦν ἡμῖν ἐνοχλεῖ κτλ.

vannak különítve, az ő forrásában teljesen azonosoknak lettek volna feltüntethetők. Hiszen ezek különböző fajú népek, melyek meglehetősen elütő földrajzi, klimatikus és kulturális viszonyok közt éltek, s csak az arab hódítás hozta őket egymáshoz közelebb. A VII. század derekától kezdve az arab uralom hatása alatt a perzsáknak az arabokhoz való assimilálódása ugyan fokozatosan erősödik, de LEÓ eljárása éppen azt bizonyítja, hogy abban az időben, mikor forrása keletkezett, ez az assimilálódás még meg sem kezdődött, különben nem tűnhettek volna fel előtte eltérőknek forrásának a Πέρσαι-ról közölt adatai a korabeli arabok szokásaitól.

VÁRI a maga föltevésének erősítésére a KONSTANTINOS-féle Στρατηγικόν-ra ¹⁾ is hivatkozik, melyben szerinte szerzőnknek (t. i. a SCHEFFER-kiadta taktikának) a perzsákról szóló része LEÓ-nak az arabokra vonatkozó utasításaival lenne összeolvasztva. Nézetem szerint ez az analogia sem találó. A KONSTANTINOS-féle munka ugyanis az arabokról írva pontról-pontra követi LEÓ-nak ugyancsak az arabokat illető tudósításait s egyáltalában nem vegyíti ezeket össze a perzsákról adott tanácsokkal. VÁRI talán arra gondolt, hogy a KONSTANTINOS-féle taktikai mű az idegen népek taktikáját LEÓtól eltérőleg kompilálja, azaz elhagyja LEÓból a perzsákra, avarokra és turkokra, frankokra és longobárdokra vonatkozó részeket s csupán a szlávokkal és arabokkal foglalkozik LEÓ nyomán. A perzsákról, valamint az avarokról és turkokról szóló részek nem tartoznak a KONSTANTINOS-féle Taktika szövegéhez, hanem külön vannak hagyományozva a firenzei codexben KONSTANTINOS neve alatt s csak a kiadó (MEURSIUS) függesztette hozzá a Taktikához. Ezeket a részeket KONSTANTINOS nem átdolgozott formában adja, mint LEÓ, hanem egyszerűen kiírja a SCHEFFER-kiadta Taktika szövegét. Nem beszélhetünk tehát KONSTANTINOSnál a perzsákra és arabokra vonatkozó tudósítások összevegyítéséről.

Nem fogadhatjuk el VÁRI azon ellenvetését sem, hogy az avarok 677-ben is nyugtalanították a bizáncziakat s ennél fogva a rájuk vonatkozó tudósítás szerzőnknél akár a VII. század második felében is keletkezhett. Nyilván Thessalonikének ebben

¹⁾ ed. MEURSIUS-LAMIUS, Meursii Opera vol. VI. Florentii, 1745.

az évben való ostromára gondol, melyben szlávok, bolgárok és avarok közösen vettek részt.¹ Csakhogy ennek a támadásnak az igazi vezetői a Makedoniában és Thessaliában megtelepedett szlávok, kik ezen a vidéken rövid idő alatt annyira elhatalmasodtak, hogy hozzá mertek fogni e területen a bizáncziak leg-erősebb városának elfoglalásához is. Már 675-ben elkezdték az ostromot, de egy vihar megsemmisítette hajóikat, s így kudarcot vallottak. Két év múlva újra eljöttek, megerősítve csapataikat bolgárokkal és avarokkal, de kísérletük ekkor is megghiúsult a védők kitartó ellenállásán. Látjuk, hogy az avarok ebben a vállalatban csak mint a szlávok segítői, felfogadott zsoldosai szerepelnek, s egyáltalában nem következtethető ebből a koncentrált támadásból, hogy önmagukban véve veszedelmes ellenséggént léphettek volna fel ebben a korban a bizáncziak ellen. Ha más bizonyítékot nem tudunk felhozni a VII. sz. harminczas éveitől kezdve arra nézve, hogy az avarok «nyugtalanították» a bizáncziakat, minthogy ilyen bizonyíték nincs is, akkor nyugodtan háríthatjuk el VÁRINAK az avarok szerepére vonatkozó ellenvetését a mű keletkezésének terminus ante quem-je megállapításánál. Szerzünk ugyanis az avar népet «μοχθηρότατον»-nak nevezi,²) a miből következik, hogy az ő korában ez a nép nem szórványos és járulékos, hanem állandó és veszedelmes támadásokkal zaklatta a bizáncziakat.

VÁRI szerint szerzünknek a szlávokról adott jellemzése ráillik a Herakleios utáni és a II. Justinianos előtti időre is (641—685.). Már a fenti esetből is kitűnik, hogy a szlávok a VII. század második felében mennyire megvetették lábukat a Dunától délre, Makedoniában és Thessaliában. Hogyan adhattott volna tehát szerzünk olyan tanácsot a bizáncziaknak, hogy a Dunán át kell kelniök észak felé,³) ha a szlávokkal akarnak harczolni, s a tőlük szerzett zsákmányt a Duna északi mellékfolyóin kell hazaszállítani,⁴) akkor, amikor már az aegæi tenger partvidékein megtelepedett szlávok a birodalom belsejében fekvő Thessalonikét ostromolták?

¹) Bury, History of the later Roman Empire, vol. II. (1889). p. 337.

²) p. 261.

³) u. o. p. 279.

⁴) u. o. p. 282.

Folytathatnók tovább hasonló természetű ellenvetéseinek ezáfolatát, de ne tartóztassuk fel magunkat sokáig e résznél, hanem fordítsuk inkább figyelmünket a további bizonyítékok vizsgálatára.

A mi a mű keletkezésének terminus post quem-ét illeti, erre nézve GYOMLAY¹⁾ két adatot hoz fel, melyeknek történeti időpontja pontosan meghatározható. Az egyik a X. szakasz első fejezetében foglaltatik, a hol a várostromlás alkalmával teendő intézkedések leírása közben a következő megjegyzésre bukkanunk: «Igen erős tábort kell ütni és számos, éber őrséget elhelyezni, kivált a nem gyanús helyeken, nehogy az ostromlottak vagy a külső ellenség éjjel vagy nappal váratlanul rajta ütve veszedelmet hozzon a seregre, a mint ez meg is esett Arzanében, mikor néhány tábornokot egy erősség ostroma közben meglepett az ellenség.»²⁾ GYOMLAY egész helyesen azonosítja ezt az arzanenei incidenst azzal a Philippikos (Maurikios császár hadvezére) által 586-ban elkövetett balfogással, melyről eléggé részletesen tájékoztatnak a források,³⁾ s melynek a taktika ezen utalásával való azonossága minden kétségen felül áll.

A második, az előbbinél még fontosabb adatot az éjjeli meglepetésekről szóló fejezet (IX, 2.) foglalja magában. Ez a következőképpen hangzik: «Némelyek néhány napig a saját táboruk közelében csatarendbe állanak, mintha nyílt csatát várnának, s úgy tettetik magukat, mintha félnének az ellenségtől s ezért nem mernének elmozdulni saját táboruk helyétől, de a midőn ily módon elbizakodottá tették az ellenséget, rajtaütöttek éjjel; ezt cselekedte az avarok khánja Herakleia mellett a bizánczi lovassággal szemben, kik nem tartottak ki abban, hogy a gyalogsággal együtt biztos helyen táborozzanak, hanem őrség nél-

¹⁾ i. m. 29. s köv. lk.

²⁾ p. 237. *χρὴ φρουράτων ὀχυρὸν πᾶν ποιεῖν, καὶ σκούλας ἀκριβεῖς καὶ πολλὰς ἔχειν, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν ἀνυπονοήτων τόπων, ἵνα μὴ οἱ πολιορκούμενοι ἢ οἱ ἔξωθεν ἄφνω ἐπερχόμενοι ἐν νυκτὶ ἢ ἐν ἡμέρᾳ κινδύνους τῇ στρατῷ προσάγωσιν, ὥπερ γέγονεν ἐν ἀρζαλινῇ (l. ἀρζανηνῇ) τινῶν τῶν ἀρχόντων ἐπὶ πολιορκίᾳ κάστρου καταλειφθέντων (l. καταληφθέντων)».*

³⁾ l. THEOPH. SIM. II. 8. — THEOPHANES, ed. de BOOR, p. 256. BURY, Hist. of the later Roman Empire, vol. II. p. 207.

kül a táboron kívül tartózkodtak.»¹⁾ Ezt az esetet GYOMLAY az 592. évre, Maurikios császár uralkodása idejébe teszi, a mikor az avarok khánja Herakleia körül megütözik Priskos bizánczi hadvezérrel, a ki rövid harc után előbb Didymoteichosba, majd Tzurulonba vonul vissza. THEOPHANES,²⁾ kinek előadására GYOMLAY támaszkodik, szokása szerint nagyon röviden végez ezzel az eseménnyel s elbeszéléséből éppen azok a finomabb részletek hiányoznak, melyekre legnagyobb szükségünk lenne a Taktikában foglalt adattal való egybevetés szempontjából. Szerencsére van THEOPHANES mellett egy másik forrásunk is, a ki koránál fogva közelebb áll a szóbanforgó esethez s róla részletesebb és megbízhatóbb leírást ad, mint THEOPHANES, s ez az író THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES.³⁾ Ő — röviden összefoglalva — következőkép emlékezik meg erről az avar-bizánczi összecsapásról:

Az avar khán Herakleia Peirinthos ellen vonult. Priskos, a mint hirtelen meglátta a barbárokat, nem halogatta a támadást. Harczba elegyedve tehát a khán körül levőkkel, hamarosan hátat fordított az ellenségnek, nem bírván kitartani a harczot az ellenséges hatalom bőségével. Aztán Didymoteichosba vonult vissza a bizánczi vezér a gyalogsággal együtt. Innen Tzurulonba ment s seregét biztosítandó a városba vonult be. Az avarok pedig a várost körülzárták s erősen ostromolták Priskost.⁴⁾

¹⁾ P. 206. «Ἄλλοι ἐπὶ ἡμέρας τινὰς παραταξάμενοι πλησίον τοῦ ἰδίου ἀπλῆκτου, ὥς ἐπὶ μάχῃ ἀημοσίᾳ, καὶ σχηματισταίμενοι φοβεῖσθαι τοὺς ἐναντίους, καὶ διὰ τοῦτο μὴ παρεξέρχεσθαι πλεῖον τοῦ τόπου τοῦ ἰδίου ἀπλῆκτου, καὶ ἐντεῦθεν αὐτοὺς παραχαυνώσαντες ἐπῆλθον ἐν νυκτί, ὥπερ ἐποίησεν ὁ χαγὰν τῶν Ἀβάρων, εἰς τὰ περὶ Ἡράκλειαν τοῖς Ῥωμαίοις καβαλλαρίοις, μὴ ἀνασχομένοις ἐν φορσάτῳ, ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπληχεύειν, ἀλλ' ἔξωθεν ἀφυλάκτως.»

²⁾ Ed. de Boor, p. 269—270.

³⁾ Ed. de Boor, p. 228. s. köv. l.

⁴⁾ Theoph. Sim. VI, 5; p. 228—9. ed. C. de Boor: πέμπτη δὲ ἡμέρα καὶ ὁ Χαγάνος ἐπὶ τὴν Πείρινθον γίγνεται Ἡράκλειαν δὲ ταύτην Ῥωμαῖοι προσαγορεύουσιν. ἔπει δὲ Πρίσκοις ἑξαπιναιῶς εἶδε τὸ βάρβαρον, τῇ ἐπιβολῇ ἀναβολὴν οἱ παρείχετο. συμπλακείς τοιγαροῦν τοῖς ἀνὰ τὸν Χαγάνον πρὸς πόλεμον αὐθωρὸν τοῖς πολεμίοις τὰ νῦτα ὑπέδειξεν, τῇ ἀφθονίᾳ τῆς ἀντιθέτου δυνάμεως γέρειν οὐκ ἔχων τῆς μάχης τὴν ἐνστασιν. ἀτὰρ εἰς Διδυμότειχον ἔμα τῷ πεζικῷ ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς ὑπεχώρησεν, μετὰ τοῦτο εἰς Τζουρουλλὸν ἀνιέμενος ἀσυλίαν ταῖς δυνάμεσι τὴν πόλιν περιεβάλετο. τὸ δὲ βάρβαρον τὸ ἄστυ περικαθήμενον γεννικῶς ἐπολιόρχει τὸν Πρίσκον.

THEOPHYLAKTOSNÁL tehát szó sincs ebben az összeütközésben bizánczi lovasságról, csak gyalogságról, szó sincs továbbá arról, hogy az avarok néhány napig a bizáncziak szemeláttára csatarendbe állva tétlenül várakoznak, hanem éppen ellenkezőleg az van mondva, hogy Priskos, mihelyt meglátta az avarokat, rögtön harczba elegyedett velük s aztán hamarosan hátat is fordított nekik, nem bírván kitartani a harczot az ellenséges túlerővel. Egészen más az ütközet lefolyása, más a két ellenséges sereg helyzete és összetétele THEOPHYLAKTOSNÁL és a Taktika szerint, úgyhogy a két tudósítás nem vonatkozhatik ugyanegy esetre.

Hogy milyen időbe kell helyoznünk az avarok említett hadicselét, arra nézve világos útmutatással szolgál maga LEÓ, a ki szokásához híven csaknem szószerint átveszi forrásából ezt a helyet is ¹⁾ s magyarázólag közbeszúrja, hogy az avaroknak ez az éjjeli rajtaütése Herakleios császár idejében történt. Semmi okunk sincsen LEÓ ezen közbeszúrásának helyességében kételkedni, annál kevésbbé, mert Herakleios idejéből csakugyan ismerünk egy, a történeti kútfők által hitelesített avar hadicselt, melyre a Taktika leírása pontosan ráillik.

A 619. évben ugyanis, a mint NIKEPHOROS konstantinápolyi pátriárka *Ἱστορία σύντομος*-a írja, ²⁾ az avar khán békekövetséget

¹⁾ I. XVII. c. 18. «τοῦτο δὲ γινώσκουμεν πεποιηκότα τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως περὶ τὴν Ἡράκλειαν τῆς Θράκης κατὰ τῶν Ῥωμαίων καβαλλαρίων μὴ βουλομένων ἐν φροσάτῳ ἀσφαλῶς μετὰ τῶν πεζῶν ἀπλικεύειν, ἀλλ' ἔξωθεν ἀφυλάκτως.»

²⁾ ed. de BOOR, p. 123. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ τῶν Ἀβάρων τοῦ ἔθνους ἡγεμὼν ἐπὶ συμβάσεσιν ὡς Ἡράκλειον ἐπικηρουέεται . . . οἷς ἄγαν ὑπερηδόμενος βουλεύεται εἰς τὴν πόλιν Ἡρακλειαν, καθ' ἃ ἦν αὐτοῖς συγκεῖμενον, τῷ Ἀβάρῳ συμβαλεῖν. τὴν θυμεικὴν σκευὴν προύπεμπε, καὶ ἱππικὴν ἀγωνίαν ἐπὶ τῇ δοχῇ αὐτοῦ τελεῖν εὐτρέπιζε, στολὴν τε αὐτῷ λαμπρὰν καὶ τοῖς συνομαρτοῦσιν ἐκόμιζεν. εἴτα κατὰ τὴν Σηλυμβρίαν πόλιν ἀφίγμενος ἡϋλίζετο. τρισὶ δὲ ὕστερον ἡμέραις ὁ χαγάνος σὺν πλὴθει πολλῇ τῶν Ἀβάρων ἀμφὶ τὴν Ἡράκλειαν παρῆει. ἀποδασμὸν δὲ τινα τῶν οἱ ἐπομένων — ἀπολεξάμενος, κατὰ τὰ ὑπερκεῖμενα τῶν μακρῶν λεγομένων τειχῶν λοχμώδῃ τε καὶ ἀμφιλαφῇ ἐκπέμφας, σκεδάννυσσι κρύβδην κατὰ τῶν ἐκεῖ ὄρων χωρήσειν τὰ λάσια, ὡς ἂν κατὰ νότου τοῦ βασιλέως γενόμενοι, αὐτὸν τε μέσον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀποληψόμενοι, σχοῖεν εὐχείρωτον. τούτους Ἡράκλειος αἰσθόμενος . . . ἀγεννῶς παραχρῆμα εἰς φυγὴν ἐτράπετο καὶ μόλις πρὸς τὸ Βυζάντιον διεσώζετο. οἱ δὲ Ἀβάραι σὺν θυμῷ κατὰ τὴν δῖωξιν ἐπετίθεντο . . . πλείστον δὲ ὅσον λαὸν ἀνδραποδισάμενοι δοριάλωτον ἄγοντες πρὸς τῇ σφετέρᾳ ἀπεκόμισαν.

küldött Herakleioshoz, a ki ezt örömmel viszonzotta, s meg is állapodtak abban, hogy a béke ünnepélyes megkötésére Herakleia városánál találkozót adnak egymásnak. A császár nagy előkészületeket tett a khán fogadására; előre elküldötte a szertartáshoz szükséges eszközöket és fényes ruhákat s intézkedett, hogy a lovasság versenyjátékokat rendezzen a khán tiszteletére. Herakleios maga néhány kilométernyire a találka helyétől, Selymbria városánál ütött tábornak a kíséretével. Három nap múlva megjelent a khán nagy sereggel Herakleianál, de titokban hátrahagyta a tartaléksapátot a Bizáncz mögötti dombokon lesben felállítva azzal a számítással, hogy ily módon két tűz közé szorítja és elfogja a gyanútlan császárt egész kíséretével együtt. De Herakleios neszét vette a dolognak s odahagyva seregét álruhába öltözve menekült vissza a fővárosba. Az avarok pedig végrehajtották a kétoldali támadást s mindazt a népséget, mely az ünnepségek hírére összecsoportult, foglyul ejtették a császár egész kíséretével együtt s töméntelen zsákmánynak lettek az urai.

Nyilvánvaló, hogy a Taktikában említett éjjeli rajtaütés azt a bizánczi lovascsapatot érte, melynek az volt a feladata, hogy a khán fogadása alkalmával lovagi tornát és versenyfuttatást végezzen. Természetes, hogy egy ilyen ünnepélyes célból küldött lovasság nem gondolt azzal, hogy magát előőrsökkel biztosítsa és védett táborba vonuljon vissza. A ravasz avar khán pedig egy-két napig nyugodtan szemlélte a bizánczi lovasok mutatványait s ezáltal még jobban megerősítette őket abban a hitökben, hogy neki nincsenek támadó szándékai. És aztán, mint a sas, lecsapott egy éjjelen a kész prédára; a játék és a mulatozás örömeitől teljesen elkábított bizánczi lovasságra. Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy erre a 619-ben annyira balúl kiütött békekötési kísérletre vonatkozik a Taktika említett példája az éjjeli meglepetésről. Nincs az egész munkában több történeti adat, mely ennél a dátumnál későbbi időre volna tehető, éppen azért ezt az évet tekinthetjük a mű keletkezésének legközelebbi terminus post quem-je gyanánt.

A Taktika tehát, a mint a benne előforduló történeti adatok mutatják, a 619. és 628. év közé eső időben keletkezett. Ez az időszak egyike a legfontosabbaknak az egész bizánczi

történetben. Ez az a kor, melyben Herakleios császár az elődjének, Phokasnak rémuralma alatt teljesen szétzüllött bizánczi hadsereget újjászervezi s ezzel az általa újjáteremtett és begyakorolt hadsereggel felveszi a harczot a perzsák ellen, a kik a bizánczi császárság keleti provinciáinak meghódításával a császárságot végveszedelemmel fenyegették s hódító seregükkel egészen a Bizánczczal átellenben fekvő Chalkedon városáig nyomultak előre. A hadsereg reformjának mélyrehatónak és nagyszabásúnak kellett lennie, mert még egyetlen bizánczi császár sem aratott a perzsákon oly teljes győzelmet, mint Herakleios, a ki hat évig tartó háborújában az ütközeteknek egész sorozatában egymásután verte meg a perzsa seregeket s birodalmát egyszer s mindenkorra megszabadította a perzsa támadástól.¹⁾ Ennek a nagysikerű katonai reformnak a vezérkönyvét bírjuk a Taktikában, melynek bevezetésében el van mondva, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva, úgyannyira, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik, s szerző éppen a vezérek részére akar egy praktikus kézikönyvet írni, melyből megtanulhatják mindazt, a mi a hadvezetéshez szükséges.²⁾

Egy szavahihető kor- és szemtanú bizonyítja, hogy ezt a Taktikát maga HERAKLEIOS császár írta. GEORGIOS PISIDES, a Ἁγία Σοφία templom σκευοφύλαξ-a, ki saját bevallása szerint HERAKLEIOS-t első perzsa hadjáratára elkísérte s minden bizonynyal az ő legbizalmasabb környezetéhez tartozott,³⁾ a császár perzsa hadjáratairól írt költeményében és Herakliasában több ízben is említi, hogy HERAKLEIOS taktikai utasításokat írt hadvezérei számára, s ebbeli érdemeiért őt a hadi tudományok paedagogusának nevezi. Hogy ez a tudósítás az eddigi kutatóknak nem tűnt föl, annak okát PISIDES bombasztikus és rhetorikai sallangokkal túlon-túl felcziczomázott dietiójában látom, mely igen alkalmas arra, hogy az előadásának magvát képező

¹⁾ l. erre nézve Bury, Hist. of the lat. Rom. empire, vol. II. 205—248. lk.

²⁾ l. fentebb, 6. l.

³⁾ l. de exp. Persica, acr. II. v. 122, III. 131, III. 343, III. 353. od. Bonn.

száraz tényeket eltakarja és elhomályosítsa. De PISIDES ezeket mondja HERAKLEIOS-ról: ¹⁾

«Te dolgoztad ki a hadvezetés útjait s népeid számára a taktikai művészetet. Neked az asztalt, az ételeket és italokat is íjak és pajzsok közt készítették el. Egyszerű és praktikus volt minden szavad, zsinórmértéke és irányítója minden okos tervnek. A sereget ugyanis, mely azelőtt könnyelműségből teljesen el volt hanyagolva és rendetlenségben volt, gyorsan rendbe hozod szövegekkel és ábrákkal, előírva, kifejtve, illusztrálva, írásban tárgyalva, mint a hadi tudományok tanítója». Majd néhány sorral lennebb: ²⁾ «Hogy a gondoknak mennyi különféle fergetegét állottad ki rövid idő alatt, cselekedve, töprengve, rendezve, előírva, hogy a seregnek a föld sok részén szétszórt tömegét egyesítsd stb. . . ., azt nem akarom felemlíteni, mert magad is, ó uram, ezt a munkát ügyesen titokban végezted, hogy a közönség ne vegyen részt ebben a munkában.»

Miután áradozó szavakkal magasztalta a császár személyes, nagysikerű fáradozásait a hadsereg szervezésében és begyakor-

¹⁾ De exp. pers. acr. II. v. 38—48.

Σὺ τὰς ὁδοὺς μὲν εἰργάσω στρατηγίας,
τρίβους δὲ τὰς σὰς τακτικὴν εὐτεχνίαν.
σοὶ καὶ τράπεζα καὶ πόματα καὶ τροφή
τόξοις παρεσκεύαστο καὶ ταῖς ἀσπίσι.
φιλὸς δὲ σοῦ πᾶς πρακτικὸς τις ἦν λόγος,
ῥυθμὸς τε πάσης καὶ κανὼν εὐβουλίας.
στρατὸν γὰρ εὐρών τὸ πρὶν ἐκ ῥαθυμίας
ἀταξίας γέμοντας ἡμελημένους,
ῥᾶττον κατορθοῖς καὶ λόγοις καὶ σχήμασι.
τυπῶν, διαιρῶν, δεικνύων, υπογράφων,
ὥς παιδαγωγὸς τῶν ἐνόπλων γραμμάτων.

²⁾ U. o. v. 52—65.

Ὅσας μὲν οὖν μετῆλθες ἐν βραχεῖ χρόνῳ
ἄλλας ἐπ' ἄλλαις φροντίδων τρικυμίας,
πράττων, μεριμνῶν, εὐτρεπίζων, προγράφων,
ὥπως τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ συναρμόσης
εἰς πολλὰ τῆς γῆς διεσπαρμένον μέρη

ἔκων παρήσω. καὶ γὰρ αὐτός, δέσποτα.
τοσαῦτα πράττων λανθάνειν ἔτεχνάσω,
ὥπως τὸ κοινὸν μὴ μετὰσχῇ τοῦ πόνου.

lásában, így folytatja: ¹⁾ «Bár nem vagyok jós, ó uram, azért már megelőzőleg az első részben előrebocsátottam, hogy semmit sem hanyagoltál el, hanem vezéreid számára is mindenütt a helyes tennivalót írtad elő és sohasem hibáztál.» PISIDES írt egy Ἡρακλείας ez. hőskölteményt is a perzsa háborúk diadalmas befejezésének, illetve Chosroes teljes leveretésének örömére, melyben hőse érdemeit még egyszer összefoglalja és a pane-gyrisnek talán még magasabb hanglétráján játszva dicsóíti. Ebben egyebek közt a következőket olvassuk: ²⁾ «Midőn ezt a dolgot (t. i. a perzsa háborút) tervezted, elhatároztad, hogy a városon kívül fekvő helyre mégy, nem mulatozási szempontból, bárha akkor éppen tél volt, hanem azért, hogy a te tervezgetéseidet ne zavarják meg a polgárok ügyes-bajos dolgai s az áruló kémek előtt ne legyenek nyilvánvalókká a te rejtett szándékaid... Itt a hajdani Eliast utánózva és a magányba vonulva vissza, nem étellel, a mint megbizonyítottad, hanem

¹⁾ De exp. pers. acr. II. v. 177—181.

Ἐγὼ δὲ καὶ προμάντις οὐκ ὢν, δέσποτα,
φθάσας προεξήγγειλα τῇ πρώτῃ λόγῳ
ὥς οὐδὲν ἡμέλησας, ἀλλὰ καὶ γράφων
τοῖς σοῖς στρατηγοῖς πανταχοῦ τὸ συμτέρον
ἤμαρτες οὐδέν...

²⁾ Heracl. acr. II. v. 108—140.

καὶ ὃν τὸ πρᾶγμα σχηματίζων ἐπλάσω
σαυτὸν παρασχεῖν τοῖς πρὸ ἄστεως τόποις,
οὐχ ὥς τι τερπνόν, καὶ μάλιστα τοῦ χρόνου
χειμῶνος ὄντος, εὐπορεῖν εἰσισμένους,
ἀλλ' ὥστε τοῖς σοῖς μηδαμῶς βουλευέμεσι
τὰ τῶν πολιτῶν συμπλέκεσθαι πράγματα,
μηδ' αὖ γενέσθαι βλαπτικοῖς κατασκόποις
ἐκὼτλα τῶν σῶν σκευμάτων τὰ δόγματα

Ἐνταῦθα τὸν πρὶν Ἥλιον μιμούμενος,
καὶ ταῖς ἐρήμοις ἐμβατεύων ἐτρέφου
οὐ βρώσιν, ὥς ἔδειξας, ἀλλὰ φροντίδας
οὐκ ἦν γὰρ ἔργον πολεμικῶν συνταγμάτων,
ὃ μὴ μετῆλθες τῇ σχολῇ τῶν σκευμάτων
τυπῶν, προτάττων, εὐτρεπίζων, προσγράφων,
καὶ σχηματουργῶν τῆς μάχης τὰς εἰκόνας
ἄλλοις, σεαυτῷ, τῷ στρατῷ, τοῖς ἔθνεσιν.

gondokkal táplálkozta. Nem volt ugyanis olyan hadtudományi munka, a melyet át ne olvastál volna, előírva, elrendelve, rendezve, hozzáírva és lerajzolva a harcnek alakzatait, mások, magad, a sereg és a népek számára.»

PISIDES tehát nem csupán azt adja tudtul, hogy HERAKLEIOS közvetlenül a perzsa hadjáratra való indulása előtt taktikai utasításokat írt hadvezérei számára, hanem egyúttal jellemzi is nagy vonásokban ezt a munkát. Éppen azért meg kell vizsgálnunk, hogy PISIDES jellemzése egyezik-e a szóban forgó Taktika sajátságaival s be lehet-e bizonyítani PISIDES adatai alapján, hogy a Taktika csakugyan azonos HERAKLEIOSnak az ő vezérei számára írt kézikönyvével?

PISIDES szerint a császár stílusa egyszerű és praktikus volt. Ez a sajátosság annál inkább fel kellett, hogy tűnjék a költőnek, mert a kor általános divatja éppen az ellenkező irányban haladt. Nemcsak az ő panegyrikus hangú költeményei, hanem a kor legjelentékenyebb prózai alkotása, THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES történeti munkája is telítve vannak szónoki figurákkal, merész, sőt túlságosan merész szóképekkel, bombasztikus kifejezésekkel, melyek a retorikus stílus túlzó végleteiben mozognak s az ízlés elfajulása által szomorúan mutatják a rákövetkező sötét századok előtt az irodalom teljes elhanyaglását. Ezzel szemben a Taktika bevezetésében, a mint fentebb tartalmának ismertetése során kiemeltük volt,¹⁾ szerző nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem sokat törődik a beszéd szépségével, hanem inkább a tények rövid előadására fekteti a súlyt s használ latin és más idegen eredetű, de a katonai közhasználatban meggyökeresedett szavakat is.²⁾ Szerző elvei tehát a nyelv tekintetében teljesen meg-egyeznek PISIDES jellemzésével. Ő híve az egyszerű stílusnak, mert kerül minden szónokias díszítést (κόμπος ῥημάτων) és a praktikusnak, mert katonák számára írván olyan kifejezéseket használ, a milyenekkel ők maguk beszélnek egymás között s

¹⁾ 1. fentebb, 6. l.

²⁾ p. 3. Ἀφράστως (l. φράσεως) μὲν οὖν ἀκριβοῦς, καὶ κόμπος ῥημάτων ἡμῖν, ὥς εἵπομεν, οὐδεμία φροντίς, οὐδὲ γὰρ ἔργον ἦν ἰσθύνειν πραγμάτων δὲ μᾶλλον καὶ συντομίας λόγος γέγονεν ὅθεν καὶ ῥωμαϊκαῖς πολλάκις, καὶ ἄλλαις ἐν στρατιωτικῇ συνηθεῖα τετριμμέναις χρήμεθα λέξεσι, διὰ τὴν σαφῆ τῶν ἐντευξαμένων κατάληψιν.

szívesen hozza áldozatul ennek a gyakorlati célnak a nyelv tisztaságát is.

Éppen az egyszerű és praktikus stílusnak az elve az a sark-pont, a melyen állva szerzőnk egyenes és tudatos ellentétbe helyezkedik nemcsak a korabeli irodalmi ízléssel, hanem az őt megelőző taktikus írók kifejezésmódjával is. Finom vágást mér elődeire, a mikor megjegyzi róluk,¹⁾ hogy szakértő közönség számára írtak s ezért nem fejezték ki magukat eléggé érthetőleg azoknak a sokasága előtt, a kik nem szakértők, s éppen a mindennapi katonai gyakorlatban szükséges és közönséges dolgokat hanyagolták el. De vizsgáljuk meg, hogy vajjon szerzőnk csak-ugyan hű maradt-e műve kidolgozása közben a bevezetésben kifejtett elveihez s nem úgy tesz-e, mint LEÓ, a ki bár a bevezetésében a Taktika nyomán szintén hangsúlyozza a fenti elveket az egyszerű és praktikus előadást illetőleg,²⁾ azért terjengős paraphrasisaival és mondatainak a periodus szabályai szerint való megszerkesztésével minden lapon elárulja rhetorikai iskolázottságát és célzatosságát s a mellett az idegen szavaknak kiküszöbölésével vagy körülírásával és lefordításával határozottan nyelvtisztaságra törekszik, szemben forrása kevert nyelvével.

Ezt a vizsgálatot legcélszerűbben úgy ejthetjük meg, ha az ő szövegét összehasonlítjuk az őt megelőző s korban töie nem messze eső három legkiválóbb görög taktikusnak, ú. m. a Kr. u. II. században élt AILIANOS és ARRIANOS, továbbá a VI. sz. ANONYMOS BYZANTIOS szövegeivel. Vegyünk egy olyan részt, melyben mind a négy író ugyanazt a tárgyat dolgozza fel, pl. a sereg felfegyverezéséről szólót, s állítsuk egymás mellé előadásait erről a közös témáról.

¹⁾ p. 2. Οἱ μὲν γὰρ τοὺς εἰδότες τε καὶ ἐμπείρους ποιοῦμενοι τὴν γραφὴν, οὐ σαφεστέrais τοῖς πολλοῖς ἐχρήσαντο παραδόσεις, τὰ ἀναγκαῖα καὶ συστατικὰ καὶ ὧν νῦν χρεια παραδραμόντες.

²⁾ ed Migne, p. 676. c. φράσεως μὲν ἀκριβοῦς ἢ κόμπου ρημάτων οὐδεμίαν ποιησάμενοι φροντίδα, πραγμάτων δὲ μᾶλλον καὶ σαφηνείας λόγου καὶ λέξεως ἀπλῆς πεφροντικότες.

AELIANOS II., 7.; p. 254. — II., 14.; p. 262. Köchly-Rüstow. Ἡ μὲν οὖν πεζικὴ σύνταξις τριγῇ διήρηται· ἢ μὲν γὰρ ἐστὶν ὀπλιτῶν, ἢ δὲ πελταστῶν, τρίτῃ δὲ ψιλῶν· καὶ τὸ μὲν τῶν ὀπλιτῶν βαρυτάτῃ παρὰ πάντας τοὺς πεζοὺς κέχρηται καθοπλίσει κατὰ τὸν Μακεδονικὸν τρόπον, ἀσπίσι περιφερέσι καὶ δόρασι περιμηχεστέροις· τὸ δὲ τῶν ψιλῶν πάντων κουφοτάτῃ κέχρηται παρασκευῇ, μήτε θώρακας ἔχον, μήτε προκνημίδας μήτε θυρεοὺς ἢ ἀσπίδας βαρείας, ἀλλὰ τοῖς ἐκηβόλοις γρώμενον τοξεύμασιν ἢ ἀκοντίοις, ἢ λίθοις ἐκ σφενδόνης ἢ ἐκ χειρός. εἰς τοῦτο δὲ τὸ γένος καὶ τὸ ἀπὸ ξύλου ὄπλον κατατάσσεται καὶ στολὰς ἀντὶ θώρακος.

τὸ δὲ τῶν πελταστῶν καὶ αὐτὸ μὲν ἔχει τὸν ὀπλισμὸν ἐμφορῇ τῇ Μακεδονικῇ διασκευῇ, κουφότερον δὲ ἐκείνης τὸν καθοπλισμὸν· ἢ τε γὰρ πέλτη μικρόν ἐστι καὶ ἑλαφρόν ὄπλον καὶ τὰ δόρατα πολὺ τῶν σαρισῶν μεγέθει λειπόμενα· δοκεῖ δ' ἡ τούτων ὀπλισις μέσσην ἔχειν τάξιν τῶν ψιλῶν καὶ τῶν ἰδίως λεγομένων ὀπλιτῶν, βαρυτέρα μὲν οὖσα τῶν ψιλῶν, κουφότερα δὲ τῶν ὀπλιτῶν.

ARRIANOS II., 7.; p. 254. — II., 14.; p. 262. Köchly-Rüstow. Αὐτίκα τῶν πεζῶν ἢ ὀπλισις, ὥς γε δὴ ἐς τὰ ἀνωτάτω τεμῖν, τριγῇ νενέμηται, ἐς τε τὸ ὀπλιτικὸν καὶ ἐς τὸ ψιλὸν καὶ ἐς τὸ πελταστικόν. τὸ μέντοι βαρυτάτον ὀπλιτικὸν θώρακας ἔχει καὶ ἀσπίδας ἢ θυρεοὺς παραμήκεις καὶ μαχαίρας καὶ δόρατα, ὥς Ἕλληνας, ἢ σαρίσας, ὥς οἱ Μακεδόνες· τὸ δὲ ψιλὸν ἐναντιώτατα ἔχει τῷ ὀπλιτικῷ πάντα, ἅτε περ ἄνευ θώρακος καὶ ἀσπίδος καὶ κνημίδος καὶ κράνους ἐκηβόλοις τοῖς ὀπλοῖς διαχρώμενον, τοξεύμασιν ἢ ἀκοντίοις ἢ σφενδόναις ἢ λίθοις ἐκ χειρός.

τὸ πελταστικὸν δὲ κουφότερον μὲν τυγχάνει τῶν ὀπλιτικῶν — ἢ γὰρ πέλτη σμικρότερον τῆς ἀσπίδος καὶ ἑλαφρότερον, καὶ τὰ ἀκόντια τῶν δοράτων καὶ σαρισῶν λειπόμενα —, βαρυτέρον δὲ τοῦ ψιλοῦ. τῷ δὲ ἀκριβεῖ καὶ βαρεῖ ὀπλιτικῷ καὶ κράνῃ προσκείται ἢ πῆλοι Λακωνικοὶ ἢ Ἀρκαδικοὶ καὶ κνημίδες, ὥς τοῖς πάλαι Ἕλλησιν, ἢ ὥς Ῥωμαίοις κνημὶς μία πρὸ τῆς κνήμης τῆς ἐν ταῖς μάχαις προβαλλομένης, καὶ θώρακες, οἱ μὲν φυλιδωτοί, οἱ δὲ ἀλύσει

ANONYMOS BYZANTIOS XVI. p. 100—104. Köchly-Rüstow. Τούτων δὲ οὕτως συντεταγμένων χρὴ τοὺς μὲν προστάτας κεχρησθαι τοῖς φυλακτικοῖς τῶν ὀπλων, ὅφ' ὧν μάλιστα τοῦ σώματος τὰ πρὸς τὴν μάχην μέρη φυλάττεται, καὶ τὴν μὲν τῶν ἀσπίδων διάμετρον οὐκ ἔλαττον εἶναι σπιδαιμῶν ἑπτὰ, ὥστε τὰς ἀσπίδας εἰς ἀλλήλας καλῶς συντιθεμένας καταφράττειν καὶ κατακαλύπτειν καὶ φυλάττειν τὸ στράτευμα, εἰς τὸ μὴ ὅτι ὑπὸ τῶν βελῶν τῶν ἐναντίων παθεῖν.

Τὰς δὲ γε τῶν πρωτοστατούντων μάλιστα ἀσφαλεστέρας τυγχάνειν, ἔχειν δὲ αὐτὰς μόνας πέταλον σιδηροῦν κατὰ μέσον τῆς ἀσπίδος εἰς κύκλον γραφόμενον, ἐν ᾧ ξίφος ἀνεστάτω οὐκ ἔλαττον τὸ ὕψος δακτύλων τεσσάρων, ἢ οὐ μόνον τοὺς ἐναντίους φοβῇ πόρρωθεν ὁρῶντας, ἀλλὰ καὶ τραυματίζῃ κακῶς εἰς πείραν ἐρχόμενον. Τὰς δὲ περικεφαλαίας καὶ τοὺς θώρακας καὶ τὰς περικνημίδας εἶναι μὲν καὶ αὐτὰ ἐπὶ τοσοῦτον βάρος ἔχοντα, ὥστε μήτε ῥαδίως πάσχειν αὐτάς, μήτ' ἄγαν τῷ βαρεῖ λυπεῖν καὶ πρὸ καιροῦ καταδαπανᾶν τὴν

A SCHEFFER-kiadta Taktika p. 304—5, 19—22. Περὶ ὀπλίσεως. Ποῖα δεῖ ὄπλα ἔχειν τοὺς σκουτάτους. Σκουτάρια ὁμόχροα, ἢ κατὰ ἀριθμὸν, ἢ κατὰ τάγματα. σπασία ἐρουλίσκια. Κοντάρια. Κασίδια, ἔχοντα τουφία μικρὰ καὶ φλάμουλα, κατὰ τῶν μῆλων, καὶ μάλιστα τοὺς πρώτους τῶν ἀκίων. Σφενδόβουλα καὶ μαρτζοβάρβουλα. τοὺς δὲ ἐπιλέκτους τῆς ἀκίας καὶ ζάβας, εἰ μὲν ἀπαντᾷ, ἔλους, ἐπεὶ καὶ διὰ τοὺς πρώτους τῶν ἀκίων τασσομένους, περικνημίδας σιδηράς, ἢ ξυλίνας, μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς κεφαλαῖς καὶ οὐραῖς τασσομένους.

Ποῖα δεῖ ὄπλα ἔχειν τοὺς ψιλοὺς. Τοξοφάρετρα ἐπὶ τῶν ὤμων ἀναβασταζόμενα, ἔχοντα κούκουρα μεγάλη, χωροῦντα ἀπὸ τριάκοντα, ἢ καὶ τεσσαράκοντα σαγιττῶν. Σκουτάρια μικρὰ. Σωληνάρια ξύλινα, μετὰ μικρῶν σαγιττῶν, καὶ κούκουρον μικρόν, ἅπερ καὶ ἀπὸ πολλοῦ διαστήματος ῥίπτονται διὰ τῶν τοξοφάρων, καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἀχρεῖα εἰσὶ. Βηρύττας ἦτοι λακίδια Σκλαβινίσκια τοὺς ἀπειρωτοὺς πρὸς τοξείαν ἔχοντας, ἢ λειπομένους ὡς εἰκὸς τόξων. μαρτζοβάρβουλα ἀναβασταζόμενα.

νιο καὶ οἱ πλείους καὶ τοὺτους μετὰ τῶν ψιλῶν συντάττουσιν.

Τῆς δ' ἱππικῆς δυνάμεως, ἣν ἐχωρίσαμεν ἐπὶ τῆς τῶν ἀρμάτων, ν ταῖς εἰλαις κατασσομένης ἢ μὲν ἐστὶ κατάφρακτος ἢ δ' οὐ κατάφρακτος· κατάφρακτος μὲν ἢ τοὺς τε ἵππους καὶ τοὺς ἀνδρας ὥραξι πάντοθεν σκέπτουσα· τῶν δὲ μὴ καταφράκτων οἱ μὲν εἰσι δορατοφόροι, οἱ δὲ ἀκροβολισταί· δορατοφόροι ἐν οὖν εἰσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἵππων τοῖς πολεμοῖς συμπλεκόμενοι καὶ λησίων δόρασι μαχόμενοι· τούτων δὲ οἱ μὲν αἱ θυρεοὺς ἔχουσι καὶ ἀσπύονται θυρεοφόροι, οἱ δὲ χωρὶς θυρεῶν ὑπὸ μόνον δόρασι μάχονται, οἱ καὶ ἰδίως δορατοφόροι καλοῦνται, π' ἐνίων δὲ ξυστοφόροι.

ἀκροβολισταὶ δὲ τῶν ἱππῶν λέγονται οἱ πόρρωθεν βάλλοντες· τούτων δὲ οἱ μὲν δοράσι χρωῖνται, οἱ δὲ βέξοις· καὶ δορατοῖς ἐν οἱ καλούμενοι Τανκύνιοι· τῶν δὲ Τανκύνων δύο εἰσὶ διαφοράι· οἱ μὲν γὰρ τοῖς δορατοῖς πόρρωθεν βάλλοντες ἱππακοντισταὶ καλοῦνται καὶ ἰδίως Τανκύνιοι λεγόμενοι· τῆς δὲ τῶν Ταραντίνων ἐλαφροῦς δορατοῖς

λεπταῖς σιδηραῖς ἐπηλαγχόμενοι.

Τῆς δὲ ἱππικῆς ὀπλισμοῦ ἢ μὲν κατάφρακτος τυγχάνει οὖσα, ἢ δὲ ἀφρακτος· καὶ κατάφρακτος μὲν ἢ τοὺς ἵππους καὶ τοὺς ἱππέας πεφραγμένους παρεχομένη, τοὺς μὲν σώραξι φοιδοῦτοῖς ἢ λινοῖς ἢ ἐκ κεράτων καὶ παραμυρδίοις, τοὺς ἵππους δὲ παρακπευρδίοις καὶ προμετωπιδίοις· ἀφρακτος δὲ ἢ ἐναντία· τούτων δὲ οἱ μὲν δορατοφόροι εἰσίν, οἱ δὲ ἀκροβολισταὶ μόνον· δορατοφόροι μὲν οἱ πελάζοντες ταῖς τάξεσι τῶν πολεμίων καὶ δόρασιν ἀπομαχόμενοι, ἀκροβολισταὶ δὲ οἱ πόρρωθεν ἀκροβολισμοῖς διαχρῶμενοι, καθάπερ Ἀρμένιοι καὶ Παρθυσῖαι· οὗτοι μὴ κοντοφόροι· τῆς πρώτης δὲ ἰδέας οἱ μὲν καὶ θυρεοὺς φέρουσι καὶ καλοῦνται θυρεοφόροι, οἱ δὲ ἄνευ τούτων αὐτὸ μόνον δόρασι μάχονται, οἱ δὲ καὶ δορατοφόροι ὀνομάζονται, ἔστιν δὲ ὑφ' ὧν ξυστοφόροι· ἀκροβολισταὶ δὲ λεχθεῖν ἂν οἱ μὴ ἐς χεῖρας ἰόντες, ἀλλὰ πόρρωθεν ἐξακοντίζοντες· καὶ τούτων οἱ μὲν δορατοῖς διαχρωῖνται ἐς τὸν ἀκροβολισμόν, οἱ δὲ τόξοις· οἱ μὲν δὲ δορατοῖς ἀκροβολιζόμενοι Ταραντίνιοι ὀνο-

μῶν στρατιωτῶν ὀνομαζομένων.

Εἶναι δὲ τοιαῦτα οὐ μόνον διὰ τὴν ὕλην λυσιτελοῦντα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν λειότητα, ἵνα διολισθαίνῃ τὰ βέλη προσπίπτοντα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπόστασιν· δεῖ γὰρ αὐτὰ ἐπικεῖσθαι οὐκ ἐπὶ χιτῶνισκῶν, ὅτι τινες ποιοῦσι τὸ βῆρος τῶν ὅπλων φεύγοντες, ἀλλ' ἐπὶ ἱματίων οὐκ ἔλαττον δακτύλου τὸ πάχος ἔχοντων, τὸ μὲν, ἵνα μὴ λυπῇ προσφάδοντα τῇ σκληρότητι, ἀλλ' ἔφαρμότῃ τῇ σόμῃ κατὰ τὴν ἐπικείμενα, τὸ δ' ἵνα μὴ βραδίως ἄπτηται τῶν σαρκῶν τὰ τῶν ἐχθρῶν βέλη, ἀλλ' ἐμποδίζηται τοῦτο μὲν, ὥς εἴρηται, διὰ τὸν σιδηρὸν καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὴν λειότητα, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν σάρκα τοῦ σιδήρου ἀπόστασιν.

Δεῖ δὲ τὴν περίεφαιλάν καὶ ξίφος κατὰ κορυφὴν ἔχειν οὐκ ἔλαττον τὸ ὕψος δακτύλων τριῶν, ἢν', εἰ τύχοι, ἐν ταῖς συμπλοκαῖς οἱ στρατιῶται καὶ δι' αὐτῶν ἀγωνίζονται καὶ φοβερώτεροι τοῖς ἐχθροῖς διαδεικνύονται.

Τὰ δὲ δόρατα ἔχειν μῆκος, ὅπουσιν ἂν ἑκατοῖς αὐτῶν φέρειν δύναται, ὥς αὕτως δὲ καὶ

μενα εἰς θηκάρια θερμάτινα, σφενδόβουλα.

Πῶς δεῖ ὀπλιζέσθαι καβαλλάριον στρατιώτην, καὶ ποῖα κατὰ τὸ ἀναγκαῖον εἶδη κτᾶσθαι. Τῆς γυμνασίας τῆς καθ' ἓνα ἄνδρα δεόντως γινωμένης δεῖ ὀπλισθῆναι τοὺς στρατιώτας διὰ τῶν ἰδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων, καὶ τὰ ἐπιτήδεια δὲ ἐν τῇ καιρῷ τοῦ παραχειμαδίου παρασκευάζεσθαι τὰ πρὸς τὰς ἀναγκαίας χρεῖας τῆς ἐπιστρατείας καὶ ἔχειν ταῦτα πάντας μὲν ἀναλόγως πρὸς τε τὴν ἐκάστου ποιότητα, καὶ τὰς χρηστοῦς μένας αὐτοῖς χρηστικῶς συνηθίας, μάλιστα δὲ τοὺς τῶν μερῶν καὶ μοιρῶν καὶ ταγμάτων ἀρχοντας, ἑκατοντάρχας, δεκάρχας, πεντάρχας, καὶ τετράρχας, βουκελλάρους καὶ φοιδεράτους, ζάβας οὖν σκαπλίους τελείας, μέχρι τοῦ ἀστραγάλου ἀνασυρομένας λωρίδας καὶ κρικελλίδας, μετὰ τῶν θηκαρίων αὐτῶν, κασιόδας ἐχούσας ἄνωθεν τουφία μικρὰ, τοξάρια κατὰ τὴν ἐκάστου ἰσχύιν, καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτήν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπαλώτερα, ἔχοντα θηκάρια πλατέα, ἵνα ἐν καιρῷ δυνατόν ἐστι τεταμένα χωρεῖν τὰ τόξα ἐν αὐτοῖς· κόρδας ἐκ περισσοῦ ἐν ταῖς πουργαῖς αὐτῶν. κούκουρα

χρῶνται, ἃ ἅπαξ ποτὲ ἢ δις προεξακοντίσαντες τὸ λοιπὸν συμπλέκονται τοῖς πολεμίοις ἔγυθεν ἀπομαχόμενοι παρὰ πλησίον τοῖς προειρημένοις δοξατοφόροις· οἳ δὲ καλοῦνται ἐλαφροί. οἱ δὲ τῶν ἱππέων τόξοις χρώμενοι ἱπποτοξόται λέγονται, ὅπ' ἐνίων δὲ Σκύθαι.

μάχονται, οἱ δὲ ἕτεροι ἱπποτοξόται. καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Ταραντίνων οἱ μὲν αὐτὸ μόνον πόρρωθεν ἀφιστάμενοι ἢ ἐκ κύκλους περιππεύοντες διαχρῶνται τῷ ἀκροβολισμῷ, οἱ δὲ καὶ εἰλικρινεῖς Ταραντῖνοι εἰσιν, οἱ δὲ τὰ πρῶτα ἐξακοντίσαντες ἔπειτα συμπλέκονται τοῖς πολεμίοις ἢ δόρυ ἐν ὧν ἔσχον ὑπολειπόμενοι ἢ καὶ σπάθη διαχρώμενοι· καὶ οὗτοι καλοῦνται ἐλαφροί.

Ῥωμαίοις δὲ οἱ ἱππεῖς οἱ μὲν κόντους φέρουσι καὶ ἐπελαύνουσιν ἐς τὸν τρόπον τὸν Ἀλανικὸν καὶ τῶν Σαυροματῶν, οἱ δὲ λόγχας ἔχουσι. σπάθη δὲ μακρὰ καὶ πλατεῖα ἀπήρτηται αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὤμων, καὶ θυρεοὺς πλατεῖς παραμήκεις φέρουσι καὶ κράνος σιδηροῦν καὶ θώρακα τὸν πεπλεγμένον καὶ κνημῖδας μικράς. λόγχας δὲ ἐς ἀμφοτέρα φέρουσι καὶ ἀκοντίσαι μακρόθεν, ὅποτε τούτου θέοι, καὶ ἐγγύθεν ἐκ χειρὸς ἀπομάχασθαι συμπλακῆναι δὲ εἰ δεήσει εἰς χεῖρας ἐλθόντας, ταῖς σπάθαις μάχονται· οἱ δὲ καὶ πελέκεις μικροὺς φέρουσι πάντοθεν ἐν κύκλῳ ἀκωκὰς ἔχοντας.

τοὺς κατὰ τὸν δευτέρον ζυγὸν καὶ τρίτον καὶ τέταρτον τεταγμένους, ὥστε τὰ τῶν τεσσάρων ζυγῶν δόρατα προπίπτειν τοῦ παντὸς στρατεύματος, καὶ τὰ μὲν τοῦ πρώτου ζυγοῦ πρὸς τὰ τοῦ δευτέρου τοσούτον προέχειν, ὅσους καὶ ὁ πρῶτος ζυγὸς τοῦ δευτέρου, καὶ ἐφεξῆς ὁμοίως ἕως τοῦ τετάρτου ζυγοῦ· σημαίνει δὲ ὡς τὰ πολλὰ τοῦτο πυκνουμένης τῆς φάλαγγος ἀνὰ πῆχυν ἕνα.

Ἢ μὲν οὖν τοιαύτη σύνταξις τῶν δοράτων λέγεται Μακεδονική· ταύτη γὰρ τοὺς Μακεδόνας φασὶ χρῆσασθαι. τινὲς δὲ τὰ δόρατα τοῦ δευτέρου ζυγοῦ ἐπὶ τοσούτον μακρότερα τοῦ πρώτου ἐποίησαν, ὥστε τὴν προβολὴν τῶν δοράτων τοῦ τε πρώτου ζυγοῦ τοῦ τε δευτέρου ἴσην εἶναι διὰ τὸ οὓς δόρατα κατ' ἐνὸς ἀγωνίζεσθαι τῶν ὑπεναντίων.

Τοὺς δὲ μετὰ τὸν τέταρτον ζυγὸν τεταγμένους οἱ μὲν καὶ αὐτοὺς κατέχειν ἐπέτρεψαν δόρατα πλὴν τῶν προτέρων ἐλάττονα, οἱ δὲ ἴσως ἄμεινον βουλευσάμενοι οὐ δόρατα, μᾶλλον δὲ δοράτια καὶ ἀκόντια καὶ ὅσα διὰ χειρὸς βάλλεσθαι κατὰ τῶν ἐχθρῶν δύνανται· πλὴν τῶν ἄκρων στίχων τῆς φάλαγγος καὶ

μετὰ σαγιττῶν, καὶ σκεπημάτων αὐτῶν ἐπιτήδεια χωροῦντα ἀπὸ τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα σαγιττῶν· ἐν τοῖς τοξοζωνίοις ῥινία καὶ σουβλία· κονταρία καβαλλαρικά, ἔχοντα λιωρία κατὰ τοῦ μέσου, πρὸς τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων, μετὰ φλαμούλων· σπαθία περιτραχήλια στοργγύλα, κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα, ἐν τάξει χρυσίων λινῶν, ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἀραιῶν. τοὺς δὲ μὴ εἰδόμενους νεανίσκους τοξεῦσαι, κοντάρια μετὰ σκουταρίων οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ χερμανικά σιδηρᾶ τοῦ βουκελλαρίου ἐπινοῆσαι, καὶ μικρὰ τουφεκάκια τῶν ὀπισθελλίνων καὶ ἀντελλίνων τῶν ἱππῶν, καὶ φλάμουλ μικρὰ ἐπάνω τῶν ξαβῶν κατὰ τὸν ὦμον· ὅσον γὰρ εὐσχήμος ἐστὶ ὁπλίσει ὁ στρατιώτης ἐστίν, τοσούτον καὶ αὐτῷ προθυμία προσγίνεται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς δειλία. Χρὴ πάντας τοὺς νεωτέρους Ῥωμαίους δίχα τῶν ἐμπεικῶν τοὺς μέχρι τῶν τεσσαράκοντα ἔτων ἀνακάττειν, εἴτε κατὰ λιγὸν οἶδασιν τοξεῦσαι εἴτε μετρίως, τοὺς πάντας τοξοφάρετρα φέρειν. κεκτῆσθαι δὲ κοντάρια, ἵνα τοῦ ἐν ὧς εἰκὸς ἀστοχοῦντος ἔχη τὸ ἄλλο εἰς χρ

τῶν προσεχῶς παρα-
κειμένων αὐτοῖς ἄχρ-
ι τριῶν στίχων, ἔτι δὲ
καὶ τῶν οὐραγῶν καὶ
τῶν προσεχῶς παρα-
κειμένων αὐτοῖς ἄχρ-
ι τριῶν ζυγῶν· δεῖ δὲ
τοῖς ἐπὶ τοῦ πρώτου
καὶ δευτέρου ζυγοῦ τε-
ταγμένοις τὸν αὐτὸν κα-
ταπλισμὸν ἔχειν οὐ μύ-
νον τοὺς οὐραγούς, ἀλλὰ
καὶ τοὺς ἄκρους στίχους
τῶν πλευρῶν —, τί γὰρ
ἂν καὶ ὠφελῆσαιεν τοὺς
πρωτοστατοῦντας εἰς
χεῖρας ἐχθρῶν ἤκουντας
τὰ δόρατα τῶν κατὰ
μέτου τῆς φάλαγγος τε-
ταγμένων; Καὶ ἡ μὲν
τῶν ὅπλων χρῆσις τοια-
ύτη. εἰ δὲ μὴ πάντες
οἱ τῆς φάλαγγος ἔχουσιν
θώραξι καὶ περικνημῖσι
χρῆσθαι, ἀλλὰ πάντως
οἱ γε κατὰ τὸν πρότε-
ρον καὶ δεύτερον ζυγὸν
καὶ τὸν τελευταῖον καὶ
τῶν στίχων οἱ ἄχροι
περιβαλοῦνται ταῦτα διὰ
τὰς εἰρημένας αἰτίας,
οἱ δὲ λοιποὶ ζάβαις καὶ
θώραξι καὶ περίκεφα-
λαίαις τοῖς ἐκ πύλου καὶ
βύρσης συντισθεμένοις·
ὥς δ' ἂν μὴ λυπῇ ταῦτα
τὸ σῶμα τῇ σκληρότητι,
ὕποκεισθωσαν καὶ αὐ-
τοῖς περιστηθίδια, καθά-
περ ἐπὶ τῶν σιδηρῶν
θωρακίων καὶ τῶν ἄλ-
λων ἐλέγουμεν. ὠφελή-
σει γὰρ κἀνταῦθα τῇ πα-
χύτητι ταῦτα, οὐ ῥαδίως
τῶν βελῶν διερχομένων
ἢ οὐ σφόδρα φανόντων
τὸ βάθος τοῦ σώματος.

σιν. τοὺς δὲ ἀπειροτέ-
ρους ἀπαλιωτέροις χρή-
σασθαι τοξαρίοις. Κἀν
γὰρ οὐκ οἶδασι, τῷ
χρόνῳ ἐπιτηδεύουσι μα-
θεῖν, ὅπερ τῶν ἀναγ-
καίων ἐστί. χρὴ τοὺς
ἵππους, καὶ μάλιστα τῶν
ἀρχόντων, καὶ τῶν λοι-
πῶν ἐπιλέκτων προμε-
τωπίδια ἔχειν σιδηρᾶ,
καὶ στηθιστήρια σιδηρᾶ,
ἢ ἀπὸ κεντούκλων, ἢ
κατὰ τὸ σχῆμα τῶν
Ἀβάρων ἐπισκέπεσθαι
τὰ στήθη, καὶ τοὺς τρα-
χήλους αὐτῶν, καὶ μύ-
λιστα τῶν προτασσομέ-
νων ἐν τῇ μάχῃ.¹⁾

¹⁾ A szöveget néhol hallgatólagosan kijavítottam a Vári által közölt firenzei recensio alapján (l. BZ. XV (1906.) p. 50—53.). Itt-ott a saját coniecturáimat is használtam.

A legszembeütőbb különbség a megelőző korbeli taktikusok és szerzőnk nyelvhasználata között a szavak megválasztásában van. A fegyverek nevei AILIANOSnál ARRIANOSnál és ANONYMOS BYZANTIOSnál a régi görög irodalmi nyelven vannak közölve, ellenben szerzőnk szorosán ragaszkodik a vulgaris latin katonai nyelv szavaihoz s még ott is, a hol görög elnevezéseket használ, a népies alakoknak ad előnyt az irodalmiakkal szemben. Szerzőnk σκουτάριον-t (scutum), κασσίδιον-t (cassis), ἀκία-t (acies), σάγιττα-t (sagitta), βήρυττα-t (verutum), κέντουκλον-t (centunculum) mond, a mikor elődei ἀσπίς-t, vagy éppen θυρεός-t, κράνος-t, illetve περιεφραλαία-t, στίχος-t, βέλος-t, δορατίον-t és πῖλος-t mondanak. Nagy számmal fordulnak elő nála olyan, a vulgaris latinságból meritett szavak, melyeknek görög megfelelőit elődeinél nem találjuk, így pl. τούφιον (tufa), φλάμουλον (flammula), μαρτιζοβάρβουλον (martiobarbuius), λακίδια (recte ἀκλίδια, acrides), σκάπλιον (scapula), stb.; ezeknek latin megfelelőit mind megtaláljuk VEGETIUSnál és más latin íróknál, a mint ezt már SCHEFFER észrevette s a szöveg után közölt jegyzeteiben bizonyítja is. Magukat a tiszta görög elnevezéseket is vajmi ritkán használja a régebbi taktikus írók példája szerint, azaz irodalmi formájukban, hanem mindenütt szívesebben fordul a mindennapi katonai használatban megszokott népies alakokhoz, pl. κοντάριον (ἀκίντιον), σφενδόβολον (σφενδόνη), στηθιστήριον (παραπλευρίδιον), τοξάριον (τόξον), κόρδα (r. χορδή, νευρά) stb. Számos olyan fegyvert vagy felszerelési tárgyat említ, melyeknek nevét megelőzőleg úgy a görög, mint a latin taktikusoknál alig találjuk, s ezek természetesen mind népies alakban vannak közölve: ζάβα (bőrből készült mellvért), κούκουρον (nyiltartó tegez), σωληνάριον csövecske, melybe kis nyilat tettek), πουγγίον (zacskó), τοξοζώνιον (íjtartó öv) stb.¹⁾

Hasonló különbségekre bukkanunk a phraseologia és mondatfűzés tekintetében is. A három régebbi taktikusnál léptenyomon találkozunk az ó-attikai irodalmi próza megszokott phrasis-készletével. A mondatok arányosan vannak tagolva s

¹⁾ Hogy mennyire megegyezik szerzőnk katonai szókinése a korabeli vulgaris nyelvvel, azt már Gyomlay találóan bizonyította néhány példán a Chronikon Paschale-val való egybevetés alapján i. m. 21. l.

kapcsolásuk kifogástalan. Semmi sem hiányzik belőlük, a mi a mondatok syntaktikailag teljes felépítéséhez megkívánható. Legjobb stilista köztük ANONYMOS BYZANTIOS, kinek hosszú lélekzetű mondatai bonyolultabb szerkezetükkel s nyomatékos ismétlésekkel (l. pl. καταφράττειν καὶ κατακαλύπτειν καὶ φυλάττειν) a szónoki periodusra emlékeztetnek. AILIANOS és ARRIANOS rövidebben írnak, mert ők egyszerűen csak leírják a tényleges állapotot a felfegyverzés tekintetében, ANONYMOS BYZANTIOS előadása már jóval szélesebb keretekben mozog, mert célja az, hogy kifejtse és megokolja, hogy a használt fegyverek közül milyenek a legcélszerűbbek.

Szerzőnk nem csatlakozik a kettő közül egyik módszerhez sem. Ő nem azt írja le, hogy mi van vagy mi volt használatban, sem azt, hogy mi a legcélszerűbb, hanem pusztán előírja, hogy minek kell lennie a sereg felszerelésében. Szeme előtt teljesen praktikus cél lebeg, minden elméleti okoskodás mellőzésével. Ezért szavai katonás rövidséggel, szinte vezényszó-szerűen hangzanak. Mondatai többnyire elliptikusak, mint a vezényszavak. Csak nagyon lazán, néha éppen sehogy sincsenek kapcsolva. A mondat-tagolásban semmi keresettség nála, művészet még kevésbé. Rhetorikai szempontból tekintve stílusa határozottan pongyolának tetszik. Használ ugyan irodalmias szerkezeteket és kifejezéseket, de csakhamar kitűnik, hogy nagyon kevésbé ért ezek kezeléséhez. A nagyon szegényes és hiányos irodalmi köpeny alatt a népies nyelv ápolatlan, marcsona, de életerőtől duzzadó teste lappang. Úgy beszél, mint katona a katonákhoz, s az irodalmi divatnak csak éppen annyi engedményt tesz, a mennyit a katonai nyelv megtűr.

Ez összehasonlításokból kitűnik, hogy szerzőnk valóban hű marad a bevezetésben kifejtett elvekhez a nyelv tekintetében s stílusára teljesen ráillik az a jellemzés, a mit PISIDES HERAKLEIOS taktikai művének egyszerű és praktikus kifejezőmódjáról mond. A hozzá közelebb eső megelőző taktikusokról ugyanezt nem lehetne állítani. Ezek nyelve se nem praktikus, se nem egyszerű. Nem praktikus azért, mert régi elnevezéseket illesztnek a mindennapi életben használtak helyére, s nem egyszerű azért, mert tekintettel vannak a művészi előadás követelményeire.

Ha semmi egyéb bizonyítékot nem lehetne fölhozni arra,

hogy ezt a Taktikát sem URBIKIOS, sem MAURIKIOS nem írhatta, már maga a nyelv döntő bizonyosságot szolgáltatna e tekintetben. Az Οὐρβικίου ἐπιτίθευμα cz. illetéktelenül betoldott fejezetben ugyanis nem találjuk meg azokat a népies ízű szavakat és kifejezéseket, melyek használata a Taktika főjellemvonásai közé tartozik. URBIKIOSnál előfordul a sereg mélységét alkotó sorok megjelölésére a régi δεκανία szó ¹⁾ (v. ö. AILIANOS-ARRIANOS p. 272. K.-R.), melyet szerzőnk gondosan kerül s helyette a közhasználatban élő δεκαρχία-t használja (p. 34., 60. etc.). URBIKIOSnál az ágyú neve βαλλίστρα (p. 367., 369.), szerzőnknel ugyan előfordul ez is (p. 307.), de gyakrabban a népies μάγγανον vagy πετροβόλος (p. 244., 245.). A nyíl és a ló megnevezésére URBIKIOS nem ismer más szót, mint a βέλος-t és ἵππος-t, szerzőnk azonban ezek mellett sűrűbben használja a σαρίττα-t és ἄλογον-t. URBIKIOS stílusának azután erős rhetorikai színezete van. Nála már raffinált művészettel megszerkesztett periodusokkal találkozunk, melyekben a GORGIAS-féle figurák is előfordulnak (antithesis, parisosis).²⁾ Mind olyan sajátságok, melyek a Taktika szerzőjétől távol állanak. MAURIKIOS császárról pedig megjegyzi az ő történetírója, THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, hogy nagy súlyt helyezett az előadás nagyszerűségére s szerfölött tisztelte azokat, a kik a széptudományokban járatosak voltak.³⁾ Hogy mit értett

¹⁾ I. Gyomlay i. é. 36. l. A nyelvi különbségek mellett fontos tárgyi ellentét van még a Gyomlaytól érintetteken kívül a két szerző között az ellenfél halottjainak fosztogatására nézve. Urbikios ezt egyenesen ajánlja már az első visszaverés után (p. 368), míg szerzőnk halálbüntetés terhe alatt tiltja (p. 38, 146).

²⁾ I. pl. p. 364. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἀθρόως εἰς ἐκδίκησιν τῶν Ῥωμαίων πραγμάτων θέσθαι κινούμενος ὁ καλλίνικος ἡμῶν καὶ εὐσεβέστατος δεσπότης ὤρμησε, καὶ συμβαίνει τοὺς μὲν ἐμπείρους τοῦ πράγματος ἀπολιμπάνεσθαι διὰ γῆρας, τοὺς δὲ νεωτέρους ἐν τοῖς κινδύνοις μαρθάνειν τὴν τῶν πολεμίων πείραν, ἐκ δὲ τούτων ἀθυρίαν καὶ ὄκνον προσγίνεσθαι τῆς κάμουσιν, ἐτόλμησα μίαν παράταξιν προσθῆναι τὸν μὲν στρατιώτην φυλάττουσαν ἄτρωτον, τοὺς πολεμίους δὲ καταργαζομένην, μὴ ῥηθεῖσαν μὲν παρὰ τῶν παλαιῶν, ἐπινοηθεῖσαν δὲ παρ' ἐμοῦ.

³⁾ ed. O. de Boor, VIII, 13; p. 311: μενοῦνγε λέγεται τὸν Μαυρίκιον φιλοτίμως ἔχειν περὶ τὴν τῶν λόγων μεγαλοπρέπειαν τιμᾶν τε λίαν λαμπρῶς τοὺς ἐνηθληκότας περὶ τὰ κάλλιστα τῶν μαθημάτων. Maurikios szerzősége ellen más oldalról hozott fel nyomós érveket Carlo M. Patrono a Contro la paternità imperiale dell' Οὐρβικίου Τακτικά Στρατηγικά (Estratto dalla Rivista Abruzzese di Scienze, Lettere ed Arti XXI, fasc. XII; Teramo, 1906) cz. értekezésében.

a történetíró az előadás nagyszerűségén és a széptudományokon, az eléggé kitűnik az ő bombasztikus és költői szóvirágokkal hatványozott mériékben telített stílusából, mely merő ellentéte a Taktika nyelvének. Nem kételkedhetünk tehát eme tudósítás után azon, hogy MAURIKIOS, ha egyáltalában szándékában lett volna taktikai művet írni, ezt egészen másképp írta volna meg, mint a hogy azt a tévesen neki tulajdonított Taktika szövegén látjuk.

PISIDES folytatólagosan így jellemzi HERAKLEIOS munkáját: «A sereget gyorsan rendbehozod *szövegekkel és ábrákkal*» (καὶ λόγοις καὶ σχήμασι). Ez a jellemzés is talál a Taktikára, melynek szövegében sűrűn történik hivatkozás a különféle harczy alakzatokat szemléltető ábrákra. SCHEFFER nem egészen helyesen jár el akkor, a mikor ez ábrákat nem a szöveg között a maguk helyén, hanem a szövegtől elkülönítve egy csoportban közli a kiadás végén. Azonkívül nem is közöl minden ábrát, mely a szövegben említve van. Maga megjegyzi (p. 430.), hogy némely ábra már azokból a kéziratokból hiányzik, melyeket ő felhasznált. Szerzőnk rendszerint a σχῆμα szót használja az ábrák megjelölésére, így pl. p. 55. κατὰ τὸ ὑποτεταγμένον σχῆμα (utalás a p. 91.-hez tartozó ábrára, melyet Scheffer mint acies VIII.-t közöl), p. 92. ὑπόδειγμα τοῦ προδηλωθέντος σχήματος ἐνὸς μέρους (utalás az előbbi alakzatra, melyet Scheffer mint acies IX.—X.-t közöl), p. 99. τοῦτο τὸ σχῆμα . . . ἀρμόδιόν ἐστιν (vonatkozik a SCHEFFER által közölt acies XII.-re), p. 91. κατὰ τὸ προκείμενον σχῆμα (világosan «az előttünk fekvő ábrát» jelenti, mely mint acies VIII. van közölve), úgyszintén valamivel alább κατὰ τὸ ἐξῆς ὑποκείμενον σχῆμα a következő ábrát jelenti (acies IX.—X.) stb. A σχῆμα mellett előfordul nála a καταγραφή is az ábra megnevezésére, pl. p. 299. καταγραφή συμμίχτου τάξεως (közölve a SCHEFFER-féle kiadás utolsóelőtti oldalán), p. 79—80. ὡς δηλοῖ ἡ καταγραφή háromszor egymásután (de az ábrák SCHEFFER megjegyzése szerint már a kéziratban is hiányzanak). A καταγραφή azonban nem mindig jelent ábrát nála, hanem egyszerűen leírást, megmagyarázást, így pl. p. 93. ὡς προγέγραπται, ἐν τῇ τοῦ μέρους καταγραφῇ kifejezésben arra a leírásra vonatkozik, melyet megelőzőleg (p. 90.) adott a II. vonalban levő dandár felállítására nézve. Úgyszintén a καταγραφή προσάτου (p. 363.) a tábor leírá-

sát, illetve egy erre vonatkozó ábrának a megmagyarázását jelenti, mely ábra azonban — sajnos — hiányzik.

Fontos dolog itt annak a kiemelése, hogy a Taktika rendszerint ugyanazt a szót használja az ábrák megnevezésére, melyet PISIDES, t. i. a σχῆμα-t. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy szerzőnk műve egyes könyveit λόγος-oknak címezi, akkor megállapíthatjuk, hogy a καὶ λόγοις καὶ σχήμασι kifejezés nemcsak tartalmilag, hanem a nyelvi kifejezés tekintetében is teljesen rávall a Taktikára. PISIDES bizonyára ismerte és olvasta a Taktikát, hiszen ő elkísérte HERAKLEIOS-t a perzsák elleni első hadjáratára s a hadjárat megkezdése előtt részt vett azokban a katonai gyakorlatokban, melyeket a császár Kilikiában tartott csapatainak harcyszerű kiképzése céljából, a mint dicsőítő költeményeiben többször is említi, autopsia alapján írván le itt szerzett benyomásait. E gyakorlatok alkalmával pedig ugyancsak szorgalmasan olvasták a Taktikát!

PISIDES azután a következőképpen jellemzi HERAKLEIOS-nak a taktikai művén való dolgozását: «Nem volt olyan hadtudományi munka, melyet át ne olvastál volna, előírva, elrendelve, rendezve, hozzáírva stb.» Ennek értelme a szokásos retorikai nagyításnak kellő értékére való leszállítása után az, hogy HERAKLEIOS műve megírásához széleskörű forrástanulmányokat végzett s művét régebbi taktikai munkák adatai alapján írta meg, de úgy, hogy ez adatokat kiválogatta, újból rendezte s belátása szerint kibővítette, megtoldotta. Régebbi munkáknak a kivonatolása, sokszor csaknem szószerinti átvétele sehol sem annyira gyakori és megszokott dolog, mint éppen a taktika-irodalomban, hol valamely munkával gyakran találkozunk századokkal később II. vagy III. (olykor javítatlan és bővítetlen) kiadásban. Így már némi kis tájékozódás után is egész bátran kimondhatjuk Taktikánkról, hogy régebbi források felhasználásával készült. JÄHNS ¹⁾ egyenesen compilatió-nak tartja, mely alig mond valami újat. Ha JÄHNS-nek igaza van, akkor PISIDES fenti jellemzése nem talál egészen pontosan a Taktikára, mert ő úgy a régi anyag kiválasztásában és elrendezésében, mint új anyag hozzáadásában

¹⁾ Geschichte der Kriegswissenschaften. I. Abt. München u. Leipzig. 1889. 157. l.

hangsúlyozza a császár önálló tevékenységét forrásaival szemben. Vessünk tehát egy pillantást arra a kérdésre, hogy milyen viszony van a Taktika és a szerzője által felhasznált régebbi munkák között.

Név szerint nem nevezi meg egyik forrását sem, de gyakran említi őket a οἱ ἀρχαῖοι, vagy παλαιοὶ összefoglaló neve alatt. E gyűjtőnéven ő az ókori görög taktikus írókat, ú. m. ASKLEPIODOTOST, AILIANOST és ARRIANOST érti. Minden egyes concret esetben ugyanis, a mikor a «régiek»-re hivatkozik, ki lehet mutatni az említett írók szövegére való utalást. Így pl. p. 47. mondja: «διὸ καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοῦτο παρατηρήσαντες εἰς δροῦγγους, ἵτοι μέρη, καὶ μοίρας διαφόρους πρὸς τὴν χρεῖαν ἔτασσον.» A seregnek egymás mögött két vagy több vonalban (τάξις) való felállítása egyike a Taktika legfontosabb és leggyakrabban hangsúlyozott elveinek, s ez alkalommal kiemeli, hogy már a régiek is felismerték ez elv czélszerűségét s a gyakorlatban alkalmazták is. V. ö. ASKLEPIODOTOS VI., 3.; p. 152. Köchly-Rüstow: «ἡ τῶν φιλῶν γίνεται φάλαγξ, ἣν καὶ ἐπίταγμα καλοῦσιν ἔνιοι.» Hogy mit kell itt értenünk ἐπίταγμα-n, azt világosan megmondja AILIANOS, ki VII., 4—5.; p. 282. K.-R. kissé részletesebben nyilatkozik erről a dologról: «μετὰ δὲ τὴν τῶν ὀπλιτῶν φάλαγγα κατόπιν τάσσεται τὸ τῶν φιλῶν τάγμα· τούτου δὲ ἔτι κατόπιν τὸ τῶν ἱππέων. ὅταν μέντοι αἱ χρεῖαι ἀπαιτῶσιν, ἐν ἑτέροις τόποις τάσσονται οἳ τε φιλοὶ καὶ οἱ ἱππεῖς, ὡς προσελθόντες ἐροῦμεν.» Még behatóbban foglalkozik ezzel a kérdéssel ARRIANOS ugyanazon a helyen: «ἐπὶ δὲ τοῖς ὀπλίταις τὸ πολὺ οἱ φιλοὶ τάττονται. ὡς αὐτοῖς μὲν τὴν σκέπην ἐκ τῶν ὅπλων εἶναι, τοῖς δὲ ὀπλίταις αὖ τὴν ὠφέλειαν ἐκ τῶν κατόπιν ἀκοντισμάτων. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλῃ χώρᾳ ἥδη οἱ φιλοὶ ἐτάχθησαν, ὅποτε οὕτω θέει, ἢ ἐπὶ κέρως ἐκατέρου, ἢ, εἰ πρόβλημα εἴη τοῦ ἐτέρου κέρως ποταμὸς ἢ τάφρος ἢ θάλασσα, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου μόνον ἐν ὑπερδεξίῳ τοῦ χωρίου, τοῦ ἀποκρούεσθαι τῶν πολεμίων τὴν ταύτην ἔφοδον, ἢ ἐς κώλυσιν κυκλώσεως· καὶ γὰρ αἱ τῶν ἱππέων τάξεις ἄλλοτε ἄλλη καθίστανται, ὅπη ἂν μέλλωσι ταχθέντες ὠφέλιμοι ἔσεσθαι». Kétségtelen, hogy szerzőnk fenti hivatkozásával a «régiek»-re ASKLEPIODOTOS, AILIANOS és ARRIANOS idézett nyilatkozataira céloz. Hasonló utalással találkozunk a lovasság hadvonalainak (τάξεις) mélységére vonatkozó fejtegetései közt p. 58.: «περὶ δὲ τοῦ βάρους τῶν τάξεων, ἥρκει μὲν ἐκάστῳ τάγματι κατὰ τὸ ἀρχαῖον

σχῆμα, ὥς ἔγραψαν οἱ παλαιοί, εἰς τέσσαρας τῷ βάθει γίνεσθαι, ὥς τοῦ πλείονος τοῦ μέτρου τούτου ἀνωφελούς καὶ ἀργοῦ τυγχάνοντος.» Ide vonatkozólag ASKLEPIODOTOSnál ezt olvassuk VII., 4.; p. 156. K.-R.: «τριῶν ἢ τεττάρων ἵππων εἶναι δεήσει τὸ βάθος καὶ πρὸς τοῦτό γε τὸ μῆκος ἐξισοῦσθαι. Ugyanezt az elvet AILIANOS így fejezi ki XVIII., 6—8.; p. 342.: «ἄρισται δὲ εἰσιν αἱ διπλάσιον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῷ μῆκει ἔχουσαι ἥπερ ἐν τῷ βάθει, οἷον ὁκτῶ μὲν τὸ μῆκος, τέσσαρες δὲ τὸ βάθος, ἢ δέκα μὲν τὸ μῆκος, πέντε δὲ τὸ βάθος κτλ.» Lényeges különbség van azonban szerzőnk és a régiek között ugyanezen elv czélszerűségének a megokolásában. Szerzőnk a négy lovasnál mélyebb csatarendet azért tartja haszontalannak, mert ez nehézkessé teszi a mozgást, míg AILIANOS és a belőle meritő ARRIANOS azért ajánlja a szélességénél felénnyel kisebb mélységű felállítást, mert így lehet pontosan négyzetalakú formát adni a csapatnak, miután egy ló hosszúsága a mélységben körülbelül két sor embernek felel meg a szélességben. Náluk tehát nem is a négyes szám a fontos, hanem az, hogy a homlokvonal hosszában kétszer annyi ember legyen, mint a mélységben. De nyilatkozataikból az tűnik ki, hogy megszokásosabb volt mégis a 8 : 4 arányban való felállítás, s ezt érti szerzőnk is az ἀρχαῖον σχῆμα-n.

A gyalog csapatok felállításánál szintén hivatkozik szerzőnk a régiekre, ezt mondván p. 308.: οἱ ἀρχαῖοι, ὅτ' ἂν πολὺ ἀνδρὸι λεγεῶνες συνίσταντο, τὰ τάγματα τῶν σκουτάτων ἀπὸ ἀκίων ἐξκαίδεκα ἐποιοῦν ἀνδρῶν διακοσίους πεντήκοντα ἕξ, τουτέστιν ἐκάστην ἀκίαν ἀνδρῶν ἕξ καὶ δέκα, τὴν τελευταίαν παράταξιν ταγμάτων ἐξήκοντα τεσσάρων, ἀκίων χιλίων εἴκοσι τεσσάρων, ἀνδρῶν μυρίων ἐξακισχιλίων τριακοσίων ὀγδοήκοντα τεσσάρων.» Ezek az adatok a régi hoplitaphalanx elméleti számarányaira és beosztására vonatkoznak, melyet már ASKLEPIODOTOS megemlít II., 7.; p. 140.: «καὶ τοὺς γε πλείονας τῶν τακτικῶν εὐρήσεις πεποιηκότας τὴν φάλαγγα τῶν ὀπλιτῶν μυρίων ἐξακισχιλίων τριακοσίων ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ὥς διόχα διαιρουμένην μέχρι μονάδος, ταύτης δὲ ἡμίσειαν τὴν τῶν φιλῶν. ὑποκείσθω οὖν καὶ ἡμῖν τοσούτων ἀνδρῶν εἶναι τὴν φάλαγγα, τὸν δὲ λόχον ἐξκαίδεκα.» Majdnem ugyanezekkel a szavakkal, csak kissé bővebben szólnak erről a beosztásról AILIANOS és ARRIANOS is VIII., 3.; p. 286. ASKLEPIODOTOS is tisztában van azzal, hogy ez a matematikailag pontosan kiszámított rendszer, mely a

kettővel a legkisebb egységig való oszthatóság elvén épül fel, a gyakorlatban nem mindig valósítható meg a rendelkezésre álló katonák folytonos számbeli hullámlásánál fogva, de ő nem igyekszik levonni ennek a ténynek a következményeit a fenti számítás módosítására nézve. Ez a különbség közte és szerzőnk között, ki részletes utasításokat ad a gyaloghadosztály mikénti beosztását illetőleg arra az esetre, ha a számarányok nem felelőnének meg a fenti elmélet követelményeinek, s kifejti, hogy miként lehet ez elméletben kifejezésre jutó elveket megvalósítani a számadatokhoz való szoros ragaszkodás nélkül is. Látjuk, hogy szerzőnk kiválóan gyakorlati érzéke mindenütt kidomborodik elődeinek elméleti hajlamaival szemben.

A fenti összehasonlításokból kitűnik, hogy ASKLEPIODOTOS AILIANOS és ARRIANOS adatainak szószerinti átvételéről vagy szolgálai összetákolásáról szerzőnknel szó sem lehet. Ő ugyan átveszi emezektől mindazt, a mit helyesnek és fenntartandónak vél, de a régi taktikai elvek megokolásában és gyakorlati alkalmazásában megőrzi önállóságát forrásaival szemben.

Jóval szorosabban csatlakozik forrásaihoz munkájának gnomikus részeiben, a hol már nem specialis útmutatásokat, hanem általános érvényű taktikai és stratégiai elveket ad velős mondasok alakjában. Így a VIII. könyv, melynek czíme Γνωμικά, számos helyen erősen emlékeztet ONESANDROS és VEGETIUS tanításaira s néhol csaknem szószerint való fordítását adja ez utóbbi szerző Regulæ bellorum generales-ének. VEGETIUS nem csupán koránál, hanem praktikus céljánál, egyszerű nyelvénél és latin terminológiájánál fogva is közelebb állott szerzőnkhez, s műve, mely az egész középkoron át nagy tekintélynek örvendett, csakugyan a legerősebb hatással volt szerzőnkre is valamennyi forrás között. Magában a mű szerkezetében és az anyagnak didaktikai elrendezésében is érezhető VEGETIUS hatása. Már SCHEFFER észrevette s ki is fejté jegyzeteiben, hogy a katonai terminus technicusok tekintetében meglepő megegyezések mutathatók ki a két munka között. Nagy általánosságban JÄHNS¹⁾ is utal VEGETIUSnak és ONESANDROSnak Taktikánkra való hatására. Viss-

¹⁾ l. i. m. 152—5. lk.

gáljuk meg kissé részletesebben, hogy mit és milyen módon kölesönzött szerzőnk ezen forrásaitól.

Állítsuk párhuzamba azokat a helyeket, hol a kölesönzés nyilvánvaló:

ONESANDROS c. II. p. 8. ed.

KÖCHLY.

αἰρεθεὶς δ' ὁ στρατηγὸς ἔστω...
ἀτάραχος, μὴ οὕτως ἐπιεικὴς ὥστε
καταφρονεῖσθαι, μήτε φοβερός ὥστε
μιστεῖσθαι, ἵνα μήτε ταῖς χάρισιν
ἐκλύσῃ τὸ στρατόπεδον μήτε τοῖς
φόβοις ἀλλοτριώσῃ.

c. IV. p. 9.

τὰς δ' ἀρχὰς τοῦ πολέμου μά-
λιστά φημι χρῆναι φρονίμως συνί-
στασθαι καὶ μετὰ τοῦ δικαίου
πάσι φανερόν γίνεσθαι πολε-
μοῦντα.

c. X. 3. p. 19.

εἰ δὲ συλλάβοι ποτὲ κατασκό-
πους, μὴ μιᾷ κεχρήσθω γνώμῃ.
ἀλλ', ἐὰν ἀσθενέστερα τὰ ἴδια
ἢ περὶ τὰ παρὰ τῶν πολεμίων εἶναι
νομίζῃ, κτεινάτω τούτους, ἂν δὲ
καὶ ὀπλισμῷ καλῶ κεχηρμένος ἦ
καὶ παρασκευαῖς ἐντελέσει καὶ
δυνάμει πολλῇ καὶ εὐδεξίᾳ σωμά-
των καὶ πειθιγνίῳ στρατεύματι καὶ
ἡγεμόσιν ἀρίστοις καὶ ἐμπειρίᾳ
μεμελετημένῃ, παραλαβὼν τοὺς
κατασκόπους καὶ ἐν κόσμῳ τὴν
στρατιὰν ἐπιδειξάμενος οὐκ ἂν
ἀμάρτοι ποτὲ καὶ ἀθώους ἀπο-

A SCHÉFFER-kiadta Taktika

p. 5--6.

οὐδὲ γὰρ καλόν ἐστι τὸ συνερ-
γεῖν κακίᾳ, καὶ ῥαθυμίᾳ, μήτε δὲ
πάλιν δι' ἔνδειξιν ἐνδρανείας περι-
πατῶς καὶ ἀδιακρίτως τὰς ἐπε-
ξελεύσεις ποιεῖσθαι. τὸ μὲν γὰρ
περιφρονεῖν καὶ ἀπειθειάν φέρει.
τὸ δὲ μῖσος εὐλογον καὶ τοὺς ἐξ
αὐτοῦ καρπούς.

p. 183.

δικαίαν δεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ πο-
λέμου γίνεσθαι.

p. 186.

κατάσκοπος κατανοῶν τὰ ἡμέ-
τερα, εἰ μὲν ἀσφαλὴ τε καὶ ἰσχυρὰ
τὰ πράγματα ἡμῖν ἢ, ἀπαθῇ τοῦ-
τον ἐάσωμεν, ὥς ἂν τοῖς πολε-
μίοις ἀπαγγείλας, καταπλήξῃ τὰ
τούτων φρονήματα· εἰ δέ τι πά-
ρεστιν ἡμῖν ἀσθενές, κολάζειν τε
δεῖ τοῦτον, καὶ ἐξειπόντα τὰ τῶν
πολεμίων μυστήρια, τελευταῖον ἢ
ἀναιρεῖν ἢ ἀσφαλῶς ἀλλαχόσε
πέμπειν.

πέμψας. τὰ μὲν γὰρ πλεονεκτί-
ματα τῶν ἀντιπολέμων ἀγγελλό-
μενα φοβεῖσθαι συνηνάγκασεν, τὰ
δ' ἐλαττώματα θαρρεῖν παρεστή-
σατο.

c. XIII. p. 28.

ὅτ' ἂν δέ τις ἐμπέσῃ δυσθυμία
στρατεύματι καὶ φόβος ἢ συμμα-
χίας τοῖς πολεμίοις ἀφιγμένης ἢ
προτερήματός σφισι γεγονότος, ὁ
στρατηγὸς τότε δὴ μάλιστα τοῖς
στρατιώταις ἱλαρὸς καὶ γεγηθὼς
καὶ ἀκατάπληκτος φαινέσθω.

VEGETIUS l. III. c. XXVI. Regulæ
bellorum generales.

In omnibus proeliis et ex-
peditionibus conditio talis est,
ut quod tibi prodest, adversario
noceat, quod illam iuvat, tibi
semper officiat. Numquam igitur
ad illius arbitrium aliquid
facere, aut dissimulare debemus,
sed id solum agere, quod nobis
utile iudicamus. Contra te enim
esse incipis, si imiteris, quod
fecit ille pro se; et rursus,
quidquid pro tua parte tentaris,
contra illum erit, si voluerit
imitari.

In bello, qui plus in agrariis
tiscilaverit, plus in exercendo
milite laboraverit, minus peri-
culum sustinebit.

p. 186.

εἰ δὲ δειλία τις ἐμπέσῃ τοῖς
στρατιώταις, τέχναις διαφόροις εἰς
θάρσος τούτους ἀνακαλεῖσθαι κα-
λόν.

p. 195—6.

τοιαύτη τίς ἐστὶν ἐν τοῖς τῶν
πολεμίων καιροῖς ἢ τοῦ συμφέρον-
τος εὗρεσις, τὸ σοὶ συμφέρον τοῖς
πολεμίοις ἐστὶν ἀσύμφορον, καὶ
ὅπερ ἐκείνοις ὠφέλιμον, τοῦτο τοῖς
σοῖς ἐναντιοῦσθαι φιλεῖ. οὐδὲν
τοῖνυν κατὰ τὴν ἐκείνων γνώμην
ἢ ποιεῖν ἢ παραιτεῖσθαι συμφέρει
ἡμῖν. τοῦτο δὲ πράττειν μόνον, ὅπερ
τοῖς ἡμετέροις χρήσιμον εἶναι νο-
μίζομεν· εἰ γὰρ, ὅπερ ἐκείνος ὑπὲρ
ἑαυτοῦ πράττει, ταῦτα σὺ μιμήσῃ,
ἑαυτὸν ἀδικεῖς, ὥσπερ καὶ τὸ ἀνά-
παλιν, εἴ τι σὺ πράττεις συμφέρον
σαυτῷ, τοῦτο βλάφει τὸν πολέμιον
τὰ σὰ μιμεῖσθαι βουλόμενον.

p. 183.

Ὁ πλέον συναγροπνῶν τῷ στρα-
τεύματι καὶ πλέον ἐν τῷ γυμνάσει
τοὺς στρατιώτας πονῶν, ἐλάχιστα
κινδυνεύει κατὰ τὸν πόλεμον.

Nunquam miles in aciem produ-
cendus est, cuius antea ex-
perimenta non ceperis.

Aut inopia, aut superventi-
bus, aut terrore melius est hos-
tem domare, quam prælio, in
quo amplius solet fortuna potes-
tatis habere, quam virtus.

Nulla consilia meliora sunt,
nisi illa, quæ ignoraverit ad-
versarius, antequam facias.

Occasio in bello amplius solet
iuvare, quam virtus.

In sollicitandis suscipien-
disque hostibus, si cum fide
veniant, magna fiducia est, quia
adversarium amplius transfugae
frangunt, quam perempti.

Difficile vincitur, qui vere
potest de suis et de adversarii
copiis iudicare.

Amplius iuvat virtus, quam
multitudo.

II. O.

οὐδέποτε δεῖ στρατιώτας ἐξ-
άγειν ἐπὶ μάχην, ὧν μὴ πρότερον
ἱκανὴν ἀνδρείας πείραν εἰλήφαμεν.

II. O.

ἢ δόλοις, ἢ ἐφόδοις, ἢ λιμῶ-
τοὺς πολεμίους βλάπτειν καλόν,
οὐχὶ πάντως πρὸς πόλεμον ἐκκα-
λεῖσθαι δημόσιον. ἔνθα πλεόν τῆς
τύχης, ἢ τῆς ἀνδρείας ἐστὶν ἡ
ἐπίδειξις.

II. O.

ἐκεῖνα μόνα καλῶς βουλευόμεθα
τὰ τοῦ πολέμου, ὅσα, πρὶν πράξο-
μεν, ἡγνόησαν οἱ πολέμιοι.

II. O.

δόλος πολλάκις ὠφέλησεν κατὰ
πόλεμον.

II. O.

εἰ χωρὶς ἀπάτης αὐτομολήσεις
πρὸς ἡμᾶς πολέμιος, μέγιστον ἐν-
τεῦθεν ἐστὶν προτέρημα· πλεόν
γὰρ αὐτοὶ λυποῦσι τοὺς ἐναντίους
τῶν ἀναιρουμένων ἐν ταῖς συμ-
βολαῖς.

II. O.

ὁ τὰς οικείας καὶ τῶν πολεμίων
δυνάμεις μὴ συγκρίνων, σφαλῆ-
σεται δυσχερῶς.

II. O.

ἀνδρία μᾶλλον καὶ τάξις, ἢ
πληθος τῶν μαχομένων οἶδεν εὐερ-
γετεῖν.

Amplius sæpe locus prodest,
quam virtus.

u. o.

πολλάκις γὰρ ἡ τοῦ τόπου θέσις
ὠφέληται, καὶ τοὺς ἀσθενεστέρους
κάλλιον ἔδειξεν.

Paucos viros fortes natura
procreat, bona institutione plu-
res reddit industria.

u. o.

ὀλίγους ἢ φύσις ἀνδρείους ἀνέ-
δειξε, ἐτιμέλεια δὲ καὶ γυμνασία
χρησίμους ἀπέδωκεν.

Exercitus labore proficit, otio
consenescit.

u. o.

στρατιῶται κάμνοντες μὲν ἐπ'
ἀνδρία προκόπτουσιν, ἀργοῦντες
νωθεῖς τε καὶ ἀσθενεῖς μᾶλλον
ἐδείχθησαν, ὅθεν φροντιστέον μὴ
ἀργεῖν τούτους.

Subita conterrent hostes, usi-
tata vilescent.

u. o.

τὸ παρ' ἐλπίδας τε καὶ αἰφνί-
διον τοὺς πολεμίους φοβεῖ, τὰ δὲ
συνήθη μᾶλλον ἐφάνησαν εὐτε-
λέστερα.

Qui dispersis suis inconsulte
sequitur, quam ipse acceperat,
adversario vult dare victoriam.

u. o.

ὁ μετὰ νίκην τοὺς πολεμίους
δισπαρμένῳ τε καὶ οὐ συντεταγ-
μένῳ διώκων στρατεύματι τὴν
ἑαυτοῦ νίκην τοῖς πολεμίοις προ-
δίδωσιν.

p. 184.

Qui frumentum necessa-
riumque commeatum non præ-
parat, vincitur sine ferro.

ὁ μὴ τοῖς στρατεύμασι τὰ τε ἐπι-
τήδεια καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς
προευνεπιζων χωρὶς πολέμου ἡττη-
θίσεται.

u. o.

Qui confidit equitatu, aptiora
loca quaerat equitibus et rem
magis per equites gerat.

ὁ τοῖς ἵππευσι τοῖς οἰκείοις θαρ-
ρῶν, καὶ μάλιστα κοντάτοις, ἀνα-
πεπταμένα πεδία ζητεῖτω, τὰ τοῦ-

τις ἀρμόδια, καὶ ἐνταῦθα ἐγχει-
ριζέτω τὸν πόλεμον.

u. o.

Qui confidit pedestribus copiis,
aptiora loca peditibus quaerat
et rem magis per pedites gerat.

ὁ πεποιθὼς πεζικαῖς μᾶλλον
δυνάμεσιν, ἀνωμάλους τε καὶ θα-
σεῖς καὶ τραχυτέρους ἐπιλεγόμενος
τόπους, ἐν τούτοις ἐπιτελείτω τὴν
μάχην.

p. 185.

Cum consilium tuum cogno-
veris adversariis proditum, dis-
positionem mutare te convenit.

εἰ τὴν ἡμετέραν βουλήν προδε-
δόσθαι τοῖς πολεμίοις ἀκούσομεν,
τά τε συνθήματα, καὶ ὅσα περ συν-
θήματα, καὶ τὸ τῆς πράξεως εἶδος
ἐναλλάσσειν ὀφείλομεν.

u. o.

Quid fieri debeat, tractato
cum multis, quid vero facturus
sis, cum paucissimis ac fidelis-
simis, vel potius ipse tecum.

τὸ πρακτέον βουλευέου σὺν πλείο-
σιν, ἃ μέντοι πράξεις, σὺν ὀλί-
γοις, καὶ τούτοις πιστοῖς. τὸ δὲ
συμφέρον σὺ λάθρα κατὰ σεαυτὸν
τὴν πασῶν καλλίονα γνώμην ἐπι-
λεξάμενος κρᾶται.

p. 186.

Milites poena et timor in se-
dibus corrigunt; in expeditioni-
bus spes et praemia faciunt
meliores.

τοὺς στρατιώτας ἐν εἰρήνῃ φόβος
τε καὶ κόλασις ἐπὶ τοῖς ἁμαρτή-
μασιν ἀνορθοῖ, ἐν δὲ ταῖς ἐκστρα-
τείαις ἐλπίδες ἀγαθαί, καὶ δῶρα
καλλίονας ἀπεργάζονται.

p. 196.

Boni duces publico certamine
nunquam nisi ex occasione, aut
nimia necessitate confligunt.

ἀγαθὸς στρατηγὸς πόλεμον δη-
μόσιον, εἰ μὴ καιρῶν ἢ πραγμά-
των καταλάβῃ περίστασις μεγίστη,
πρὸς τοὺς ἐναντίους οὐ τίθεται.

VEGET. I. III. c. XIV.

p. 188.

Ita ergo constituentur ordines, ut hæc (sc. sol, ventus) post occipitium nostrum sint, et (si fieri potest) adversariorum impetant faciem.

ἥλιον, ἄνεμον, κόνιν κατὰ νότον μὲν τῶν ἡμετέρων ποιεῖσθαι, κατ' ἀντικρὺς δὲ τῶν πολεμίων εἶναι καλόν· ὥς ἂν τὴν τε ὄρατιν συσχεθέντες καὶ τὴν ἀναπνοὴν ἐπεχόμενοι, ταχῆαν ἡμῖν παραδῶσι τὴν νίκην.

E párhuzamos idézetek eléggé bizonyítják, hogy szerzőnk ONESANDROSTÓL és VEGETIUSTÓL vett kölesön egyes gondolatokat, még pedig a nélkül, hogy forrására bárminemű czélzást is tett volna. A fogalmazás tekintetében ONESANDROSSzal szemben meglehetősen őrzi önállóságát, illetve mindenütt rányomja az átvett gondolatra a maga praktikus gondolkodásának és katonásan egyszerű kifejezőmódjának bélyegét. Már kevésbbé VEGETIUSSzal szemben, kinek velős rövidséggel fogalmazott szabályait sokszor minden változtatás nélkül lefordítja. De eljárása azért mégsem nevezhető szolgainak, mert néha — ha csak egy finom árnyalattal is — eltér a forrásában talált gondolattól s nem egyszer elemeire bonczolja és világosabban kifejti azt, a mit VEGETIUS csak általánosságban jelzett. Feltűnő azután, hogy munkájának többi részeiben a gnómákon kívül oly kevés kölesöznést lehet kimutatni nála a régebbi taktikusokból. Szerzőnk igen gyakran tárgyalja ugyanazokat a témákat, mint VEGETIUS vagy ANONYMOS BYZANTIOS vagy ONESANDROS, de csak a legritkább esetben lehet észrevenni szorosabb megegyezést közte és emezek között, ellenben vajmi gyakran találkozhatunk nála elődeihez képest teljesen önálló felfogással és fejtegetéssel. Ez egyébiránt következik munkájának a megelőző taktikai művektől elütő természetéből is. Ő nem taktika-elméletet, hanem a kezdők számára való gyakorlati kézikönyvet ír, s e tekintetben a régiek közül csupán az egyetlen VEGETIUS hasonlítható hozzája. De VEGETIUS sem hatol be annyira a részletekbe és aprólékos dolgokba, mint ő. A feladatot, hogy a mit egy hadvezérnek a gyakorlatban tudnia kell, kezdve a legegyszerűbb dolgoktól a legmagasabbakig, összefoglalja és didaktikai módszer szerint tárgyalja, még senki sem tűzte ki maga elé ő előtte olyan határozottan és senki sem oldotta meg

olyan, a legapróbb részletekig behatoló következetességgel, mint ő. Ebben a tekintetben műve joggal tekinthető új és önálló alkotásnak. Későbbi kutatások talán mutathatnak ki újabb forrásokat is az említetteken kívül, különösen a műnek a régebbi történetből merített példáira nézve, de ezt az ítéletünket már aligha fogják módosíthatni. JÄHNSnek az az állítása pedig, hogy ez a munka pusztá compilatio lenne, a tüzetesebb vizsgálat előtt éppen nem bizonyul valóznak.

Látjuk tehát, hogy a Taktika sajátosságai a források felhasználása tekintetében is teljesen megogyeznek PISIDESnek HERAKLEIOS munkájáról adott jellemzésével. Szerzőnk valóban széleskörű forrástanulmányokat végzett, a mennyiben felhasználta az összes fontosabb régi taktikai munkákat, de viszont úgy a régi anyag megválogatásában, mint elrendezésében és a szorosan gyakorlati czélnak megfelelő kibővítésében önállóságot tanúsít forrásaival szemben.

De tovább haladva PISIDESnek HERAKLEIOS Taktikájáról adott jellemzése során azt olvassuk, hogy a császár «mások, maga, a sereg és a népek számára» írta taktikai utasításait. PISIDES ezzel azt akarja mondani, hogy HERAKLEIOS olyan munkát írt, a melyből maga (= fővezér), mások (= alvezérek) és a sereg (= a katonák) részére adott útmutatásokon kívül azt is meg lehetett tanulni, hogy miképpen harcolnak az idegen népek (τὰ ἔθνη), illetve hogyan kell velük szemben harcolni. A τοῖς ἔθνεσιν kifejezésen ugyanis ő kétségekívül az ellenséges idegen népeket érti és nem azokat a bizánczi császárság területén lakó különféle nemzetiségeket, melyekből a bizánczi hadsereg kiegészítette magát. Ezeket a nemzetiségeket ő más névvel, még pedig a γένη szóval jelöli meg, a mint kitűnik De exped. pers. acr. II. v. 164—166-ból: «καὶ πῶς γένη τοσαῦτα καὶ πολυτρόπων ἡθῶν διαφορὰς καὶ φρενῶν διαστάσεις τοῦ σοῦ λόγου κρούοντος εὐρύθμῳ τόνῳ κτλ.» Így PISIDES fent idézett jellemzése pontosan megfelel a mi Taktikánk tartalmának, mely csakugyan magában foglalja mindazokat a tudnivalókat, a melyek csak a hadvezér, tisztjei és a közkatonák számára szükségesek, s ezenkívül ismerteti még az idegen népek hadviselési módját is. A XI. fejezetnek, melyben az idegen népekkel foglalkozik, ezt a czímet adja: περὶ τῶν ἐκάστων ἔθνους ἐθῶν τε καὶ τάξεων (p. 253.), tehát a

kifejezés tekintetében is megegyezik PISIDESSzel. Annál nagyobb súlya van ennek a megegyezésnek, mert a régebbi taktikusok nem foglalkoznak rendszeresen és behatóan az idegen népek taktikájával, s Taktikánk időrendben az első mű, mely ennek a fontos tárgynak egy egész könyvet (λόγος) szentel, a költő megjegyzése tehát egyes-egyedül a mi Taktikánkra vonatkozhatik.

Még más bizonyítékokat is hozhatunk fel PISIDESből a mellett, hogy csakugyan a szóbanforgó Taktika az, melyet HERAKLEIOS császár írt. A De exped. pers. acr. II.-ben közli, természetesen költői átdolgozásban, azt a beszédet, melyet a császár közvetlenül a perzsa hadjáratra való indulása előtt tartott katonáihoz. Az ebben a beszédben foglalt és HERAKLEIOS egyéniségére nézve nagyon jellemző gondolatokat megtaláljuk a Taktikában is. A beszéd ugyanis így kezdődik: ¹⁾ «Titeket mint testvéreket fűzött össze velem a köztünk levő viszony és uralkodásomnak a módja, mert azt hiszem, hogy a hatalom jobban fénylik a szeretetben, mint a félelemben. Az én törvényem ugyanis az, hogy az embertelen erőszakkal, melyet a zsarnokság a törvényeknek ellene szegezett, szembehelyezzem most az emberszeretet erejét.» Az emberszeretetet és a vezér atyai bánásmódját a Taktika is mint egyik sarktételt hangsúlyozza a VIII. könyv első fejezetében a hadvezérnek adott általános utasítások között: ²⁾ «A vezérnek katonáival szemben egyszerű és leereszkedő bánásmódot kell tanúsítania s atyai szeretettel lennie irányukban, szelíden oktatva a teendőkre, szüntelenül a saját személyében buzdítania őket, megbeszélne velük a szükséges dolgokat, gon-

¹⁾ v. 88—94. p. 17. ed. Bonn.

«ἐμοὶ μὲν ὑμᾶς ὡς ἀδελφοὺς ἢ σχέσις
καὶ τῆς βασιλείας ὁ τρόπος συνήρμυσεν·
ἐξουσίαν γὰρ οὐ τοσοῦτον ἐν φόβῳ
ἔσον προλάμπειν ἐν πόθῳ δεσπίζομεν·
νόμος γὰρ ἡμῖν ταῖς ἀπανθρώποις βλαίς,
ᾧς ἡ τυραννὶς τοῖς νόμοις ἀνθώπλισεν,
ἀντεισάγειν νῦν τὴν φιλόανθρωπον βίαν, κτλ.»

²⁾ p. 174. ἐν μὲν τῇ διαίτῃ κοινὸν καὶ ἀπλοῦν τοῖς στρατιώταις τὸν στρατηγὸν εἶναι χρεῶν, καὶ πατρικὴν στοργὴν ἔχειν πρὸς αὐτοὺς, πρῶως τὰ πράγματα διδασκόμενον, καὶ συνεχῶς τὰ περὶ τῶν ἀναγκαίων δι' ἑαυτοῦ παραινούντα καὶ διαλεγόμενον, καὶ φροντίζειν τῆς τε εὐπαιδείας, ἀποτροφῆς, καὶ τῶν συνηθειῶν αὐτῶν, ὧν ἕκτος κρατεῖν κατὰ στάσεως στρατοῦ οὐκ ἔστιν.

doskodnia jóllétükről, élelmükről s kívánságaikról, melyek nélkül nem lehetséges a sereg lázongásával szemben diadalmaskodni.»

A beszéd további folyamán a császár Krisztusnak misztikus eredetű, kezében tartott képére mutatva így szólt: ¹⁾ «Ez a mi közös urunk, királyunk s vezére a mi hadjáratainknak, a kivel együtt hadat vezetni a legbiztosabb s a ki által győzni a legistenfélőbb dolog. Benne bízva haladtam mostanig is.» Ez a mély vallásosság, mely még a háborúban is az isteni kegyelmet tekinti a siker legfőbb forrásának s az istenfélelmet a hadvezér legelső kötelességének, szépen jut kifejezésre mindjárt a Taktika bevezetésében: ²⁾ «A hadvezért arra buzdítjuk, hogy mindenekfölött legyen gondja az Isten iránti szeretetre és igazságosságra s igyekezzék ezáltal megnyerni az Isten jóindulatát, a mely nélkül nem lehet a tervet szerencsésen végrehajtani még akkor sem, ha az helyesnek tűnik fel. Nem lehet e nélkül az ellenséget legyőzni még akkor sem, ha gyengének gondoljuk, mivel minden az Isten akaratától függ.»

Folytatólag megjegyzi a császár: ³⁾ «Mint egy a ti soraiokból fegyverkezem én is a küzdelmekre.» Ugyanezzel a gondolattal kezdődik a Taktika VIII. könyve: ⁴⁾ «A szükséges dolgok végrehajtásánál nem szabad a vezérnek magát kivonnia a fáradoalmak alul fölényes módon, hanem elsőnek kell lennie a munkában s együtt kell dolgoznia a katonákkal a lehetőség szerint.»

¹⁾ v. 99—103. p. 17.

«οὗτος δὲ κοινὸς βασιλεὺς καὶ δεσπότης
καὶ τῶν καὶ ἡμᾶς ἡγεμὼν στρατευμάτων,
μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστὶν ἀσφαλέςτερον,
ὅτι οὗ τὸ νικᾶν ἐστὶν εὐσεβέστερον.
ἐφ' ᾧ πεποιθὼς καὶ τὰ νῦν ἀφιγμένος . . .»

²⁾ p. 3—4.: τῷ στρατηγῷ τοίνυν παραινοῦμεν, θεοφιλείας καὶ δικαιοσύνης πρὸ πάντων φροντίζειν, καὶ σπεύδειν ἐντεῦθεν τὴν εὐμένειαν τοῦ θεοῦ προσλαμβάνεσθαι. ἥς ἐκτὸς οὐκ ἔστι βουλήν εὐτυχῶς κατορθοῦσθαι, καὶ εἰ δόξη φρόνιμος φαίνεσθαι. οὐκ ἔστι πολεμίων περιγενέσθαι, καὶ ἀσθενεῖς νομίζωνται, διὰ τὸ πάντα ἐν προνοίᾳ τοῦ θεοῦ τυγχάνειν.»

³⁾ v. 104. p. 17.

ὥς εἰς ἀφ' ὑμῶν, πρὸς πόνους ὀπλίζομαι.

⁴⁾ p. 173—174. ἐν ταῖς τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων ἐγχωρήσεσιν οὐ δεῖ χωρίζειν ἑαυτὸν τὸν στρατηγὸν ἐκ τῶν πόνων ὥς ὑπερέχοντα, ἀλλὰ καὶ ἀρχεσθαι τῶν ἔργων καὶ συμπονεῖν τοῖς στρατιώταις κατὰ τὸ δυνατόν.

Semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy PISIDES, a ki bizonyára jelen volt akkor, a mikor HERAKLEIOS ezt a beszédet tartotta, ha a kifejezésekben nem is, de a gondolatokban mindenestre híven adta vissza a császár beszédét. S ha most azt látjuk, hogy ezeket a gondolatokat megtaláljuk a Taktikában mint nyomatékosan hangsúlyozott utasításokat, akkor újabb bizonyosságát meríthetjük ebből annak, hogy helyes úton járunk, a mikor e művet HERAKLEIOSnak tulajdonítjuk. Nem szabad ugyanis azt gondolnunk, hogy itt olyan gondolatokról van szó, melyeket minden taktikai munkában egyformán feltalálhatunk. Az emberszeretet és testvériesség igazi keresztyén gondolatok; ezeket hiába keresnők a régi, pogány szellemtől áthatott írónál. De még olyan írónál is, kik a keresztyénség uralomrajutása utáni időben éltek, mint VEGETIUS, URBIKIOS és ANONYMOS BYZANTIOS, nem találunk halvány czélzást sem ezekre, úgyszintén arra az észrevehetőleg gyakorlati tapasztalatból leszűrődött igazságra sem, hogy a vezérnek nem szabad kivonnia magát semmiféle munka alól s lehetőleg együtt kell dolgoznia katonáival. Ezek az utasítások egészen újszerűek a megelőző taktika-irodalom gondolatköréhez képest s ezen tulajdonságuknál fogva csak annál nagyobb értéket képviselnek HERAKLEIOS szerzőségének bizonyításánál.

Még más specialisan egyéni jellemvonásokat is találunk a Taktikában, melyek PISIDES tanúságtétele alapján HERAKLEIOSra vallanak. A mű elején ugyanis a következő invocatio szerű fohász-kodás áll: ¹⁾ «Vezesse a mi beszédünket és cselekedeteinket a Szentháromság, a mi Istenünk és Üdvözítőnk, a biztos reménység és az isteni dolgok szilárdsága, mely a tökéletesebb és hasznos dolgokat szerencsés kimenetelre vezérli. S ha valamit mint gyöngék, kiket pusztán az állam iránt való szeretet ösztönzött erre a munkára, hiányosan írtunk volna meg, ez a mi javunkra

¹⁾ Ἡγεῖσθω τοῦ λόγου καὶ τῶν ἔργων ἡ παναγία τριάς, ὁ Θεὸς καὶ σωτὴρ ἡμῶν, ἡ βεβαία ἐλπίς καὶ ἀσφάλεια τῶν θείων πραγμάτων, τὰ τελειότερα καὶ συμφέροντα εἰσηγουμένη πρὸς αἰτίας ἀποβάσεις. Καὶ εἰ τί περ ἐνδοῦς ὥς ἂν οἱ ἀσθενεῖς διὰ μόνην προθυμίαν τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν ὁρμηθέντες ἐγράψαμεν, αὕτη πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν ῥυθμίσει καὶ μεταβαλεῖ, καὶ ὁδηγήσει τοὺς ἐγχειροῦντας, πρεσβεύεις τῆς δεσποίνης ἡμῶν ἀχράντου καὶ ἀειπαρθένου δεοῦσθου Μαρίας καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ὅτι εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

fogja fordítani és változtatni s irányt fog mutatni vállalkozásunkban, *a mi szeplőtelen és örökké szűz úrnőnknek, Máriának, Isten anyjának* és az összes szenteknek közvetítésével, mert áldott a mi Istenünk örökkön örökké, amen !»

Eme mély vallásosságtól sugallott imából is szokatlan melegséggel és nyomatékossággal csendül ki a Szűz Mária oltalmába vetett erős bizalom és az iránta való különös tisztelet. A sok jelző és appositio, melyekkel Mária mivoltát és jelentőségét közelebbről meghatározza, azt mutatja, hogy szerzőnknek különösen szívéen feküdt Mária cultusa s vele legbensőbb viszonyban állónak érzi magát mindazon felsőbb hatalmasságok között, melyekhez fohászkodik. Kiváltképpen szokatlan Szűz Máriának ez a kiemelése egy taktikai mű elején. LEÓ pl., a ki szintén hasonló invocatióval kezdi munkáját, Máriát nem is említi s csak ennyit mond : ¹⁾ «Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek, a szent, egylényegű és imádott Háromságnak, a mi egy és igaz Istenünknek nevében.» A NIKEPHOROS PHOKAS neve alatt fennmaradt *Περὶ παραδρομῆς πολέμου* (De velitatione bellica) cz. munkának az elején pedig éppenséggel csak Jézus Krisztus, az igaz Isten van megemlítve.²⁾ Ismét olyan sajátságra akadtunk tehát szerzőnknel, mely a taktikus íróknál egészen kivételes dolog.

Ennek a kivételességnek a magyarázatát rögtön megtaláljuk, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a Taktikának HERAKLEIOS a szerzője. A kútfők szerint ugyanis HERAKLEIOS egyenesen Mária oltalmához folyamodott, a mikor Afrikából hajóhadával a zsarnok Phokas megbüntetésére indult, s az ő segítségének tulajdonította, hogy kitűzött célját elérte. PISIDES így adja tudtul ezt a maga szónokiasan föllengő nyelven : ³⁾ «Nem úgy semmi-

¹⁾ ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἁγίας κακοουστίου καὶ προσκυνητῆς Τριάδος, τοῦ ἐνὸς καὶ παναληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν κτλ. ed. Migne, p. 671.

²⁾ ed. Bonn. p. 183. τὴν τῆς παραδρομῆς μέθοδον παραδοῦναι βουλόμενοι, εἰ τάχα καὶ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν μὴ χρειώδης ἐστὶν εἰς τὰ τῆς ζωῆς μέρη, ἅτε Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν τὸ πολὺ τῆς καθ' ἡμῶν δυνάμεως καὶ ἰσχύος τῶν τοῦ Ἰσλαμῆ ἐκγόνων ἀμβλύσαντος κτλ.

³⁾ Heracl. acr. II. v. 12—16. p. 79.

οὐχ εἶλες αὐτοὺς ὥς ὁ Περσέως πλάνος,
ἀλλ' ἀντιτάξας τῷ φθορεῖ τῶν παρθένων
τὸ φρικτὸν εἶδος τῆς ἀχράντου παρθένου·
αὐτῆς γὰρ εἶχες τὴν βοτῆθον εἰκόνα,
ὥτε προσῆλθες τῇ βορᾷ τοῦ θηρίου.

síttetted meg őket, mint Perseusnak a tévelygése (ezzel a Gorgo-fő levágására céloz), hanem szembeszegezted a szűzek megrontójával a szeplőtelen Szűznek a döbbenetes képét, mert nálad volt az ő oltalmazó képe, mikor a vadállat (t. i. Phokas) elpusztítására jöttél.»

Még részletesebb adatokat közöl erre vonatkozólag THEOPHANES. Az ő előadása szerint Herakleios hadihajóin, melyeken seregével Karthagóból Konstantinápoly felé hajózott, az árbo-czokon kis faszekrényekben mindenütt ki volt függesztve Szűz Mária képe, ¹⁾ s a midőn behajózva a Propontisba Herakleia Peirinthosnál partra szállott, a kyzikosi metropolita egy koronát hozott neki ajándékba, melyet Szűz Máriának Artake-beli templomában őriztek. ²⁾ A 627. évben a Ninive és Gaugamela melletti ütközet előtt, a mikor szövetségesei, a türkök a téli időjárás miatt cserben hagyták, összegyűjtötte seregét s buzdító beszédet tartott katonáihoz, melyet e szavakkal kezdett: «Látjátok, testvéreim, hogy senki sem akar már velünk együtt harczolni, csupán a Krisztus-isten és az őt szeplőtelen fogantatással szülő Istenanya!» ³⁾ Az ütközet előtt a perzsa vezér párbajra szólította HERAKLEIOST, a ki őt «Isten hatalmával és az Istenanya segítségével legyőzte.» ⁴⁾

Mindezen adatokból eléggé kitűnik, hogy HERAKLEIOS Szűz Mária különös oltalmában levőnek érezte magát, ezt az érzését szóval és tettel is kifejezésre juttatta, s alattvalói körében köztudomású volt az ő rendes méreteken felülemelkedő Máriacultusa. Vallásos egyéniségének ezt a finom vonását látjuk visszatükröződni a Taktika invocatiójában, mely annyira túlaradó melegséggel emeli ki szerzőnek Szűz Mária segítségébe vetett rendíthetetlen bizalmát. Külömbiséget kell azonban tennünk a hajó-árbo-czokra függesztett Mária-képek s Krisztusnak azon mys-

¹⁾ p. 298. de Boor. ἔχεν Ἡράκλειος ἀπὸ Ἀφρικῆς φέρων πλεῖστα καστελλωμένα ἔχοντα ἐν τοῖς καταρτίοις κιβώτια καὶ εἰκόνας τῆς Θεομήτορος.

²⁾ p. 299. de Boor. Στέφανος δὲ ὁ τῆς Κυζίκου μητροπολίτης λαβὼν στέμμα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Θεοτόκου Ἀρτάκης ἀπήγαγεν αὐτὸ τῷ Ἡρακλείῳ.

³⁾ p. 317. de Boor. Γνωῖτε, ἀδελφοί, ὅτι οὐδεὶς συμμαχήσαι θελει, ἀλλ' ἡ μόνος ὁ Θεός, καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρως μήτηρ.

⁴⁾ p. 318. de Boor. καὶ προπηδήσας πάντων ὁ βασιλεὺς ἄρχοντι τῶν Περσῶν συνήνητσε, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ τῇ βοήθειᾳ τῆς Θεοτόκου τοῦτον κατέβαλε.

tikus eredetű, nem emberi kéz által festett képe között, melyet HERAKLEIOS magával vitt perzsa hadjárataira, a mint a források egybehangzólag állítják.¹⁾ BURY ugyanis ezt a két dolgot összezavarja.²⁾

A *Chronikon Paschale* eredeti szövegében közli HERAKLEIOS császárnak azt a levelét, melyet nyomban a perzsa háborúk diadalmas befejezése után küldött a harcterről, hírül adván benne Chosroes bukását, s melyet a Ἀγία Σοφία főtemplomban pünkösöd első napján a hívek előtt fölolvastak.³⁾ Ebben a levélben ugyanazzal a melegséggel s ugyanazokkal a kifejezésekkel emlékszik meg a császár Máriáról,⁴⁾ mint a Taktika elején láttuk, úgyhogy a két szöveg közti megegyezés egészen meglepőleg hat s kétségbevonhatatlan bizonyosságát nyújtja szerzőjük azonosságának.

Feltűnő vonása azután a Taktikának a Publius Cornelius Scipio Africanus maior hadvezéri egyéniségének a kiemelése. Scipio ugyanis az egyetlen a régi hadvezérek közül, kiről a Taktika korlátlan magasztalással emlékezik meg. A róla való elismerés annál inkább nyer jelentőségben, mert nagy ellenfelének, Hannibálnak a szájába van adva. Ez a nyilatkozat is a VIII. könyv gnómái között olvasható:⁵⁾ «A sereget a hadvezér viselkedése szerint ítélik meg. Ezt tudva a karthagói Hannibal,

¹⁾ v. ö. Pisides, de exp. Pers. acr. I. v. 139—150. p. 9. — acr. II. v. 86—87. p. 17. és Theophanes, p. 303. ed. de Boor.

²⁾ History of the later Roman Empire II. p. 204—226.

³⁾ p. 316. ed. Ven. τῇ 1ῇ τοῦ Μαΐου μηνός, ἡνδικτιῶνος α' ἡμέρα πρώτη αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ Πεντηκοστῇ ἀνεγνώσθησαν ἀποκρίσεις ἐπ' ἄμβωνος ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ σταλῆσαι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν ὑπὸ Ἡρακλείου τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμῶν Βασιλέως, δηλοῦσαι τὴν πτῶσιν Λοσρόου, καὶ τὴν ἀναγόρευσιν Σειροῦ τοῦ Περσῶν Βασιλέως, αἵ τινες ἔχουσιν οὕτως.

⁴⁾ π. ο. καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουθενώσει κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀχράντου Μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

⁵⁾ p. 199. πρὸς τὴν τοῦ στρατηγοῦ κίνησιν τὸ στράτευμα κρίνεται. τοῦτο γὰρ εἰδὼς ὁ καρχηδόνης ἀνίβας ἐπειδὴ σκιπίωνα στρατηγοῦντα ῥωμαίων ἐπέγνω, εἶτα τὴν διάταξιν ἐπαινέσας τοῦ στρατεύματος τοῖς ἐγκαλοῦσιν ὅτι πρὸς τοὺς πολλὰκις ἡττημένους ὀνηρότερον τῆς μάχης ἀπέρχεται, ἀπελογήσατο λέγων, βουλοίμην-ἔφην-πρὸς ἀγέλην λεόντων ἔχειν ἥς ἐλάφος ἄρχει μᾶλλον, ἢ πρὸς ἀγέλην ἐλάφων, ἥς λέων ἐστὶν ἡγεμών.

miután észrevette, hogy Scipio a rómaiak vezére, dícsérte a római sereg felállítását s azoknak, a kik szemére vetették azt, hogy a már sokszor legyőzöttekkel szemben túlságosan aggodalmaskodva kitér a csata elől, védekezésül azt felelte, hogy jobb szeretne olyan oroszlán-falka ellen vonulni, melynek szarvas a vezére, mint olyan szarvasfalka ellen, melynek oroszlán a vezére.» Scipión kívül még csak Hannibalt említi némi elismeréssel, midőn megjegyzi róla, hogy milyen ügyesen el tudta változtatni alakját különféle parókák és álszakállak viselésével, a mi azért fontos, hogy se az ellenség, se a kémek és árulók ne ismerhessék fel könnyen a hadvezért.¹⁾ Név szerint megemlíti ugyan Perozes perzsa királyt²⁾ és Decius római császárt³⁾ is, de elretentő például, mint olyan hadvezéreket, kik rá hagyták magukat szedni ellenségeik által.

Mi lehet az oka Scipio ezen egészen kivételes dicsőítésének a Taktikában? Miért nem magasztalja Nagy Sándort vagy Julius Cæsart, vagy éppen a hozzá közelebb eső bizánczi korból Belizárt és Narsest, Justinianus eme kiváló hadvezéreit? Miért egyedül a régi Scipiót? A dolog annál feltűnőbb, mert Scipiót nem valami specialis hadvezéri erényéért vagy különös fegyvertényéért emeli ki, hanem egész általánosságban állítja oda kiváló vezér példaképéül, a ki egymaga képes az ellenségbe félelmet önteni. Ezen az alapon bármelyik elsőrangú hadvezért választhatta volna, nem kellett volna szükségképpen Scipióhoz nyúlnia. Ha mégis ezt teszi, annak valami különös oka van, a mit a szerző egyéniségében kell keresnünk. Ha pedig tudjuk azt, hogy a szerző maga HERAKLEIOS, akkor könnyű lesz a dolog nyitjára ráakadnunk. Tudjuk azt, hogy őt Karthagóhoz erős személyes kötelékek fűzték. Atyja, Herakleios, Maurikios császár kitűnő hadvezére, utóbb Afrika exarchája lett, Karthagóban székel s itt töltötte fia is ifjabb éveit, mielőtt Phokast megbuktatta s a császári trónra jutott volna. Itt, a régi rómaiaknak a punokkal szemben viselt győzelmes háborúinak színhelyén ébredhetett fel lelkében a bámulat a zámai győző hadvezéri kiválósága iránt.

¹⁾ p. 196.

²⁾ p. 109.

³⁾ p. 109.

Hogy mennyire kedves volt előtte ez a hely a maga összes emlékeivel, az is mutatja, hogy császársága első éveiben, mikor pillanatra visszariadt az uralkodása elé tornyosuló sok akadálytól, komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy búcsút mond Bizáncz erkölestelen és intrikáktól terhes levegőjének s az ő kedves Karthagójába teszi át birodalma székhelyét.¹⁾ De a Scipiók közt több kiváló hadvezér volt, olyan is, a ki a punok fölött aratott győzelmet. Miért vonzódott éppen Africanus maiorhoz Herakleios? Föltétlenül azért, mert lelkileg ő hozzá érezte magát legközelebb állónak. Africanus maior is mélyen vallásos természet volt. Minden tettét úgy tekintette, mint feladatot, melyet az istenek parancsára kellett végrehajtania, s sikereit az őt oltalmazó istenek segítségének tulajdonította. Kortársai meg is voltak győződve róla, hogy az istenek különös pártfogása alatt áll. Ő is kiváló szervező-tehetség volt s a mellett nagyon népszerű katonái körében, kik tapintatos, figyelmes bánásmódjáért rajongásig szerették. Jó szónok is volt, ki az élőszó erejével is tudott hatni katonáira. Mindezek olyan tulajdonságok, melyeket teljes mértékben felfedezhetünk HERAKLEIOSNÁL. Közös vonás volt kettejük közt még az is, hogy mindkettő atyja szintén hadvezér volt s olyan családból származtak, mely sok kiváló katonát adott a hadseregnek. HERAKLEIOS maga is szerette magát Scipióval összehasonlítani. PISIDES megemlíti, hogy a perzsa háborúk diadalmas befejezése után Bizánczban törvényt hoztak, mely szerint ezentúl azokat, a kik Scipio módjára kitűnnek a hadvezetésben, többé ne Scipióknak, hanem Herakleiosoknak nevezzék.²⁾ Bizonyára nem hozta volna a bizánczi nép ezt a

¹⁾ Drapeyron, L'empereur Heraclius et l'empire byzantin, Paris, 1869. p. 109.

²⁾ Heracl. acr. I. v. 97—100.

ὁ Σκηπίων, σίγησον· ἐγράφη νόμος
τοὺς σκηπιῶντας Ἡρακλείωνας λέγειν.
καὶ τὸν τὸ δόγμα· νῦν ἀκινδύνως μόνον
ἔξεστι δοῦλοις νομοθετεῖν πρὸς δεσπότης.

Úgy Drapeyron (i. m. 271.), mint Bury (i. m. 245.) félreérti e helyet, a midőn úgy magyarázza, hogy e törvény értelmében Herakleioszt Scipióknak, fiait Scipióknak nevezték. Hogy a dolog éppen megfordítva van, az világosan kitűnik Pisides ezen szavaiból: «Scipio, hallgass!» A mi annyit jelent, hogy Herakleios túlszárnyalta Scipiót s ezért ezentúl nem a Scipió nevével illetik a hős hadvezéreket, hanem a Herakleioséval.

határozatot, ha nem tudta volna, hogy HERAKLEIOS Scipiót tartja mintaképének s az ő babéraitra törekszik. Ezzel mintegy elismerni kívánták azt, hogy Herakleios törekvése teljes sikerrel járt. Ő nemcsak utolérte Scipiót győzelmeinek számával és nagyságával, hanem még felül is múlta. Hogy mennyire divatba hozta HERAKLEIOS Scipió nevét, mutatja THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES eljárása, a ki az ő uralkodása éveiben, de minden valószínűség szerint még a fenti határozat meghozatala előtt megírta Maurikios császár korát s e császár egyik hadvezérét, Philippikost Scipióval hasonlítja össze.¹⁾

HERAKLEIOS mind családi traditióinál, mind lelkiületénél, képességeinél és törekvéseinél fogva párhuzamba állította magát Scipio Africanus maiorral, igyekezett versenyezni vele a sikerekben és dicsőségben s gondoskodott róla, hogy erről a törekvéséről a nyilvánosság is tudomást vegyen. Így teljesen érthetővé válik előttünk, hogy miért domborítja ki annyira felöltő módon mintaképe alakját a Taktikában. Hannibal említése is rávall az ő egyéniségére s úgy tekinthető, mint az ő ifjúkori, karthagói emlékeinek visszhangja.

PISIDES azt is megmondja, hogy mely időben és milyen körülmények között írta taktikai munkáját HERAKLEIOS.²⁾ Előadása szerint a császár közvetlenül a perzsa háborúk megindítása előtt, a 621. év telén visszavonult a városon kívül fekvő magányába. QUERCUS a PISIDES költeményeihez írt jegyzeteiben³⁾ e magányt a Bizánczczal átellenben, az ázsiai parton fekvő Chalkedon városa környékén keresi, hol a bizánczi császároknak villaszerű tartózkodási hely állott rendelkezésükre. Ez a föltevés azonban nem valószínű, mert Chalkedont és környékét a perzsák néhány évvel azelőtt elpusztították, s ha a lerombolt villát mindjárt azután újból fel is építették volna, nehéz elgondolni, hogy mikép választhatott HERAKLEIOS csöndes visszavonultsága helyéül olyan lakot, mely minden pillanatban ki lett volna szolgáltatva a perzsák esetleges újabb támadásának. Sokkal valószínűbb, hogy a főváros közelében ugyan, de valahol az

¹⁾ I, 14; p. 66. ed. C. de Boor.

²⁾ I. fentebb, 25. l.

³⁾ ed. Bonn. p. 159.

európai parton keresett magának erre a célra alkalmas tartózkodási helyet. Hogy éppen hol, azt persze nehéz lenne a költő nagyon is általános jellegű meghatározásából kihüvelyezni. De ez szerencsére nem is olyan fontos. E magányában szigorúan elzárkózva a világ elől a 622. év húsvétjáig tartózkodott, vagyis addig az időpontig, melyben elindult hajóival a perzsák elleni hadjáratra.

Ezen idő alatt kizárólag a Taktika megírásával foglalkozott, melyet hogy minő előtanulmányok alapján és milyen módszer szerint készített el, már fentebb láttuk. A Taktika tehát nem egyéb, mint egyik legfontosabb eszköze a perzsa háborúk előkészítésének. A mint a mű készen volt, seregével egyenesen Kilikiába hajózott s itt több hónapot töltött csapatainak begyakorlásával. A gyakorlatokat maga a császár személyesen vezette s ez alkalommal vitte át az életbe azt, a mit ő a pergamenten magányában megalkotott. Azután bizonyára közrebocsátotta Taktikáját tisztjei körében, hogy jobban előkészülhessenek a küszöbön álló komoly háborúra.

A császár titkolódzásának, melylyel munkáját megírta, a költő beható magyarázatát adja. Egyfelől teljesen el akart mélyedni munkájában s nem akarta, hogy ebben bármi is megzavarja.

Ha a fővárosban marad, nem kerülhette volna ki, hogy részt ne vegyen a sok ünnepségben és mulatságban, melyeket éppen a téli hónapokban szoktak rendezni, vagy az udvari szertartásokon, melyekben a bizánczi császároknak ugyancsak bőven volt részük, s a kormányzás mindennapi gondjait is neki magának kellett volna végeznie. Mindettől a sok nyügtől egy csapásra megszabadult a magányba való visszavonulásával s a kormányzás gondjainak Sergius patriarchára való bízásával, a ki őt a háború alatt is helyettesítette a fővárosban. De másfelől ki akarta kerülni azt is, hogy szándékáról, előkészületeiről valami a nyilvánosság körébe kiszivároгjon s az áruló kémek fülébe jusson.

A császár teljesen el is érte célját. Tervét oly ügyesen hajtotta végre, hogy néhány bizalmasán kívül, kikhez mindenestre PISIDES is tartozott, a nagy közönségnek sejtelve sem volt arról, hogy ő mivel foglalkozik. Különbféle találgatások és

híresztelések keltek szárnyra — a mint PISIDES ¹⁾ megjegyzi — a császár visszavonulásának okairól, melyek nem lehettek nagyon hízelgők Herakleiosra nézve, mert a költő szavai szerint ő, a nagylelkű nem vette rossz néven ezeket, hanem megbocsátott a fecsegőknek, tudva azt, hogy nem gyűlöletből, hanem szeretetből cselekesznek így, mivel hátrányosan érzik jötevé uruknak a távollétét.

Ez a titkolódzás ismét egyik jellemző vonása HERAKLEIOS egyéniségének. Nemcsak a Taktikát írta titokban, hanem összes, egyéb előkészületeit is a perzsa hadjáratra teljes csöndben, feltűnés nélkül tette meg, nehogy az ellenség neszét vegye a dolognak s még csirájában megsemmisíthesse az ő tervét.²⁾ De a saját alattvalóira való tekintettel is bölcsen tette a császár, hogy hallgatott, a mikor cselekedett. Ezzel elejét vette annak, hogy a fővárosnak pártoskodásra amúgy is hajlandó polgársága nyilvános vitatkozásokat folytasson szándékai felett s hajba kapjon egymás között, még mielőtt valamit végrehajthatott volna. Ezért azt a szokást követte, a mit Taktikájában is tanácsol a hadvezérnek a haditervek készítésére és kivitelére nézve,³⁾ hogy mindenkit kihallgatott s hagyta az embereket, hogy beszéljenek,

¹⁾ Heracl. acr. II. v. 122—133. p. 83.

ἀλλ' ἦν τὰ κρυπτὰ τοῦ σκοποῦ σου ὁόγματα
λόγων ἀφορμαὶ τοῖς λαλεῖν εἰσισμένοις,
παρ' οἷς ὀλισθήσασα τῆς ἔσω θύρας
ἡ γλῶττα φεύγει καὶ βοᾷ πλανωμένως.
ὅμως συνεῖδες ταῦτα συγγνώμην ἔχειν·
ἔδοξε γάρ πως ἐξ ἀνάγκης εὐλόγου
τοῦ πρὸς σὲ φίλτρου δυσφορεῖν ἢ κοινότης,
οὐκ ἐκ φθόνου τὴν γλῶτταν ἡρεθισμένοι
(τοῖς βασκάνοις γὰρ οὐ φθονοῦνται φροντίδες)
ἀλλ' οὐ στέγοντες τὴν ἀπουσίαν βλέπειν,
καὶ πολλάκις τυχώσιν ὠφελιμένοι.

²⁾ de exp. pers. acr. II. v. 57—59. p. 16.

θέος γὰρ ἦν οὐ φαῦλον, ὥστε μὴ φθάσας
τὰ διαιρεθέντα τοῦ στρατοῦ σου τάγματα
σχίστη παρελθὼν ἐν μέσοις ὁ βάρβαρος.

³⁾ l. fentebb, 44. l.

de azt mindig magában, egyedül Istennek adva számot róla, határozta el, hogy mit cselekedjék.¹⁾

Igy megértjük, hogy miért adta ki HERAKLEIOS nevének említése nélkül Taktikáját. Katonái bizonyosan tudhatták, mikor a hadgyakorlatok megkezdődtek és a háború kitört, hogy a császár a szerzője a Taktikának, hiszen ekkor már nem is lett volna értelme többé a dolgot titokban tartani. De volt egy másik szempont is, mely miatt HERAKLEIOS nem fektetett súlyt arra, hogy nevét a Taktika fölé iktassa s a mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy később oly gyorsan feledésbe ment az ő szerzősége. Ez pedig a munka stílusa. Tudjuk, hogy a Taktika olyan nyelven van írva, melyet az archaismusra és purismusra hajló bizánczi ízlés sohasem ismert el igazi irodalmi formának. Népies és idegen szavai, pongyola mondatszerkezetei s a retorikai követelményeknek teljes és tudatos mellőzése az értékes tartalom ellenére is kétségkívül bántólag hatottak az érzékeny bizánczi fülre, különösen a saját korában, a mikor éppen az ellenkező áramlat volt az úr az irodalomban. HERAKLEIOS maga is érezte, a mint előszavából kitűnik, hogy ő műve külső formájával tulajdonkép merényletet követ el a korabeli «magas» stílus ellen, s ez egy okkal több volt neki, hogy császári nevét ne illeszsze oly munka élére, melynek nyelve a közfelfogás szerint nagyon is alantjáró volt. Tisztjei és bizalmas környezete mindenesetre tudtak a császár szerzőségéről, a mint PISIDES szavaiból kitűnik. De szélesebb irodalmi körökben nem igen kelthetett érdeklődést ez a könyv, különösen a császár halála után, a mikor uralkodása második felében az araboktól szenvedett súlyos vereségei folytán korábbi diadalait majdnem teljesen elfelejtették. Halála után különben is megkezdődik annak a sötét, irodalom nélküli korszaknak két százada, melyben a képháború és egyéb belső és külső bajok a bizánczi kultúrát majdnem a

¹⁾ de exp. pers. aer. I. v. 124—129. p. 8.

ἀλλ' ἦν τὰ κοινὰ τῶν λόγων ἀναίτια·
οὐ γὰρ πονηρὸν εἶχον αἱ γυνῶμαι τρόπον,
σὺ δέ, στρατηγέ, καὶ γὰρ ἦσθα τῶν ὅλων,
καὶ ταῦτα μᾶλλον αὐτὸς ἠκριβωμένος,
πᾶσι δεδωκώς τοῦ λαλεῖν ἐξουσίαν
θεὸν δικαστὴν τῶν ἀδῆλων εἰργάσω.

teljes megsemmisülés örvényébe juttatták. Ez a korszak még sűrűbbre vonta a feledés fátyolát HERAKLEIOS szerzőségének amúgy is halvány és szűk körben élő emléke felett. Így következett be az, hogy az irodalmi újjászületés hajnalán LEÓ császár, bár nagyon jól ismeri és alaposan kiaknázza a Taktikát, semmit sem tud arról, hogy HERAKLEIOS volt a szerzője, legalább is egy szóval sem árulja el azt, hogy tudná. Talán, ha tudta volna, még akkor is elhallgatta volna a nyelve miatt, melyet ő is ép annyira elvetendőnek tartott, mint az a kor, melyben a Taktika keletkezett, s igyekszik is tőle telhetőleg új és az irodalmi követelményeknek megfelelőbb formába önteni a belőle átvett gondolatokat.

Így e mű külső formája hosszú időre okozója lett annak, hogy szerzőjét elfelejtsék, de a belső tartalom, melyet minden időben méltányoltak s a mely név nélkül is oly híven tükrözi vissza szerzője egyéniségét, végre is elvezetett írójának, a mélyen vallásos és kiválóan harcziás, gyengébb érzésű és okosan számító, diadalmas hadvezérnek, a perzsaverő HERAKLEIOS császárnak a felismeréséhez.

II.

HERAKLEIOS TAKTIKÁJÁNAK TURKJAI.

Ha tudjuk, hogy a Taktikát HERAKLEIOS császár 621-ben írta, akkor nem lesz nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy milyen népnek a hadiszokásai azok, melyeket a Taktika a turkok (Τούρκοι) neve alatt említ s a melyeket azután LEÓ átvisz a magyarokra? Ezt a népet jól ismerjük a VI. és VII. századi bizánczi történetírókból, kik az 552. évtől kezdve foglalkoznak a turkokkal. AGATHIAS, THEOPHANES BYZANTIOS, MENANDER, EUAGRIOS és THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES sorban emlegetik őket mint majd a bizáncziak, majd a perzsák szövetségeseit abban a nagy küzdelemben, melyet ez a két nagyhatalom vívott egymással Elő-Ázsia birtokáért.¹⁾ A turk birodalom magva eredetileg az

¹⁾ I. az én A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál cz. ért. (Budapest, Akad. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XXI. k. 6. sz., 1910.) 39. s k. 1.

Orchon és a Jaxartes folyó közt feküdt, de már a VI. század második felében átlépik a Volgát s hatalmukat nyugatra a Donig s délre a Kaukázusig terjesztik ki, leigázva az itt élő nomád törzseket, t. i. az avarokat, ephthalitákat, alánokat, utigurokat és ugurokat. Sőt 575-ben érzékeny csapást mérnek magára Bizánczra is, a midőn Anagai és Bochan vezérlete alatt megostromolják és be is veszik a Cherson félsziget partján fekvő Bosporos városát, mely a Fekete-tenger északi partján a bizáncziak legfontosabb határerődítménye volt.¹⁾ Nem kevésbbé nagyarányú terjeszkedést tettek kelet felé is, mely irányban birodalmuk Perzsia északi határán végig egészen India széléig, az Inaios hegyig terjedt. A turkok egymás közt is több törzsre voltak oszolva, melyeknek élén a törzsfőnökök állottak. Az összes törzsek fölött állott a nagy khán (χαγῶς), kinek hatalma nem lehetett valami szilárd hagyományon alapuló, hanem állandó czélja volt a hatalmasabb törzsfők vágyakozásának s kemény küzdelmek árán volt megszerezhető és megtartható.

Ezt a hódító és harczias népet a RADLOFF által közzétett ó-török feliratok türk néven említik, s leghelyesebb lesz, ha mi is megkülönböztetésül a bizánczi források többi Τοῦρκοι-jaitól ezentúl így fogjuk őket nevezni. Ismerik a kínai évkönyvek is *tu-kiue* néven, úgyszintén az arab és a perzsa írók is *türk* néven, csakhogy a míg a kínai forrásokban ez a név eredeti ethnologiai jelentésében van használva, tehát csupán az Orchon és a Jaxartes folyó közéből kiinduló hódító fajra vonatkozik, addig a perzsák és az arabok kiterjesztik e nevet a türköknek alávetett s velök rokon törzsekre, sőt később majdnem az összes északi nomád népekre is.²⁾

A türkök tehát Justinianos uralkodása alatt jelennek meg Európában a bizánczi birodalom határa közelében. Az ő megjelenésük mozditja ki helyükből a Volga környékén lakó avarokat, a kik tőlük vereséget szenvednek. Az avarok e vereség után két részre szakadnak. Egyik rész keletre, az India szomszédságában lakó taugastokhoz menekül,³⁾ a másik nyugat felé

¹⁾ Theoph. Byz. ed. Bonn. p. 484—85.

²⁾ Marquart. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 46. l.

³⁾ Theoph. Simokattes, ed. de Boor, p. 258—9.

vándorol s megalapítja a pannoniai avar birodalmat,¹⁾ mely csakhamar veszedelmes ellenségévé válik a bizáncziaknak. A türkök mellett ezek a pannoniai avarok játszsza a legfontosabb szerepet az összes északi nomád népek között Bizáncz történetében a VI. század végén és a VII. század elején. Az avarok, mint állandó ellenfelek, a türkök pedig néha mint szövetségesek a perzsák ellen, néha mint ellenségek.

A Taktika is ezt a népet említi meg az összes «skytha» és «hún» gyűjtőnéven ismert nomádok közül mint olyanokat, a kik jobban értenek a hadviselés mesterségéhez, mint a többiek. Kitűnik ez már a XI. könyv 3. fejezetének czíméből, mely így hangzik: «Hogyan kell alkalmazkodni a harcban a skythákhoz, azaz az avarokhoz és türkökhöz és a többi hozzájuk hasonló szokású hún népekhez.»²⁾ Majd ezekkel a szavakkal nyitja meg a fejezet élén az ő jellemzésüket: «A skytha népeknek, azt lehet mondani, ugyanolyan életmódjuk és szervezetük van, t. i. sok fő alatt állanak és dologtalanok. De csupán a türköknek és avaroknak van köztük szervezett hadirendje, a kik erősebbek a rendezett sorokban való harcban, mint a többi skytha népek.»³⁾ A kiemelkedő helyet, melyet ez a két nép a hozzájuk hasonlók fölött a bizáncziak szemében is elfoglalt, egyes-egyedül fejlettebb hadiszervezetének köszönhet.

Nem lesz érdektelen, ha egy pillantást vetünk azokra a hasonló szokású népekre, a kik közül a türkök és avarok ki-
tűntek, s közelebbről megvizsgáljuk, hogy mi az, a mi által ki-
tűntek ezek a többiek közül. A bizánczi írók sorjában megneve-
zik azokat a Pontus és a Kaukázus környékén lakó nomád tör-
zseket, melyeket a türkök leigáztak és adófizetőikké tettek. Ezek
közül az alánok a Kaukázus déli lejtőjén e hegység és a Kaspi
tenger szögletében,⁴⁾ az ephthaliták vagy abdelek tőlük nyugatra

¹⁾ Menander, ed. Bonn. p. 400.

²⁾ p. 260. Πῶς δεῖ ἀρμόζεσθαι σκύθαις, τουτέστιν ἀβάροις καὶ τούρκοις καὶ λοιπῶν ὁμοδιαίτοις αὐτῶν οὐννικοῖς ἔθνεσιν.

³⁾ p. 261. Τὰ σκυθικὰ ἔθνη μιᾶς ἐστίν, ὡς εἰπεῖν, ἀναστροφῆς τε καὶ τάξεως, πολυαρχὰ τε καὶ ἀπράγμονα. μόνα δὲ τῶν τούρκων καὶ ἀβάρων φροντίζουσι τάξεως πολεμικῆς, ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων σκυθικῶν ἔθνων τὰς κατὰ συστάσθην μάχας ποιοῦμενα.

⁴⁾ Dio Cassius XXXVI. 54, XXXVII, 1—4.

Iberia tartomány környékén,¹⁾ az ugurok a Volga alsó folyásánál,²⁾ az utigurok pedig a Dontól keletre laktak.³⁾ Az örmény SEBEOS említi, hogy 627-ben a kazárok is türk fennhatóság alá kerültek,⁴⁾ a kik — a mint a bizánczi írók nyilatkozataiból sejteni lehet⁵⁾ — eredetileg az uguroktól északra lakhattak. Mindaz, a mit e népekről más források alapján tudunk, teljesen igazolja HERAKLEIOS azon állítását, hogy e népek életmódja és hadiszokásai is alapjukban véve megegyeznek a türkökéivel és avarokéival.

Az alánokat illetőleg ARRIANOSTól maradt fenn egy töredék, mely részletesen előírja, hogyan kell a római sereget összeállítani és milyen taktikával kell harczolni az alánok ellen, kiket ő egyébként skytháknak is nevez. Ezt a kis töredéket kiadta Scheffer Ἀρριανοῦ ἑκταξίς κατὰ Ἀλανῶν czímmel az ARRIANOS-féle Taktika után (Upsala, 1664. p. 69—79.). Abból, a mit ARRIANOS az alánok ellen ajánl, az tűnik ki, hogy az alánok harczmódja nagyon hasonlatos volt a türkökéhez és avarokéhoz, mert velük szemben lényegileg ugyanolyan elrendezést és taktikát ajánl, mint a milyen a HERAKLEIOS ἐπικράμπιος ὀπισθία τάξις-a, melyet ő éppen az avarokkal és türkökkel szemben tart igen czélszerűnek (p. 267.). Kitűnik ARRIANOS előadásából, hogy az alán sereg is kizárólag lovasságból áll s gyakran szokott harcz közben színleges meghátrálással és váratlan visszafordulással élni, mely szokás Herakleios szerint az avarok és türkök taktikájának egyik legfontosabb jellemvonása. Megjegyzi még ARRIANOS, hogy az alánok könnyű fegyverzetűek, azaz nem viselnek sem maguk, sem lovaik sisakot, pajzsot, vagy vértet.⁶⁾

¹⁾ Prokopios, t. I. p. 15. ed. Bonn. Theoph. Sim. p. 257. ed. de Boor.

²⁾ Theoph. Sim. p. 259. ed. de Boor, Men. Prot. fr. 5, 21, 43.

³⁾ Menander, ed. Bonn. p. 344—45., Agathias, ed. Dindorf V, 25, p. 392.

⁴⁾ I. Marquart, Historische Glossen zu den alt-türkischen Inschriften, WZKM. XII, 191.

⁵⁾ Theoph. p. 358. ed. C. de Boor., Nikephoros Konstantinop. ed. Bonn. p. 39.

⁶⁾ V. ö. Ammianus Marcellinus XXXI, 2: iuventus vero (sc. Alano-rum) equitandi usu a prima pueritia coalescens, incedere pedibus existimat vile; et omnes multiplici disciplina prudentes sunt bellatores. Alani... armorum levitate veloces, Hunnisque per omnia suppare, verum victu mitiores et cultu.

Az ephthalitákról vagy abdelekről maga HERAKLEIOS közöl egy hadicselt, melylyel Perozes perzsa király seregét megsemmisítették az V. század végén s a mely egészen a törbeecsalásnak és lesvetésnek a türkök és avarok által gyakorolt módszerein alapszik (p. 108—9.). Az abdelek ugyanis egy tíz láb mély és 60 láb széles árkot ástak az arczvonaltól álló csapatuk mögött s ezt ágakkal, gyeppel ügyesen befödve elleplezték. Helyenként keskeny átjárókat is hagytak rajta s kétoldalt a közelben leseket helyeztek el. Az arczvonaltól álló csapat az első összecsapás után megszaladt s a fennhagyott átjárókon átkelt az árkon. Az utánuk rohanó perzsák természetesen belehullottak az árokba, mire visszafordultak a színleg megszaladó abdelek s előjöttek a lesbe állított csapatok s közre fogva a csapdába került perzsákat csaknem az utolsó emberig felkoncizolták.

Az ugurok és utigurok hadviselési módjáról közvetlen tudósítás — sajnos — nem maradt ránk; ezek ugyanis sokkal kisebb jelentőségű szerepet játszottak, semhogy az érintkező kultúrnépek behatóbb figyelemre méltathatták volna őket. De kétségkívül harczias népek voltak s jó részben éppen a folytonos rablókalandozásokban pusztultak el az utigurok, a mint AGATHIAS¹⁾ megjegyzi. Életmódjuknak az avarokéval és türkökével való közösségéből s lakhelyük szomszédosságából bátran következtethetjük, hogy taktikájuk is hasonló volt emezekéhez. A kazárokrol pedig azok után, a mit róluk az arab írókból²⁾ tudunk, semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy hadi taktikájuk meg egyezett a magyarokéval, illetve a türkökével és avarokéval.

A különbség tehát ezen említett nomád népek és a türkök és avarok közt abban állott, hogy ez utóbbiaknak erősebb volt a hadszervező képességük, azaz tudtak nagyobb tömegeket és biztosabban mozgatni, mint a többi rokon-szokású törzsek. Ezenkívül állandósítani és megszilárdítani tudták azt a hadviselési rendszert, a mely a többieknél inkább csak ideiglenes és hevenyészett formájában állott fenn. Ezzel elérték azt, hogy állandóan jól begyakorolt és kellő számú hadsereggel rendelkeztek.

¹⁾ ed. Dindorf, V, 25, p. 392.

²⁾ I. MHK. Keleti kútfők, 137—247.

A türkök valóságos kultúrát űztek a hadi mesterségekből, a mint HERAKLEIOS mondja,¹⁾ s ugyanezt állítja LEÓ is a magyarokról.²⁾ Ennek megfelelően katonáik felszerelése és fegyverzete is jobb volt, mint a többi törzseké. Az alánoknál pl. ARRIANOS³⁾ szerint sem a katonák, sem a lovak teste nincsen vértézve semmivel, ellenben HERAKLEIOS⁴⁾ úgy írja le az avarokat és türköket, mint a kik bőrből készült mellvértet (ζάβρα) viselnek, az előkelőbbek pedig lovaik szügyét és homlokát is vassal vagy nemezzel (σιδήρῳ ἢ κεντούκλοις) burkolják.

Látjuk a megelőzőkből, hogy a türkök és avarok taktikája lényegében véve nem tekinthető e népek önálló találmányának, melyet ők hoztak volna magukkal és terjesztettek volna el a Kaukázus és Don környékén leigázott törzsek között, hanem ezek a törzsek már régóta ismerték és gyakorolták ezt a taktikát, még mielőtt a hódító türkök a VI. század közepén köztük megjelentek volna. DIO CASSIUS⁵⁾ leírása szerint az albánok, kik a későbbi alánoknak felelnek meg és az iberek, a kik az abdelek elődei Iberia tartományban, már Kr. e. 65-ben Pompeiusszal szemben úgy lépnek fel, mint lovas nép, melynek főfegyvere a nyíl. Már HERODOTOS úgy jellemzi a Fekete tengertől északra lakó skythákat, hogy mindannyian lovas nyilazók,⁶⁾ félnek a gyalogságtól, mert maguk nem tudnak gyalog harcolni,⁷⁾ s a nyilon kívül fegyvereik a görbe kard, hajító dárda és szekercze,⁸⁾ tehát a szekercze kivételével fegyverzetük azonos a türkökével és avarokéval a HERAKLEIOS leírása szerint. A taktika is, melylyel ezek a skythák Dareioszt mindig beljebb és beljebb csalják

¹⁾ ²⁾ l. alább, 98. l.

³⁾ ed. Schellfer, p. 79.

⁴⁾ p. 272.

⁵⁾ XXXVII, 2: ὁρόμῳ γὰρ καὶ πρὶν τοὺς τοξότας αὐτοῦ (sc. τοῦ Ἀρτώκους τοῦ τῶν Ἰβήρων βασιλέως) τῇ σφετέρᾳ τέχνῃ χρήσασθαι, ὅμοσε τρισὶν ἐχώρησε καὶ δι' ἐλαχίστου αὐτοὺς ἐτρέβατο. XXXVII, 4: καὶ τούτου ἐλαϊνός τε (sc. ὁ Ὀροίσης ὁ τῶν Ἀλβανῶν βασιλεὺς) τῶν ἱππέων ὡς καὶ μόνων ὄντων καταφρονήσας συνέμιξέ σφισι καὶ δι' ὀλίγου τραπένας ἐξεπέτηδες ἀνὰ κράτος ἐπεδίωξε κτλ.

⁶⁾ IV, 46. πάντες ἔωσι ἱπποτοξόται (sc. οἱ Σκύθαι).

⁷⁾ IV, 128. οἱ δὲ Σκύθαι ἐσαραξάντες τὴν ἵππον ὑπέστρεφον, τὸν πεζὸν φοβέμενοι.

⁸⁾ IV, 70. καὶ ἔπειτεν ἀποβάλλαντες εἰς τὴν κύλικα ἀκινάκεια καὶ ὀιστοὺς καὶ σάγαριν καὶ ἀκόντιον.

országukba, elpusztítva a perzsák előtt a kutakat és a takarmányt, kerülve a nyílt csatát, de hirtelen visszafordulásokkal és meglepő éjjeli támadásokkal folyton nyugtalanítva az ellenséget, s a melylyel végre is a perzsa sereget teljes kudarczczal visszavonulásra kényszerítik,¹⁾ ez a taktika is ugyanazokon az elveken alapszik, mint a türköké és avaroké.

A lóról való nyilazás e népeknek annyira jellemző tulajdonsága gyanánt tűnt fel a görög írók előtt, hogy a régebbi taktikusok a ἵπποτοξόται fegyvernemet más néven Σκύθαι-nak nevezik.²⁾

A parthusok is eredetileg a turáni síkságon tartózkodó nomádok közé tartoztak s innen ereszkedtek le lassanként a Kaspi tengertől délkeletre az iráni fennsík északi csücskébe. Kezdetben a perzsák alattvalói voltak, de később, a midőn Nagy Sándor a perzsák uralmát megdöntötte, s az ő birodalma is csakhamar a diadochok alatt bomladozni kezdett, a parthusok mind jobban előtérbe nyomultak s az Arsakidák alatt oly hatalmas birodalmat alkottak, a mely Mesopotamiától kezdve az iráni fennsík egész északi, nagyobbik felét magában foglalta India határáig. Szembe szállnak a rómaiakkal is s igen kemény ellenfélnek bizonyulnak, a kik számos csatában alaposan szétverik a birodalmukba bemerészkedő legiókat. A parthusok fegyverzetét és taktikáját kimerítően ismerteti Dio Cassius³⁾ azon szerencsétlen hadjárat kapcsán, melyet Crassus 53—52. ben Kr. e. ellenük vezetett. E leírás szerint a parthus sereg zöme lovasokból áll, kiknek főfegyvere a nyíl, de fel vannak szerelve dárdaikkal és görbe kardokkal is. Pajzsot nem viselnek, de azért nagy részben vértézve vannak (κατάφρακτοι). Gyalogos csak nagyon kevés van köztük, s ezek is a leggyengébbek közül valók, s a gyalogosok is mind nyilazók. Már gyermekkoruktól fogva gyakorolják magukat a fegyverforgatásban. Kitünő lovaik vannak, s a háts lovakon kívül a vezetékllovaknak nagy sokaságát viszik magukkal, hogy a menetelés és támadás közben lovaikat

¹⁾ Herod. IV, 120—136.

²⁾ Ailianos II, 13. p. 262. ed. Köchly-Rüstow: οἱ δὲ τῶν ἱππέων τόξοις χρώμενοι ἵπποτοξόται λέγονται, ὅπ' ἐνίων δὲ Σκύθαι.

³⁾ XL, 13—29; XXXVI, 5; XLIX, 28.

gyakran váltogathassák. Téli és esős idő alkalmával sohasem harcolnak, mert a nedves idő meglazítja ijaikat s hátrányosan hat vissza a nyilazásra. Országuk határain kívül nem szívesen harcolnak s nem is igen bírják az idegen föld és klíma sajátosságait s azonkívül sem eleségkészletet, sem pénzt nem visznek magukkal. Taktikájuk a lesvetés, gyors megrohanás, egyszerre több oldalról való támadás. Soha az ellenség közelében tábornak nem ütnek s táborukat semmiféle árokkal nem veszik körül. A vár-ostromláshoz nem értenek. Színleges megszaladás közben nagyszerűen értik a lóhátról visszafelé való nyilazást. Nyilaik kettős hegygyel vannak ellátva, melyek közül az egyik benne marad a sebben még akkor is, ha a nyílveesszőt kihúzzák. A nyílhegyeket mérgezni is szokták. Taktikai mesterfogásaik közé tartozik, hogy ellenfeleik előtt a jó utakat elzárják vagy járhatatlanokká teszik, a kutakat betömik és a takarmányt megsemmisítik s hamis hírekkel az ellenséget törbe csalják és tévútra vezetik.

A parthus taktika tehát, mely már a skythákéval meglepően pontos egyezéseket mutat, minden fontosabb részletében teljesen azonos a türk-avar taktikával. Néhány részlet hiányzik ugyan abból a jellemzésből, melyet HERAKLEIOS a türkökről és avarokról ad, mint pl. a kettős és mérgezett nyílhegy, a harcnak az esős időjárásban, továbbá szokatlan terepen és eltérő éghajlati viszonyok közt való kerülése, a várostromlásban való járatlan-ság, de ezek nem alapvető fontosságúak. A leglényegesebb különbség a két taktika közt az, hogy a parthusok közt van néhány, bár kevés számú gyalogos is, holott a türkők és avarok mind csupa lovasok s a gyalogharczhoz egyáltalán nem értenek. Ezt azonban megmagyarázza az a körülmény, hogy a parthusok már évszázadok óta szoros érintkezésben állottak a perzsákkal, kiknek seregében voltak gyalogosok is.¹⁾ A perzsa befolyásra kell visszavezetnünk ezt az eredeti alapelvtől való eltérést, valamint azt is, hogy a parthusok már a rómaiakkal való összeecsapásuk idejében sokat levetkőztek nomád szokásaikból, a mennyiben sok jól épített városuk van, fővárosuk éppen a Tigris keleti partján fekvő hatalmas Ktesiphon. Ilyen erős kultúrhatás mel-

¹⁾ Herod. VII, 84.

lett, mely nyelvükben is kifejezésre jutott, valóban csodálnunk kell, hogy hadi taktikájukon aránylag ily kevésbé érzik meg a perzsa befolyás.

A húnok fegyverzetéről és taktikájáról AMMIANUS MARCELLINUS ¹⁾ tájékoztat bennünket. Szerinte ruhájuk vászonból vagy erdei menyétnek a bőréből készül. Fejükön meggörbített bőrkusmát viselnek, lábszáraikat kecskebőrbe burkolják s annyira formátlan csizmákat viselnek, hogy gyalog nem is tudnának benne biztosan mozogni és harcolni. Ezért állandóan lovaikon tartózkodnak, mintha oda lennének szegezve. Lovon ülve adnak és vesznek, isznak és esznek, alusznak és tanácskoznak. Nem állanak valamely főhatalomnak a szigorú fegyelme alatt, hanem előkelőbb embereiknek bevenyészett vezetése mellett nekirohananak mindennek, a mi eléjük akad. Mindig ingerülten támadnak, ékalakú csapatokban (cuneatim) indulnak harcba s vadul kiabálnak. Veszedelmesen könnyen és gyorsan mozognak; bár hirtelen és gyorsan szétszóródnak, azért mégis nagy erőt tudnak kifejteni s sokfelé szétszított hadirendben nagy pusztítást tudnak véghez vinni. Rendkívüli gyorsaságuknál fogva észre sem lehet venni őket, a midőn az ellenséges táborra rátörnek. Távrolról hajító dárdákkal, nyilakkal, melyeknek hegyét csodálatos módon összeillesztett, de különálló hegyezett csontokból csinálják, közeletről pedig karddal harcolnak és pedig a nélkül, hogy magukat csak a legcsekélyebb mértékben is kimélnék. Mialatt az ellenség a kapott sebeket szemléli, összefont kötelekből hurkot vetnek rá, hogy a szabad mozgásban akadályozzák.

A mint látjuk, alapjában véve ez a taktika is teljesen összevág a türkökével és avarokéval. Különösen fontos a húnok ékalakú csatarendje, melyet HERAKLEIOS is megemlít az avaroknál és türköknél s a mely, bár a többi «skytha» népekkel foglalkozó írók nem szólnak róluk, mégis a görög taktikusok szerint e népek legjellemzőbb hadi szokásai közé tartozott, a mint később látni fogjuk. A részletekben természetesen itt is találhatók csekélyebb jelentőségű eltérések. Általában azt a benyomást merítjük AMMIANUS előadásából, hogy a húnok fölszerelése nem volt olyan jó és praktikus, mint az avaroké és türköké.

¹⁾ XXXI, 2.

Erre vall az, hogy ő nem említi a ζάβα-t, a bőrből készült mellvértet, mely nem azonosítható sem a menyétbőrből készült ruhával, sem a kecskebőr-lábszárvédővel, hanem a páncélnak felelt meg, melyet a ruha fölött viseltek, a mint HERAKLEIOS ¹⁾ előadásából kitűnik. Hogy efféle védelmi felszerelésük a húnoknak csakugyan nem volt, azt sejteti AMMIANUS azon megjegyzése is, mely szerint az alánok fegyverzete mindenben meg egyezik a húnokéval. Az alánokról pedig ARRIANOSból tudjuk, hogy semmiféle vértet nem viseltek. A húnok ruházata különben is hebehurgyának és formátlannak tűnik fel a fenti leírás szerint, a türköké és avaroké azonban annyira mintaszerű, praktikus és jól szabott volt, hogy HERAKLEIOS nem győzi eléggé ajánlani utánczásra való például a bizánczi lovasságnak.²⁾ Ugyanez áll egész hadifelszerelésükre nézve is. Szegényességre vall a húnoknál az is, hogy nyílveesszőik hegyét ércz helyett csontból készítették. Viszont a húnok hurokvetése olyan adat, melynek nincs nyoma a türkök és avarok taktikájában. De ez is inkább a harcsmódor primitívségére vall.

Fontos különbség továbbá a húnok és a türkök, valamint avarok között, hogy az előbbieket nem állanak egy főnek az uralma alatt, hanem szét vannak tagolva apróbb törzsek szerint s ezért mindent hevenyészve és vérmes nekilendüléssel csinálnak. Tudjuk, hogy Attilának sikerült a hún törzseket egyesíteni s egy hatalmas birodalmat alapítani, de hogy ez csak kivétel volt a szabály alól, mutatja az is, hogy halála után rögtön szétbomlott elemeire az ő birodalma s megsemmisült egész életének műve. Az avarokról és türkökről pedig nyomatékka emeli ki Herakleios, hogy ők az egyedüliek az összes «skythák» közül, a kik egy fő alatt állanak, s ez a fő felettük félelmetes hatalmat gyakorol.³⁾ Tényleg úgy is áll a dolog, hogy ha nem is tudtak ezeréves birodalmat alapítani, mint a magyarok, azért mégis jóval tovább tartották magukat s szerepeltek jelentős történeti tényezők gyanánt, mint a húnok.

Mindezen népeknél tehát ráakadunk egy közös eredetű tak-

¹⁾ p. 22—23.

²⁾ p. 19—26.

³⁾ p. 261.

tikának az alapsajátságaira. Ez alaptaktika kiterjedése úgy időben, mint térben egyaránt nagy. Időben visszamehetünk vele, a mennyire a történeti források megengedik, egészen a Kr. e. VI. századig, azaz HERODOTOS skytháig; a területet illetőleg, ha csak azt vesszük figyelembe, a melyen e népek állandóan, megszakítás nélkül laktak, olyan földdarabot nyerünk, melynek nyugati határa körülbelül a Dnyeszternél van, déli határa a Fekete-tenger északi partvidékén, a Kaukázuson, a Kaspi-tenger déli partvidékén, majd az iráni fensík északi részén és az Imaus hegységen végighúzódó vonal, keleti határa körülbelül Kína falainál van. Az északi határ nem határozható meg ilyen pontosan; kb. az 50—55. szélességi fok. Ennek az óriási területnek a középpontja úgy geographiailag, mint históriailag a turáni síkság, azaz az Oxus és Jaxartes folyók környékén elterülő pusztaság. Innen indulnak ki a legerősebb «skytha» törzsek, ú. m. a parthusok dél felé, a húnok, avarok és türkök nyugat felé. Itt kell keresnünk a kiindulópontját is az e népekre és a hozzájuk hasonlókra annyira jellemzetes és közös taktikának, melyet éppen ezért összefoglaló néven turáni taktikának nevezhetünk.¹⁾ A turáni taktika élesen és határozottan különbözik az összes többi velük érintkező, de más kultúrájú népek taktikájától, mint a milyenek a görögök, rómaiak és perzsák, bizáncziak és arabok, germánok és szlávok. Az ő specialis nomád életviszonyaiból, a széles rónákon való kalandozásaiból és a harczzal való állandó foglalkozásukból sarjadt s úgy tekinthető, mint e népeknek önálló alkotása.

Most már az a kérdés, hogy milyen helyet foglal el a türkök és avarok taktikája az egyetemes turáni taktika történetében? A primitív turáni taktikát talán legtisztábban látjuk a húnoknál, kiknél a szervezet is meglehetősen laza, a fegyverek és felszerelés is kissé fogyatékos, s a nagy tömegek fegyelmezettsége is csak addig tart, a míg van egy erős egyéniség, a ki őket vas kézzel összetartja. Már jóval fejlettebb a parthusok

¹⁾ Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy a «turáni» név itt nem jelent fajbeli, még kevésbé nyelvbeli rokonságot, hanem tisztán bizonyos művelődésbeli közösséget, a mint ez a hadi taktikában és az ezzel szorosan összefüggő dolgokban tényleg jelentkezik.

taktikája, a kiknek nem csupán támadó fegyvereik tökéletesebbek (nyilaik vasból vannak s nagyon raffinált szerkezetűek¹⁾, hanem van teljes vértézetük is, a mi a húnoknál egészen hiányzott. Azután a lovasság mellett már van egy kis gyalogos csapatuk is. Mindezek a módosítások náluk kétségkívül perzsa befolyásra vezethetők vissza, mely néppel ők hosszú időn át érintkeztek és keveredtek is. A türkök és avarok taktikája körülbelül a középen áll a hún és a parthus taktika között, a mennyiben átveszik ők is a perzsa eredetű vértézetet, de viszont megmaradnak a régi turáni taktika azon elve mellett, hogy kizárólag lovasságot alkotnak. Fegyverzetük és felszerelésük, valamint fegyelmezettségük mindenesetre jobb, mint a húnoké. A parthusok felett pedig az az előnyük van, hogy nemcsak a saját területükön és a megszokott éghajlat alatt, hanem más vidékeken is sikerrel tudják alkalmazni taktikájukat s már értenek a várostromláshoz is. A türkök 575-ben beveszik a Cherson félsziget partján fekvő Bosporus várát, az avarok pedig 626-ban egyenesen Konstantinápolyt ostromolják meg, mely alkalommal a legkülönbélebb ostrom-technikai eszközöket használják.¹⁾

A türkök és az avarok hadi taktikája tehát úgy jelenik meg előttünk, mint a turáni taktika legfejlettebb, legtökéletesebb formája a Kr. u. VII. századig. Ez a két nép a hagyományos taktikát idegen hatások elfogadásával is, de saját leleményéből is tovább építi, szilárdabbá és ellenállóbbá teszi s tudja alkalmazni idegen és szokatlan körülményekhez is. Szigorú fegyelem, a hadiszervezet állandósága és biztossága és a körülményekhez való alkalmazkodás alkotják a kiváló vonásait ennek a taktikának.

III.

LEÓ VISZONYA HERAKLEIOSHOZ.

Tudjuk, hogy LEÓ a HERAKLEIOS Taktikájának azt a részét, melyben a türkök és avarok hadiszokásainak és a velük szem-

¹⁾ G. Pisides, *Bellum Avaricum*, v. 220—22. p. 56. ed. Bonn.

παρῆν δὲ σάλπιγξ καὶ βέλῃ καὶ φάσγανα,
 πῦρ καὶ χεῖλῳναι καὶ διαίττοντες λίθοι
 νόθων τε πύργων μηχαναὶ καὶ συνθέσεις κτλ.

ben követendő harcsmódnak leírása foglaltatik, csekély módosítással átveszi és alkalmazza a magyarokra. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy a mikor ezt teszi, vajjon tényleg a magyaroknak az ő korabeli hadviselési módját tartja-e szem előtt vagy csak hanyag nemtörődömséggel írja ki azt, a mit forrásában talál. Ez a kérdés szorosan összefügg LEÓ HERAKLEIOSHOZ való viszonyának kérdésével, vagyis annak kutatásával, hogy milyen mértékben és mi módon használta fel LEÓ általában véve HERAKLEIOS adatait a maga munkájában. Az általános elvek ismerete biztos útmutatásul fog szolgálni a szóbanforgó specialis esetben is.

LEÓ általános eljárásáról HERAKLEIOS adatainak felhasználása tekintetében egészen véve helyesen ítelt VÁRI, a ki több ízben is foglalkozott ezzel a kérdéssel.¹⁾ Kimutatja, hogy ennek munkáját jóval kevesebb változtatással vette át, mint többi forrásait, s a nélkül, hogy a szerzőt vagy munkáját világosan megnevezné. Csak célzásokat tesz rá s ekkor is csak nagy általánosságban, mint *οἱ νεώτεροι* vagy *νέοι τακτικοί*-t²⁾ említi, szemben a *οἱ ἀρχαῖοι*, illetve *οἱ παλαιοί*-al, a kik közül azonban egyiket-másikat (AELIANOS, ARRIANOS, ONESANDROS) már név szerint is megnevezi. Kiemeli továbbá, hogy miként a többi írókat, úgy HERAKLEIOS-t sem írta ki szóról-szóra, hanem hol hozzátett, hol átalakított, hol kihagyott valamit, bár nem abban a mértékben, mint a korábbi írókat illetőleg. Ezt VÁRI példákkal is illusztrálja.

¹⁾ Urbicius (= Mauricius) taktiko-strategikus munkájának firenzei codexe. (Egy. Phil. Közlöny, 1895. XIX. 820—825. lk.)

Bölcs Leó császárnak «a hadi taktikáról» szóló munkája. Kútfőtanulmány. Érték. a történeti tud. köréből, XVII. k. X. sz. (Budapest, Akadémia, 1898.) 45. s köv. lk.

²⁾ Abból, hogy Leó mindig többes számban beszél a fiatalabb taktikusokról, a mikor mi csak Herakleios-t mutathatjuk ki forrása gyanánt, Vári (BZ, XV, 83.) azt következteti, hogy Leó e munkában egy gyűjteményt látott. Ezt a föltevést azonban igazolni nem lehet. A többes számnak pedig az az oka, hogy H. munkáját több ízben kiadták kivonatossan és némileg átdolgozva Leó előtt. Ilyen átdolgozás pl. a K. K. Müller által a Festschrift für Ulrichs-ban (1882) kiadott töredékes taktika, mely a Laur, gr. LV, 4. pp. 68—76.-n van hagyományozva. A *οἱ μικροὶ πρὸ ἡμῶν* (Leó XV, 28) kifejezés sem vonatkozik H.-ra, mert a mit Leó a következő paragraphusokban (28—45) a várostromlásról közöl, az nem H.-ból van merítve.

Nem tette azonban vizsgálat tárgyává, hogy LEÓ eltérései HERAKLEIOSTól tudományos szempontból milyen természetűek és értékűek, s igazolható-e belőlük, hogy kellő szakértelemmel járt el, miközben a csaknem 300 évvel előtte keletkezett forrását felhasználta, az ő korában is hasznavehető anyagnak kiválasztásában, a hasznavehetetlenek kiselejtezésében és új, a korabeli változott viszonyoknak megfelelő adatoknak hozzáadásában. Pedig ez a fődolog a magyarokra vonatkozó tudósítása történeti értékének megítélésében. Így történhetett, hogy GYOMLAY,¹⁾ a ki éppen ebből a szempontból vette vizsgálat alá LEÓ XVIII. fejezetét, arra az eredményre jutott, hogy az ő hozzátoldásai forrásához képest nem egyebek henye és naiv szószaporításoknál, s még a pusztá átvételeknél is fölületesen és sok félreértéssel jár el. Ilyen körülmények között szükséges az egész kérdést újra átvizsgálunk.

LEÓ maga is behatóan és részletesen nyilatkozik arról a módszerről, melyet műve kidolgozásánál követett. Ezek a nyilatkozatok ránk nézve annál fontosabbak, mert természetesen nem kívánhatunk tőle többet, mint a mennyire saját bevallása szerint vállalkozott, s munkáját nem mérhetjük más módszertani elvek szerint, mint a melyeket ő maga elé czélul kitűzött. Így mindjárt a bevezetése 5. és 6. pontjában a következőképpen jellemzi eljárását:²⁾

«A régebbi és az újabb strategiai és taktikai munkákat ugyanis szorgalmasan tanulmányoztuk s más kötetlen beszédben írt történeteket is olvastunk s belőlük azt, a mi a háborúban szükséges dolgok közül *a gyakorlatban hasznavehetőnek látszott s a melyekre nézve a gyakorlatban szerzett közepes tapasztalatból megtanultuk, hogy a mi időnkre és a mostani állapotra ráillenek és alkalmazhatók*, kiválogattuk és össze-

¹⁾ l. i. m. 46—68. lk.

²⁾ ed. Migne, p. 676.: ταῖς γὰρ ἀρχαίαις καὶ ταῖς νεωτέραις στρατηγικαῖς τε καὶ τακτικαῖς ἐμφιλοχωρήσαντες μεθόδοις, καὶ ταῖς ἄλλαις καταλογάδην ἐντυχόντες ἱστορίαις, καὶ εἴ τι κατὰ χεῖρας ἔδοξε χρῆσιμον τῶν ἐν πολέμοις ἀναγκαίων ἐκείθεν ἀναλεξάμενοι, καὶ οἷον ἐρανισάμενοι καὶ διὰ μετρίας πείρας ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν ἀνεμάθομεν τῷ καὶ ἡμᾶς καιρῷ καὶ τῇ νῦν καταστάσει πρόσφορά τε καὶ ἀρμόδια, ταῦτα ἡμῖν κατὰ τὸ δυνατόν σύντομόν τε καὶ ἀπλήν τὴν ὠφέλειαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἔχοντα προχέρου τάξιν νόμου παραδιδύμεν κτλ.

gyűjtöttük s így ezeket a dolgokat, *melyeket a gyakorlatban a lehetőség szerint gyorsan és könnyen hasznunkra fordíthatunk*, mintegy kézi-szabályzat gyanánt közrebocsátjuk stb.» Majd, miután HERAKLEIOS nyomán kijelenti, hogy nem törődik a kifejezés szépségével, hanem inkább a tények egyszerű és világos előadására törekszik, így folytatja: ¹⁾ «Ezért a régi görög taktikai műszavakat gyakran megmagyaráztuk, a latinokat pedig lefordítottuk s használtunk más, a katonai közhasználatban élő szavakat is, hogy előadásunk világosan érthető legyen, s e közben csupán a nem szükséges rendelkezéseket hagytuk el a használatban való felesleges voltuknál s fogalmazásuk homályosságánál fogva, hogy azoknak, a kik hadvezérek akarnak lenni, a hadbavonulások és háborúk alkalmával szükséges dolgokban legyen bő és könnyen áttekinthető tapasztalati anyaguk, a mely nem csupán elméletileg hasznos, hanem a régiek által a gyakorlatban is ki van próbálva és át van hagyományozva a mi korunkra, ha nem is éppen olyan tettek által, a milyenek a rómaiakat nagy hatalomhoz juttatták, de legalább írásban, a mi felújítja és feleleveníti a feledésbe ment dolgokat és újból a régi életre hívja vissza.»

Ezek szerint LEÓ célja egészen világosan áll előttünk. Ő a régebbi hadtudományi és történeti munkákból össze akar gyűjteni mindent, a mi csak hasznavehető és a gyakorlatban alkalmazható az ő korában, s kritikájának alapjául, melylyel a régi anyagból a használhatót kiválasztja, éppen a saját haditapasztalatát jelöli meg. Olyan taktikai utasításokat is ad a régiek alapján, melyek az ő korában ugyan nincsenek használatban,

¹⁾ u. o. folytatólag: ὅθεν ταύτας παλαιὰς τῆς τακτικῆς πολλάκις Ἑλληνικὰς μὲν ἐσαφηνίσαμεν λέξεις, Ῥωμαϊκὰς δὲ διηρμηνεύσαμεν, καὶ τισιν ἐτέραις στρατιωτικῇ συνηθείᾳ λεγομέναις ἐχρησάμεθα λέξεσιν, ἕνεκεν τῆς σαφοῦς καταλήψεως τῶν ἐντυγχανόντων, μόνον τῶν οὐκ ἀναγκαίων διατάξεων ἐξηρημένων διὰ τε τὸ περιττοῦ (forte τὴν ἐκ περιττοῦ?) τινὰ χρηστείαν καὶ τὴν τῶν συγγραμμάτων ἀτάφειαν ἵν' ἔχουεν εὐσύνοπτον οἱ βουλόμενοι στρατηγεῖν πολλὴν τῶν κατὰ πολέμους καὶ ἐκστρατείας ἀναγκαίων τὴν πεῖραν, οὐ λόγῳ μόνον τὸ χρήσιμον ἔχουσιν, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοῖς ἔργοις παρὰ τῶν παλαιῶν ἐγγυμασθεῖσαν, καὶ ἄχρις ἡμῶν, εἰ καὶ μὴ ἔργοις αὐτοῖς, οἷς τὰ Ῥωμαίων ἐπὶ μέγα ἥρθη δυνάμειος, παραπεμφθεῖσαν, ἀλλ' οὖν τοῖς λόγοις, δι' ὧν ἀναλαμβάνεται καὶ ἀναμιμνήσκειται δὲ λήθῃ παραπεμφθέντων, καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν πάλιν ἀποκαθίσταται τάξις.

de azért nagyon jól lehetne a gyakorlatban alkalmazni, csak fel kell támasztani halottaikból. Azokat a régi tanokat azonban, melyek a változott viszonyok folytán teljesen feleslegessé váltak s ma már érthetetlenek is, természetesen elhagyja. A régi tanításokat igyekszik nyelvileg is kora színvonalához közelebb hozni, azaz olyan formába önteni, mely kortársai előtt könnyen és világosan megérthető. Célja tehát egészen gyakorlati, s azért mer erre vállalkozni, mert neki magának is vannak gyakorlati katonai tapasztalatai. Ha mindezek, a miket LEÓ a maga eljárásáról mond, tényleg igazaknak bizonyulnak, akkor már eleve sem kételkedhetünk a magyarokra vonatkozó adatainak hitelességében.

Lássuk tehát forrásaival szemben követett eljárását. Már VÁRI helyesen mutatott rá arra,¹⁾ hogy HERAKLEIOS Taktikáján kívül, mely mű egész munkájának úgyszólván a gerinczét és velejét alkotja, a legerősebben hatottak rá a régi taktikusok közül ONESANDROS, továbbá AILIANOS és ARRIANOS, tehát ugyanazok az írók, a kik felhasználásának a nyomait láttuk már fentebb²⁾ HERAKLEIOS Taktikájában is. Ha az erősen gyakorlati érzékű Herakleios hasznát vehette imitt-amott eme régi írók tanításainak, akkor LEÓNál sem fogjuk a gyakorlati érzék hiányának tulajdonítani, hogy ezekhez a régi írókhoz fordult tanácsért. ANONYMOS BYZANTIOS pl., a ki korra nézve jóval közelebb állott hozzá az említetteknel, LEÓ ép úgy mellőzi, mint HERAKLEIOS, mert e munka minden formai és tartalmi előnyei ellenére is túlságosan elméleti jellegű s magas philosophiai nézőpontból tárgyalja a taktikai elveket, aránylag szűk körben mozog s az anyag tüzetes ismertetése helyett inkább a czélszerűségről való elmélkedésekben leli kedvét. Több bizonyítékot is hozhatunk fel a mellett, hogy LEÓ az említett források adatait nem veszi át minden kritika nélkül, hanem a bevezetésben kifejtett praktikus szempontokat velük szemben is érvényesíti. Így a XIV. fejezet 112. pontjában³⁾ HERAKLEIOS tanítását, a ki azt ajánlja, hogy a vezér ne mutassa serege fegyverzetének a csillogását az össze-

¹⁾ l. i. m. 54—75. lk.

²⁾ l. fentebb, 36—46. lk.

³⁾ ed. Migne, p. 884.

csapás előtt, nehogy idő előtt tudomást vegyen az ellenség a sereg elhelyezkedéséről és nagyságáról, szembeállítja az ONESANDROSÉVAL, a ki erre nézve éppen az ellenkezőt tanítja. Bár igyekszik ONESANDROS merev állításának enyhébb magyarázatot adni s őt mentgetni, azért egész határozottan a HERAKLEIOS álláspontjára helyezkedik. A hol elavult dolgokat vesz át AILIANOSTÓL és ARRIANOSTÓL, ott kifejezetten megmondja, hogy a használatból régen kiment elvekről van szó, melyeket csak éppen a bennük rejlő tanulság vagy emlékezet okáért érint egészen röviden. Így a VI. fejezetben, miután parancs alakjában előadta, hogyan kell felfegyverezni az ő korában a katonákat, a 30. ponttól kezdve ekképpen folytatja: ¹⁾ «Nem látszik előttem haszontalannak megemlékezni, ha csak röviden is, a gyalogság és lovasság régi felfegyverezéséről, a mint AILIANOS és a többi taktikus írók leírták.» A VII. fejezetben a katonai gyakorlatok és vezényszavak ismertetése után, melyek természetesen egészen kora viszonyaihoz vannak szabva, megemlíti, hogy ő ugyan ismeri az AILIANOS és tarsai által közölt mozdulatait és vezényszavait is a régi makedon phalanxnak, de csak egész röviden és mintegy curiosumképpen emlékszik meg róluk, mert ezek az ő korában már hasznavehetetlenek és érthetetlenek.²⁾

A többi forrásokat, melyekre még VÁRI rámutat, mint a milyenek POLYAINOS, JOSEPHOS FLAVIOS és a biblia, csak egész kis mértékben használta föl s különben is inkább erkölcsi tanításokat és történeti példákat merített belőlük, melyeknek vajmi kevés specialisan taktikai jellege van. De használt azután más forrásokat is, melyeket a bevezetésben bár nem említ, de munkája folyamán annál sűrűbben hivatkozik rájuk, ú. m. régebbi hadvezéreknek az előtte uralkodó császárokhoz intézett s a császári levéltárban őrzött jelentéseit, továbbá saját hadvezéreinek

¹⁾ p. 729. οὐκ ἄχρηστον δέ μοι δοκεῖ μνημονεῦσαι, καὶ ἐν μικρῇ, καὶ τῆς ἀρχαίας ὀπλίσεως τῶν πεζῶν καὶ τῶν καβαλλαρίων, καθὼς Αἰλιανὸς τε καὶ οἱ λοιποὶ τῶν τακτικῶν συγγραφεῖς ὑπηγόρευσαν.

²⁾ p. 760—I. οὐκ ἄγνωσθ' ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἕτερα ἑταίρα παραδίδονται παραγγέλματα καὶ κινήματα γυμνασίας ἄλλοις τε, καὶ Ἀρριανῷ καὶ Αἰλιανῷ, ὥσπερ ἔξ ἐνὸς στόματος περὶ αὐτῶν ὁμοφωνοῦσιν. ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλάτος τοσοῦτον παρεκτείνω τὸν λόγον, ἐν κεφαλαίῳ μόνῳ μνήμην παραθήσω ἐκείνων, καὶ τοῦ λοιποῦ σιωπήσομαι τὸ πλεονος, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀσφίαν τε καὶ ἀχρηστίαν κτλ.

hozzá terjesztett jelentéseit és atyjának, Basileios császárnak, a ki maga is kiváló hadvezér volt, az elbeszéléseit. Így legnagyobb részben ezen források alapján írta meg — a mint maga bevallja ¹⁾ — művének a megelőző taktikáktól teljesen független részeit, t. i. a XVIII. fejezetnek a szaraczénokról szóló pontjait, melyeket ő egész munkája legfontosabb elemének tekintett, és a XIX. fejezetet, mely a tengeri hadviselésről szól. De a többi fejezetekben is gyakran hivatkozik atyjának és kedvelt hadvezérének, NIKEPHOROS PHOKASnak a tetteire, melyeket mintácul hoz fel bizonyos taktikai elveknek a végrehajtására.²⁾ Munkájának ezen részei tanúskodnak legjobban az ő praktikus érzékéről s arról a törekvéséről, hogy a midőn egyfelől igyekezett minden tanítást összehordani, a minek csak a korabeli hadvezetés hasznát vehette, másfelől gondosan vigyázott arra, hogy kora követelményeinek eleget tegyen és alkalmazkodjék a fennálló tényleges viszonyokhoz.

De térjünk most rá a bennünket legjobban érdeklő kérdésre s nézzük meg, hogyan használta fel LEÓ általában véve a legnagyobb mértékben kiaknázott forrásának, HERAKLEIOSnak az adatait.

Köztudomású, hogy csaknem az egész HERAKLEIOS-féle Taktikát beleillesztette munkájába. Talán a XII. könyv legutolsó fejezete, mely a vadállatokra való vadászásról szól mint a háború kitűnő előiskolájáról, az egyetlen rész, melynek semmi nyomát sem találhatni LEÓNÁL. De az anyagnak a forrásában talált elrendezésétől sok tekintetben eltért. Először is együttesen tárgyalja a lovasság és gyalogság taktikáját, a melyek forrásában még szigorúan el voltak különítve egymástól. Azután HERAKLEIOSNÁL külön könyvekben tárgyalt dolgokat összevon egy fejezetbe, pl. a XIV. könyvben összefoglalja a HERAKLEIOSNÁL a VII, 6, 1—15, IV, 1—5 és XII, 8—23.-ban foglalt utasításokat s ez utóbbiakat egymás közt is felforgatott sorrendben közli. Máskor viszont külön fejezetet csinál olyan részletekből, melyek forrásában szerényen egy-két alcím alatt húzódnak meg. Így a VIII.

¹⁾ I. XVIII. k. 123. p. 976. l. és XIX. k. l. p. 989. l.

²⁾ I. IX, 13; 772. — XI, 25—26; 800. — XV, 38; 895. — XVII, 83; 934.

fejezetnek egyetlen tárgya nála a katonai büntetések (περὶ στρατιωτικῶν ἐπιτιμίων), melyek Herakleiosnál csak a kisebbik részét alkotják az I. könyvnek (6—8. pontok). A II. és III. könyvben, melyek arról szólnak, hogy milyennek kell lenni a hadvezérnek s hogyan kell haditanácsot ülni, alig találunk valamit HERAKLEIOSból, majdnem az egész anyag máshonnan, főképp ONESANDROSból van merítve. Egyszóval LEÓ a forrásában talált tervszerű, didaktikus sorrendet alaposan felforgatja s azáltal is megnehezíti a munkájában való gyors eligazodást, hogy elhagyja a Herakleiosnál található paragraphus-czimeket, melyek a tartalom rövid összefoglalása által megkönnyítik az egyes specialis útmutatások felkeresését. A szerkezet nem erős oldala Leó munkájának; erre mutat a nála előforduló sok ismétlés, már egyszer elmondott dolgokra való újból és újból fölbukkanó visszatérés. Hogy csupán egy jellemző példát említsek, ugyanazt az egy tanácsot, mely a kopjákon levő zászlócskáknak a csata előtt való eltávolítására vonatkozik, ugyanazon fejezet keretében háromszor ismétli egymásután.¹⁾ Külömben ez a tanács HERAKLEIOSnál is kétszer fordul elő, bár különböző könyvekben.²⁾

Meglátszik, hogy egyik szerző sem bízott valami nagyon vezéreinek az éberségében és emlékező tehetségében s ezért a különösen fontos dolgokat nem mulasztják el többször egymás után nyomatékosan kiemelni, hogy valahogy ki ne kerülje a hadvezér figyelmét. A gazdag és oly különféle taktikai anyagot kifogástalanul elrendezni nem sikerült magának Herakleiosnak sem, a mint ez különösen a VII. és XII. könyvben látszik, melyeknek dispositiója a paragraphus-számozásban való következtelenségeknél fogva nem elég világos. Annál kevésbé sikerülhetett ez LEÓnak, kinek anyaga majdnem kétszerite oly bő, mint forrásáé. Ennek ellenére sem tagadhatunk meg bizonyos logikai rendet az ő fejezeteinek beosztásában. Kezdi a három legfontosabb dolognak, t. i. a taktika és strategia tudományának, a jó hadvezérnek és a haditanácsnak a logikai definitiójával s ezekre vonatkozó utasításokkal, majd időbeli egymásutánban, úgy a mint a teendők a gyakorlatban tényleg követni szokták

¹⁾ I. XII, 54, 104, 118.

²⁾ II, 9. és VII, 16.

egymást, ismerteti a szárazföldi hadsereg beosztását, felfegyverzését, begyakorlását, majd a katonai büntetéseket, mind csupa olyan dolgokat, melyeket még otthon, a kaszárnyákban kell elvégezni. Ezután kezdi tárgyalni a tulajdonképeni hadbavonulást, a sereg menetelését háborús időben, a málhavonatot, a tábor-ütést, a csata előtt, alatt és után való teendőit a hadvezérnek, itt emlékezve meg egy külön fejezetben a várostromlásról is, továbbá a váratlan támadásokat. Végül a szárazföldi hadviselésre vonatkozó utasításait befejezi a különféle idegen népek taktikájának és a velük szemben alkalmazandó harczmodornak ismertetésével. Így tér át a tengeri csatára s legvégül a gnómák alakjában előadott általános szabályok, erkölcsi intések összefoglalására és a különféle katonai segédtudományok meghatározására. Az általános beosztás tehát eléggé átgondolt és következetes, csupán az egyes fejezetek anyagának kiválasztásában vannak zavaró ismételések és következetlenségek, melyeknek oka — mint már említettük — inkább a rendkívül gazdag anyagnak nehezen kezelhetőségében és LEÓ pædagogiai célzatosságában, mint képességeinek fogyatékosságában rejlik.

A mi pedig azt a kérdést illeti, hogy mennyiben jár el LEÓ szakszerű kritikával HERAKLEIOS adatainak a maga korára való alkalmazásában, erre nézve még (GYOMLAY¹) is elismeri, hogy a bizánczi hadsereg szervezetét és fegyverzetét illetőleg számos eltérés található közte és forrása között, a melyek nyilván a megváltozott viszonyok szoros szem előtt tartásából fakadtak. És ezt nem is tagadhatja senki, a ki figyelemmel hasonlítja össze a két munkát. Ha tehát a kérdés ezen oldalát illetőleg meglehetősen egybehangzó felfogás uralkodik is a szakemberek között, azért talán mégsem lesz felesleges egy jellemző példán tüzetes vizsgálat tárgyává tennünk forrásától való eltéréseit, hogy lássuk, milyen fokú volt az ő szakértelme és a korabeli katonai állapotokban való jártassága. Vegyük pl. a lovasság felvegyverzéséről szóló részt, melyet mindkét szerző az apró részletekig beható gondossággal tárgyal,²) s vizsgáljuk meg először azokat a dolgokat, a melyeket LEÓ elhagy, s azután azokat,

¹) i. m. 16. s köv. lk.

²) Her. I, 2; p. 19—26. — LEÓ VI, 1—22; p. 721—725.

a melyeket hozzáad forrásához képest, végül pedig, a melyeket módosított alakban vesz át.

Így mindjárt e fejezet bevezetésében, a hol arról van szó, hogy a vezérnek különös gondot kell fordítania éppen a tisztikar és az altisztek felfegyverzésére, LEÓ nem említi a HERAKLEIOS által kiemelt élite-csapatokat, melyeket forrása e tekintetben egy sorba helyez a tisztesekkel. Ezek a Βουκελλάριοι ¹⁾ és Φοιδερῆται, ²⁾ az előbbi a hadvezér és törzskara poggyászának őrsége, az utóbbi a sereg válogatott lovassága, melyet rendszerint az első csatarend közepére állítottak. LEÓ egész munkájában sehol sem említi ezeket a csapatokat, nyilván azért, mert az ő idejében már nem szerepeltek a hadsereg szervezetében. KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS idejében már csak egy thema őrzi a Βουκελλάριοι nevet a régi Bithynia és Galatia helyén, de hogy akkor már mennyire elmosódott volt az emlékezet e név hajdani jelentősére, mutatja az a hosszadalmas magyarázat, melyet ő e névhez fűz. ³⁾

A fegyverek felsorolása közben LEÓ elhagyja a vért (ζάβα) leírásánál a csuklyát, mely Herakleios szövegében a Scheffer kiadása szerint hol σκάπλια, ⁴⁾ hol pedig σκλάπια ⁵⁾ alakban for-

¹⁾ A név mégis csak a βούκελλος, βουκέλλατος (lat. buccella = kétszersült) szóból ered Scheffer minden okoskodása ellenére (p. 388.), a mint Konst. Porph. de them. (p. 29. ed. Bonn.) bizonyítja. Herakleios előadásából (I, 9; p. 42.) ugyanis világosan kitűnik, hogy a Βουκελλάριοι részben a törzskar, részben a vezér személyes poggyászának őrizetére szolgálnak. Menetelés közben egy részük mindjárt az oszlop élén haladó törzskar után csatlakozik a teherhordó lovakkal (ἀδέσπρατα), más részük a testőrség (σπαδάριοι) után halad az őrizetére bízott vezéri málhával (ἀποσκευή). A málha közt természetesen élelmiszerek is voltak, egyebek közt βούκελλος is, s innen származik az őrség neve. Hogy ennek az őrségnek fontos szerepe volt, az könnyen belátható, s nem csoda, ha Herakleios annyira kimagasló helyet biztosít nekik a hadseregszervezetben. Egyébiránt a βουκέλλατος szót ő is használja «kétszersült» értelemben (V, 3; p. 124.). Scheffer eljárása, melylyel ezt az elnevezést a pajzsból (lat. bucula?) akarja magyarázni, nagyon is erőszakolt s már azért sem helyes, mert a Βουκελλάριοι Herakleios szerint nem viseltek pajzsot.

²⁾ v. ö. Her. II, 5; p. 59.

³⁾ de them. p. 29. ed. Bonn.

⁴⁾ I, 2; p. 10. X, 1; 238.

⁵⁾ VII, 6, 16; p. 166.

dul elő. A helyes forma kétségkívül τὰ σκάπλια, mert ez nem egyéb, mint a latin scapulæ, scapularia (= cuculliones) átvétele, a mint már RUTGERSIUS (SCHEFFERNél, p. 390.) helyesen vette észre. Megtudjuk HERAKLEIOSból, hogy ez a csuklya nem volt egy darabból való a vérttel, hanem úgy volt ráerősítve, hogy bármikor könnyen le lehetett róla kapcsolni, s voltak olyan katonák is, a kik csak csuklyát viseltek, vértet nem.¹⁾ Ha a csuklyát nem volt szükséges a fejre húzni, hátra lehetett eresztetni a lapoczkák közé, úgy a mint ez ma is szokás.²⁾ A csuklya azonban LEÓ idejében már nem volt használatban mint védő fegyver. Nemcsak ezen a helyen, hanem következetesen mindenütt kihagyja, a hol HERAKLEIOS megemlékszik róla, s még csak célzást sem tesz rá.³⁾ Erős vas-sisak mellett természetesen könnyen lehetett nélkülözni, bár nem volt egészen felesleges, mert HERAKLEIOS melegen ajánlja. LEÓ eljárása azonban kétségtelen bizonyosága annak, hogy az ő korában már nem látták szükségesnek a viselését.

A lovassági kopja (κοντάριον) leírásánál forrását követve hangsúlyozza ugyan, hogy rúdját felül zászlócskával, középen szíjjal kell ellátni, de nem mondja meg, mint HERAKLEIOS, hogy ez avar minta szerint történik. Az avarokat t. i. következetesen egész munkájában nem említi, miután az ő korában már nem szerepelnek történeti tényező gyanánt. Külömben is ő sokkal büszkébb annál, semhogy bevallaná a «barbár» népektől való kölcsönzést s az ő példájukat állítaná oda utánzásra való mintául a bizáncziak elé. Jól tudja, hogy a magyarok hadiszokásai egészen, a bolgároké pedig majdnem egészen megegyeznek a türkökével és avarokéval, de azért a világért sem állítaná be a népek helyébe olyankor, amikor HERAKLEIOS egyenesen ajánlja az ő példájuk követését, a korabeli magyarokat vagy bolgárokat. Nomina sunt odiosa! — gondolja LEÓ s egyszerűen hallgat róluk.

Fontos különbség található kettejük közt a kard leírásánál. HERAKLEIOS ismét az avarok mintájára görbe kardot ajánl, melyet a nyakba vetve kell viselni, kívül és belül egyaránt puha tapin-

¹⁾ ²⁾ l. ugyanott.

³⁾ XIV, 38. XV, 9.

tatú vászonzsínóron.¹⁾ LEÓ itt nem csupán az avar példa említését hagyja el, hanem a «görbe» jelzöt is s a viselés módjára nézve egyenesen szembehelyezkedik forrásával, a mikor azt rendeli, hogy a kardot a *római viselet* szerint a vállról lecsüngve kell hordozni. A kard alakjáról ő itt nem mond semmit s a megelőző fejezetben is csak annyit, hogy a kardok legyenek élesek és hegyesek (*ἡκονημένα καὶ σεσαμωμένα*, I. V, 3.). Mind-ebből azt következtethetjük, hogy HERAKLEIOS tanácsa a kardnak avar minta szerint való készítését és viselését illetőleg nem talált hosszú időn át meghallgatásra a bizánczi hadseregben, s LEÓ idejében már újra visszatértek a régi római hagyományhoz.

¹⁾ E helyet eredeti szövegében így kell olvasnunk: «*σπαθία περιτραχήλια στρογγύλα, κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα, ἐν τάξει κροσσίων λινῶν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἀραιῶν.*» Vári (BZ. XV, 52.) és Scheffer (p. 21.) a *σπαθία* után interpunctiót tesznek s utóbbi a *περιτραχήλια*-t *collaria*-nak fordítja. Utána indulva Salamon Ferencz is (A magyar haditörténethez a vezérek korában, 70. l.) félreérti e helyet s «kerek gallérok»-ról beszél, contaminálva e nyilatkozatot Leó egy másik megjegyzésével, hol *περιτραχήλια* csakugyan valami gallérfélét jelent (V, 4: *διὰ τοὺς μὴ ἔχοντας περιτραχήλια ἀλυσίδωτα σιδηρᾶ, ἐνδεδυμένα ἔσωθεν ἀπὸ ἐρίου καὶ ἔξωθεν λινῶς νευρικᾶ τὰ ἀπὸ κενδοσύκλων γινόμενα, καὶ αὐτὰ ἀντὶ λωρικῶν τοῖς μὴ ἔχουσι σιδηρᾶ*). De éppen az a körülmény, hogy Leó azon a helyen, a hol a kardról van szó, sőt az egész VI. fejezetben sehol sem szól gallerről, mutatja, hogy Herakleios fentebbi mondatában a *περιτραχήλια*-t ő sem fogta fel «gallér» értelemben. Ha Herakleios csakugyan gallért értett volna ezen, akkor Leó bizonyára nem mulasztotta volna el ezt a ruhadarabot a maga részéről is ajánlani, hiszen ő is ismeri s a megelőző fejezetben említi is ezt, az igaz, hogy nem Herakleios nyomán. Hiszen tudjuk, hogy ő ismétlésektől nem riad vissza. Sőt éppen az a mód, a hogyan Leó a Herakleios szóban forgó helyére reflektál, mutatja, hogy ő is úgy értelmezi ezt a mondatot, mint a melyben a kard viselésének a mikéntje van előírva. Az ő szavai szerint ugyanis: *ἔχειν δὲ καὶ σπαθία ἀποκρεμάμενα τῶν ὤμων αὐτῶν κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν τάξιν* (VI, 2.), a hol forrásával szemben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy római (és nem avar) viselet szerint, azaz a vállon (és nem a nyakban) kell viselni a kardot. Különben az *ἐν τάξει κροσσίων λινῶν* kifejezés is mutatja, hogy itt csak kardkötőről lehet szó, mert annak nem volna semmi értelme, hogy a gallért vászonzsínóron függesztve viseljék. A *στρογγύλα* jelző is egészen felesleges lenne, ha a *περιτραχήλια* itt gallért jelentene, mert hiszen az önként értődik, hogy a gallér kerek. A Herakleios stílusával pedig nem fér össze a henye jelző alkalmazása. A *σπαθία* mellett ez a jelző már nem felesleges, mert nemcsak görbe kardok voltak, hanem egyenesek is, s a régi római kard éppen egyenes volt.

A vashól készült kézvédők ajánlásánál LEÓ megint elhagyja a Βουκελλάριοι nevét, mint a kikkel kapcsolatban HERAKLEIOS ezt a védőfegyvert említi, s helyettük csak általánosságban «valakik»-et mond.

Ott, a hol arról van szó, hogy az összes fiatalabb rómaiakat 40 éves korukig kényszeríteni kell, hogy ijat és tegzet hordjanak, LEÓ elhagyja forrása ezen megszorítását: «az idegen nemzetiségek kivételével» (δίχα τῶν ἐθνικῶν). Az ἐθνικοί-on HERAKLEIOS azokat a nem-római, ill. nem-bizánczi csapatokat érti, a melyek nem voltak a hadsereg állandó alkotórészei, mint a Φοιδεραῖοι és Ὀπιμιᾶτοι, hanem esetről-esetre verbuváltattak, s ha elegendő számban voltak, külön csapatokban allították fel, különben pedig a rendes hadsereg csapattesteinek pótlására használták fel őket. LEÓ következetesen hallgat róluk egész munkájában,¹⁾ a mi azt bizonyítja, hogy az ő idejében már nem szerepeltek az ἐθνικοί külön csapatban.

A lovak mellének és nyakának takarásánál LEÓ újból kihagyja a HERAKLEIOS által ajánlott avar mintát, úgyszintén a ruházatnál is, hol forrása nyomatékosan hangoztatja, hogy a zostarionnak kifogástalannak és az avarok mintájára szabottnak kell lennie. Az egész fegyverzetet és vértet is takaró felsőköpeny (suba) leírásánál nem említi a γουνία ἢ γουν νοβερονίκια (l. νευρικά?) kifejezést, a mely — úgy látszik — erősen vulgaris hangzása miatt nem tetszett neki, de lényegében ugyanazt mondja ez öltönydarabról, mint HERAKLEIOS.

Nézzük meg most a LEÓ betoldásait forrásához képest. Itt mellőzni fogjuk a puszta paraphrasisokat, részletezéseket vagy synonymonokat, melyek a σαφήνεια-ra való buzgó törekvésből fakadnak, s csupán azokat az eltéréseket vesszük figyelembe, melyek tényleges, tartalmi gyarapodást jelentenek.

HERAKLEIOS lelkére köti a hadvezérnek, hogy különösen vigyázzon a tisztikar és altisztek felfegyverzésére. LEÓ itt hozzáfűzi: «és különösen magadra és az alád rendelt kíséretre». Ez is azt bizonyítja, hogy LEÓ nem nagyon bízott vezérei életrevalóságában s nem tartotta feleslegesnek, hogy ilyen önként értődő tanácsokat is adjon nekik.

¹⁾ v. ö. Leó XII, 45-t Her. II, 5-el.

LEÓ a kardon kívül más oldalfegyvert, azaz övön lógó kést is ajánl a lovasságnak. Azután, ha lehetséges, pánczelt is, a minek a neve az ő idejében κλιβάνιον; ez abban különbözött a ζάβα-tól, hogy tömör vasból készült. Szintén ilyen föltételes és csak bizonyos esetekben ajánlja a lábszárvédőket, a sarkantyúkat és a vért fölé jövő felső-ruhát, a mi nem tévesztendő össze a lovast egész fegyverzetével együtt takaró felső-köpenynyel. A kopják mellé, a mennyiben lehetséges, rövid és könnyű gereyek beszerzését is javasolja. A lovak vértézésénél ismét csak ilyen esetlegesen tanácsolja a homlok-, nyak- és sügyvédők mellett a hastakarók alkalmazását a nyereg-pokróczról lecsüngő nyúlványok alakjában. Már nyomatékosan és feltétlenül rendeli a lovas számára a kétélű szekercze használatát, melynek egyik oldala olyan, mint a kard éle, másika a kopja hegyéhez hasonló. Ezt bőrtokban a nyeregbe akasztva kell hordani.

Módosított alakban közli a katonai rangfokozatok neveit, a mint ez a IV. fejezetből még világosabban kitűnik. Míg Herakleiosnál a dandárparancsnok neve: μεράρχης s a századosé εκατοντάρχης, addig LEÓnál az előbbi τουρμάρχης, az utóbbi κεντάρχης nevet visel. De ezek csak elnevezésbeli különbségek, a hatáskörök ugyanazok, minthogy a sereg taktikai beosztása mindkettejükénél teljesen megegyező.

A különbségek tehát, melyek a két író közt fennállanak a lovasság szervezetére és fegyverzetére nézve, eléggé figyelemreméltók. A mi a szervezetet illeti, LEÓ idejében már teljesen eltűntek a bizánczi lovasságból a VII. században még fennálló s többnyire idegen eredetű élite- és pót-csapatok. Ezek részben megszűntek, részben beolvadtak a rendes csapatok közé. A fegyverzetet illetőleg HERAKLEIOS előtt szemmeláthatólag az avar példa lebegett mint a könnyű lovasság ideálja, melynek főereje a gyors megrohanásban és a távoli fegyverekkel való ügyes harcban állott, s kevesebb súlyt helyezett a közélről, emberember ellen való viaskodásra. Több ízben, annyira nyomatékosan és oly nagy elismeréssel említi meg az avar mintát, hogy törekvése, a mely szerint lovasságát oly közel igyekezett hozni az avarokéhoz, a mennyire csak lehetséges volt, egészen nyilvánvaló.

LEÓ nagyban és egészben véve megmarad a HERAKLEIOS

által megjelölt alapelvek mellett, de nála viszont erős hajlandóságot látunk a régi (császárkori) római nehéz lovasság példájának a lehetőség szerint való követésére. Ezért tér el az avar minta legkírívobb sajátosságától, a görbe és a nyakbavetőn viselt kardtól. Elhagyja a csuklyát is, melyről bár HERAKLEIOS nem mondja kifejezetten, hogy az avar példa szerint ajánlja, de általános felfogásából kifolyólag alig kételkedhetünk benne, hogy itt is az avarok után indul. A kardnál LEÓ kifejezetten visszatér a régi római, azaz a vállvetőn való viselethez. A formáját nem írja elő ugyan világosan, de van olyan jel, mely arra mutat, hogy ő e tekintetben is a római, azaz egyenes, kétélű és hegyes kardra gondol. A kard mellett ugyanis egy másik hasonló fegyvert is ajánl, t. i. az övön csüngő nagy kést, melyről határozottan megszabja, hogy egyélűnek kell lennie.¹⁾ Ha a kard is egyélű lett volna, akkor nem lett volna szükséges ezt a késnél külön kiemelni, sőt tovább mehetünk, akkor egyáltalában szükség sem lett volna a késre. Éppen mert a kard kétélű, egyenes és hegyes volt, tehát inkább szúrásra volt alkalmas, azért volt szükséges az egyélű nagy kés, mely kétségkívül vágófegyverül használtatott. De LEÓ előírja még egy másik vágó, illetve sujtófegyver használatát is. Ez a szekercze (τρίκορπ), melynek elődje, a πέλεκυς — a mint ARRIANOS nevezi ²⁾ — megvolt a római nehéz-lovasságnál is. A közelharczra alkalmas fegyverek eme bősége arra enged következtetni, hogy LEÓ a fősúlyt a lovasság harcsmódozában nem helyezte a távoli fegyverekre, mint Herakleios, hanem legalább is akkora gondot fordított a kézi tusakodásra, mint a nyilazásra és kopja-vetésre. Innen van az, hogy nagyobb fontosságot tulajdonít a lovas és a ló védőfegyverekkel való ellátásának is, mint HERAKLEIOS. Ő már megengedhetőnek tartja és ajánlja a nehéz pánczél és a lábszár-védők viselését, a lovaknál pedig javasolja, hogy ne csupán mellső, azaz az ellenséggel szembe eső részüket, hanem oldalukat és hasukat is lássák el takaróval. Mindezek a nehéz fegyverzetű és kézi tusára berendezett lovasság kellékei. LEÓ azonban nem hanyagolja el a távoli fegyvereket sem; hang-

¹⁾ V, 3. μαχαίρας μεγάλης μονοστόμου.

²⁾ ed. Köchly-Rüstow, II, 14.

súlyozza a nyíl nagy fontosságát s fájlalja, hogy ezt az ő korában teljesen elhanyagolják. Nyilván, mert nem bízott katonáinak nyilazásbeli ügyességében, ajánlja a kopják mellett a rövid gerelyek (ῥιπτάκια) használatát, a melyeket távolabbról is lehetett hajítani s ezért némileg pótolhatták a nyilakat.

LEÓ lovassága tehát mintegy a középúton jár a HERAKLEIOS avar mintára szervezett könnyű lovassága és a római császárkori nehéz lovasság között, a melyet ARRIANOS¹⁾ leír. Lényegében a könnyű lovasság alapján áll, de hajlik a nehéz felé. Azok a reformok, melyekkel Herakleios a lovasságot teljesen át akarta alakítani a kitűnő idegen minta szerint, nem voltak tartós életre hivatva. A régi hagyományok és a megszokás sokkal erősebben tartották békóikban a bizáncziakat, semhogy egy az ő életmódjuktól és szokásaiktól elütő harcsmódhoz teljesen hozzá tudtak volna simulni. Ezzel a körülménnyel vet számot LEÓ, s innen magyarázható, hogy ő némi engedményeket tesz és kénytelen tenni katonái hajlamának, mely őket a régi nehéz lovasság felé vonzotta.

A lovasság szervezetének és fegyverzetének példája, azt hiszem, eléggé bizonyítja, hogy LEÓ hadserege tényleges állapotát jól ismeri, számol katonáinak a szokásával s tudja, hogy mit lehet HERAKLEIOS tanácsaiból rájuk alkalmazni és mit nem. Éppen a korabeli viszonyok alapos ismerete és a lehetőségek okos latolgatása bírta rá arra, hogy forrásától mindenütt és következetesen eltérjen, a hol a gyakorlati élet és a czélszerűség szempontjai megkivánták.

Lássuk mármost, hogy minő eljárást követ LEÓ az idegen népek hadi szokásainak ismertetésében, mennyire ismeri az ő korabeli tényleges állapotukat s milyen mértékben számol ezzel a HERAKLEIOS Taktikájának átdolgozásánál.

E czélból szükséges az egész XVIII. fejezet tartalmát átvizsgálnunk s összehasonlítani forrásával. Itt meg kell jegyeznünk, hogy e fejezetnek a czélja nem azonosítható teljesen a HERAKLEIOS XI. könyvéével, a mi kitűnik mindjárt a címek összehasonlításából. HERAKLEIOSNÁL ez így hangzik:²⁾ «Minden

¹⁾ l. u. o.

²⁾ p. 253. περὶ τῶν ἐκαστοῦ ἔθνους ἔθνων τε καὶ τάξεων.

egyes nép szokásairól és hadirendjéről.» Leónál pedig: ¹⁾ «A különféle idegen népek és a rómaiak csatarendjeinek tanulmányozásáról.» Még világosabban kifejezi LEÓ a fejezet célját a bevezető mondatban: ²⁾ «A következőkben beszélni fogok neked, (ó hadvezér), különféle csatarendek tanulmányozásáról is, még pedig úgy a más idegen népekéről, mint azokról, a melyeket a római hadseregeket vezető hajdani vezérek alkalmaztak a különféle népek ellen stb.» LEÓ tehát nemcsak idegen, hanem római csatarendekről is akar beszélni, s így érthető meg, hogy ő itt felhasználja és ismerteti HERAKLEIOS XI. könyvén kívül az ő VI. könyvét is, melyben különféle római hadirendekről és gyakorlatokról van szó. Ezeket a gyakorlatokat, melyek a csapatok különleges felállításán és mozdulatain alapulnak, csak kivételes esetekben, ha bőven van idő a sereg begyakorlására, és nagy óvatosság mellett ajánlja HERAKLEIOS, ³⁾ nehogy az ellenség kémei tudomást vegyenek róla. Már ebből is kitűnik, hogy itt bizonyos katonai titkokról van szó, melyek elárulása megghiúsíthatná a bizánczi hadsereg actiójának sikerét. Szó van ugyanis a sereg legmagasabb taktikai egységének, a dandárnak (μέρος) a harcyszerű gyakorlatairól, melyek a komoly esetekben alkalmazandó hadműveleti terv fontos részleteit hozzák nyilvánosságra. Külön begyakorlásukat már azért sem tartja szükségesnek, mert tulajdonképpen önként folynak az elemi, vagyis a századkiképzés folyamán betanítandó gyakorlatokból. Ezek a fontosak, s ha a katonák ezeket jól tudják, akkor könnyen el fogják találni adott esetben a nagy tömegekben való harczi-mozdulatokat is. Megkülömböztetésül, hogy a katonák egyszerű vezényszó hallatára rögtön tudják, hogy milyen mozdulatról van szó, minden gyakorlatnak más-más elnevezést ajánl s sorban elnevezi ezeket skytha, alán, afrikai, illyr és italiai gyakorlatoknak. Ezekhez az elnevezésekhez messzemenő combinatiókat fűzött GYOMLAY, ⁴⁾ a ki az

¹⁾ p. 945. περὶ μελέτης διαφορῶν ἐθνικῶν τε καὶ Ῥωμαϊκῶν παρατάξεων.

²⁾ u. o. ἐξῆς δὲ καὶ διαφορῶν παρατάξεων μελέτας σοι ὑπαγορεύσω τῶν τε ἄλλων ἐθνικῶν καὶ ὧσιν ἐχρήσαντο κατὰ διαφορῶν ἐθνῶν οἱ τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων κατάρξαντες πάλαι στρατηγοὶ κτλ.

³⁾ p. 117.

⁴⁾ i. m. 65. l. Miután a kiindulópont nem volt helyes, elesnek természetesen mindazok a következtetések, melyeket Gyomlay a skytha és

első gyakorlat skytha elnevezését onnan magyarázza, hogy ez azért van, mert maguknál a skytha népeknél volt szokásban az ennek megfelelő csatarend és mozdulat. De hiszen, ha ez így volna, akkor miért volna szükséges ezt a gyakorlatot az idegen népek elől, a kik közé a skythák is tartoztak, eltitkolni? Sokkal inkább lehetne itt arra gondolni, hogy e gyakorlatok azért viselik a felsorolt népek neveit, mert éppen e népek különleges taktikája ellen alkalmazhatók sikerrel. Erre mutat az is, a mit Herakleios a legutolsó gyakorlatról mond: ¹⁾ «Az itáliai csatarend és gyakorlat, a mely *minden néppel szemben* alkalmasnak látszik előttünk stb.» A többi gyakorlatok tehát nem alkalmasak *minden néppel szemben*, csak az egy itáliainak nevezett gyakorlat. De viszont következik a fenti kijelentésből, hogy bizonyos népekkel szemben alkalmasak voltak a többiek is. Mi természetesebb, mint hogy éppen azokkal a népekkel szemben, a melyekről el vannak nevezve. Az elnevezés tehát itt azt a népet akarja megjelölni, a melyik ellen kiváló sikerrel használható fel az illető taktikai mozdulat. Így nem nehéz ráismernünk a Σκοθική γυμνασία-ban, mely tulajdonkép nem egyéb, mint a két szárnynak egymással ellentétes irányú bekerítő mozdulata, arra a harczi alakzatra, melyet VEGETIUS ²⁾ forfexnek nevez s mely szerinte éppen az ellenfél ék-alakú (cuneus) csatarendjének bekerítésére s áttörő erejének hatástalanítására alkalmas. Az ékalakú csatarend pedig a skythák ősrégi támadó formatiója. ³⁾ A latin forfexet ismerik a görög taktikusok is κοιλέμβολον néven, s le-

avar-türk hadirend közti különbségre s ezzel kapcsolatban Leó megbízhatatlanságára nézve levon.

¹⁾ p. 131. ἡ μέντοι ἰταλική ἐστὶ τάξις τε καὶ γυμνασία, ἥ τις πρὸς πᾶν ἔθνος ἐπιτηδεία ἡμῖν φαίνεται κτλ.

²⁾ III, 19. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta acie primo angustior, deinde latior procedit et adversariorum ordines rumpit, quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur, quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus confertis in similitudinem V litteræ ordo componitur et illum cuneum excipit atque ex utraque parte concludit, quo facto aciem non potest irrumpere.

³⁾ Ailianos XVIII, 4. ταῖς δὲ ἐμβολοειδέσι Σκύθαι δοκοῦσι κεχρησθαι καὶ Ἀρᾶες, καὶ Μακεδόνες δὲ ἐχρήσαντο Φιλίππου τοῦτο εἰσηγησαμένω.

írását olvashatjuk AILIANOS-nál.¹⁾ Ismeri ONESANDROS is, a ki majd *μηνοειδής*, majd *σιγματοειδής σχῆμα*-nak nevezi s bőven ismerteti.²⁾ Látható tehát, hogy a HERAKLEIOS ajánlotta *Σκοδική γυμνασία* nem a skythák csatarendjét utánozza, hanem éppen ellenkezőleg e csatarendnek, t. i. az éknek a megfordítottja és ellensúlyozója. Erős gyakorlati érzéke sugallta neki, hogy ez alakzat megnevezésénél ne a régi, pusztán az alakot kifejező nevet használja, hanem olyant, a mely mindjárt figyelmeztet arra, hogy mikor kell ezt a harcban különösen alkalmazni. Egyébként is ő csak ajánlja ezt a módját az elnevezésnek, de semmiképpen sem erőszakolja; csak azt köti ki, hogy minden gyakorlatnak saját, külön neve legyen, s a katonák ismerjék jól ezeket a neveket. Ha valaki másképpen nevezi őket, úgy is jól van; az elnevezés mikéntje ő előtt nem fontos.

Óvakodnunk kell tehát attól, hogy valami túlságos fontosságot tulajdonítsunk e népnevek ethnikai vonatkozásának s szigorú következetességet lássunk e vonatkozások alkalmazásában. A *Σκοδική γυμνασία* pl. kétségkívül jó volt az alánok ellen is, s viszont az *Ἀλανική* a skythák ellen is, mert — a mint fentebb láttuk — az alánok taktikája lényegében azonos volt a skythákéval. Viszont az *Ἰταλική* nem csupán az itáliai népek ellen, hanem egyáltalán minden néppel szemben alkalmas volt. AUSSARESSÉS³⁾ nem is tulajdonít e neveknek semmi ethnikai, sem történeti fontosságot s pusztán tetszésszerintieknek tartja. Ez azonban ép oly túlzás, mint az ellenkező álláspont. Az igazság körülbelül a középen van.

LEÓ propositiójának megfelelően átveszi e gyakorlatokat mint «római» parataxisokat, melyeket a hajdani hadvezérek idegen népek ellen szoktak alkalmazni, de a neveket elhagyja.

¹⁾ XXXVII, 7. εἰ δὲ ἀντίστομος διφαλαγγία τὰ μὲν ἐπόμενα συνάψῃ, τὰ δὲ ἡγούμενα διαστήσῃ, τὸ τοιοῦτον κοιλέμβολον καλεῖται.

²⁾ XXI, 5. πολλάκις δ' εἰώθασιν οἱ μεγάλη δυνάμει καὶ πολυάνδρῳ κεχρημένοι μηνοειδὲς σχῆμα ποιήσαντες τῆς παρατάξεως ἐπιέναι νομίζοντες, ὅτι προσάγονται τοὺς πολεμίους καὶ κατ' ἄνδρα βουλομένους συνάπτειν εἴτα κατὰ τὸ ἡμικύκλιον εἰς ὁδὸν κυρτουμένους ἐναπολήψονται τῷ περιέχοντι κόλπῳ, τὰς ἰδίας κεραίας ἐπισυνάπτοντες ἀλλήλαις εἰς κύκλου σχῆμα.

³⁾ L'armée byzantine à la fin du VIe siècle. Bordeaux, 1909, p. 80. «*Simple étiquettes sans caractère ethnique, ni historique.*»

Ő is hangsúlyozza, hogy minden gyakorlatnak külön nevet kell adni, de a nevek kitalálását vezérei leleményére bizza. A HERAKLEIOS-féle neveket azért nem ajánlja, mert ezek az ő korában a megváltozott viszonyoknál fogva már alig lettek volna érthetők s így beleütköztek volna az ő egyik főelvébe, a σαφήνεια-ba. Nem lehet őt ezért a meggondolatlanság vádjával illetni.¹⁾ Az átvételnél természetesen vigyáz a hadsereg-részek megnevezésében beállott változásokra.

E fejezet 15. pontjától kezdve tér át folytatólagosan LEÓ a különféle idegen népek hadirendjének és a belőlük a bizánczi hadvezetésre nézve levonható tanulságoknak az ismertetésére, mely ismertetés legnagyobb részben a HERAKLEIOS-féle XI. könyvön alapszik. De egy részben teljesen független tőle. És ez a rész, amely LEÓra és korára nézve a legfontosabb s a melylyel ő legbehatóbban is foglalkozik valamennyi idegen nép között, a szaraczenokról szól (109—154. §§.), a kik HERAKLEIOSnál egy szóval sincsenek említve, minthogy abban az időben, mikor a HERAKLEIOS-féle taktika keletkezett, a szaraczenok még egyáltalán nem szerepeltek mint a bizáncziak ellenségei. Ezeket tekinti LEÓ a császárság egyetlen veszedelmes ellenségének s kijelenti, hogy egész Taktikáját tulajdonképp a szaraczenokra való tekintettel írta.²⁾ Már megelőzőleg láttuk, hogy az ő hadi szokásaik jellemzését az ellenük harczoló bizánczi hadvezérek jelentései és elbeszélése, tehát a legmegbízhatóbb források alapján írta. Ha ő csakugyan annyira könnyelmű és «gyöngye elméjű» lett volna, a kinek «avarok vagy bolgárok, török-turkok vagy magyar-turkok, skythák és turkok, sőt szlávok és skythák töké-

¹⁾ I. Gyomlay i. m. 48. l. A mi a δὴν μία (a xxi μία h.) félreértést illeti, melyre Gy. rámutat, ez csakugyan megvan Leó némely kézírataiban (XVIII, 6 ; p. 945. v. ö. Her. p. 128.), de kérdés, hogy ez nem a másolók vagy a kiadók rovására írandó-e. Vári pl. a jobb kéziratok alapján τρισσῶν-t ír a MHK. 13. lapján. Ha mégis Leó volna a felelős érte, akkor sem lehet egyébnek minősíteni lapsus calami-nál, mert e tévedés ellenére is egészen helyesen ismerteti a gyakorlatokat Herakleios alapján. Azt pedig talán mégsem lehet föltenni róla, hogy 1—4-ig számolni ne tudott volna. Egyéb «félreértés»-ről igazán nem lehet szó e gyakorlatok átvételénél.

²⁾ XVIII, 142. συνελόντα δὲ εἰπεῖν ἅπαντα τὰ προειρημένα περὶ τῆς τακτικῆς θεωρίας ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους . . . εἴρηται ἔνεκεν τοῦ Σαρακηνῶν ἔθνους ἡμῖν κτλ.

letesen mindegy»,¹⁾ akkor megtehetette volna azt, hogy a perzsák harcmodorát minden különösebb meggondolás nélkül átvigye a szaraczenokra, hiszen e két nép taktikája között tényleg van hasonlóság, s a szaraczenok a bizáncziakra nézve ugyanazt a veszedelmet jelentették Leó alatt, mint a perzsák Herakleios idejében. Ő ezt azonban nem teszi s nagyon jól tudja, hogy vannak köztük különbségek is, a melyeket éppen a sikeres hadvezetés érdekében nem lehet figyelmen kívül hagyni, s ezért a perzsáktól és HERAKLEIOSTól egészen függetlenül jellemzi a szaraczenokat. Azonban alapelvéhez híven, a melynél fogva ő a régi tapasztalatokból mindent összeállít, a miből hadvezérei csak okulást meríthetnek a jelen küzdelmeire, nem hanyagolja el forrásának a perzsákra vonatkozólag közölt tanításait sem. Ezért tanulság okából átveszi lényegében mindazt, a mit HERAKLEIOS a perzsákról mond és a perzsák ellen ajánl, de ezeket általános tanácsokká alakítja át s a perzsákról név szerint csak ritkán s ekkor is mint a múltban szereplő népről emlékezik meg (16—41. §§.). Semmi kétséget sem hagy fenn az iránt, hogy itt nem specialis, valamely az ő korában is szereplő nép ellen felhasználandó utasításokról, hanem csupán általános tanulságokról van szó, melyeknek esetleg itt-ott még az ő idejében is hasznát lehet venni.

A perzsákhoz hasonló elbánásban részesíti a szlávokat, a kikről forrása az összes népek közül a legrészletesebben nyilatkozik. LEÓ azonban nagyon röviden végez velük s a rájuk vonatkozó tudnivalókat mindössze tíz (99—108) paragraphusra szorítja össze. Honnan e feltűnő különbség? Három ízben is²⁾ hangsúlyozza, hogy a szlávok egykor a Dunától északra laktak és pogány, nomád életet folytattak, de azóta átköltöztek a Dunán, fejüket a római iga alá hajtották s éppen az ő atyja, Basileios császár volt az, a ki őket a keresztény hitre térítette és elgörögösítette, a saját hadseregébe felvette s a római (bizánczi) taktika szerint való harczra kitanította. A szlávok tehát Herakleios óta megváltoztatták földrajzi helyzetüket, vallásukat és — a mi fő — taktikájukat is. Mit csinál ezek szerint LEÓ HERAKLEIOS-

¹⁾ l. Gyomlay i. m. 54. és 60. lk.

²⁾ 79, 99 és 101. §§.

nak a szlávokra vonatkozó tudósításaival? Átvész néhány, az ő ethnikai jellemükre nézve különösen fontos adatot, átvészí legyverzetük ismertetését, de mindezt *mult időben* beszéli el, esetről-esetre kifejezésre juttatva azt, hogy mindezek csak a multban voltak így, ma már lényegesen más e nép fekvése, a bizáncziakhoz való viszonya, szokása és harczmodora is. Két ízben szól róluk csupán jelen időben. Először (102. §.), a mikor kiemeli, hogy régi szokásukat, a mértéktelen vendégszeretetet mai napig is megtartották. Másodszor (107. §.), a midőn futólag megjegyzi róluk, hogy szeretnek erdőkben és nehezen hozzáférhető helyeken lakni és ide menekülni. Tehát mindössze ennyi maradt meg LEÓ szerint a szlávoknak HERAKLEIOS-korabeli szokásaiból! Hogy mennyire jól ismeri LEÓ a szlávokat, annak ékes bizonyysága az is, hogy ő még a multa vonatkozólag is tud felhozni új adatot róluk forrásához képest, a mikor elmondja (106. §.), hogy nagyon igénytelenek voltak s nem szerették a földműveléssel járó fáradságokat, mert inkább akartak szabadabban és munka nélkül élni, mint sok fáradsággal szerezni meg a táplálékokban és pénzben való gazdagságot.¹⁾

Minden, forrásában talált részletezését az ő szokásaiknak, harczmodoruknak és a velük szemben követendő taktikának egyszerűen elhagyja mint régen meghaladott és a gyakorlatban hasznavehetetlen dolgokat. Csak egy dolgot talál tanulságosnak abból, a mit HERAKLEIOS ellenük ajánl, t. i. a meglepetésszerű támadás taktikáját és ezt át is veszi, de nem a XVIII. fejezetben, a hová igazán nem tartozik, hanem a maga helyén, vagyis a XVII. fejezetben (51—56. §§.), a mely éppen ezzel a témával foglalkozik. Természetesen tudta LEÓ, hogy ennek a taktikának is van bizonyos specialis vonása, a mennyiben olyan néppel szemben alkalmazható csupán, a mely erdőségekben és nehezen megközelíthető helyeken szokott tartózkodni, mint hajdan az ő szlávjai. Ezért, a midőn belekezd e taktika ismertetésébe, megjegyzi, hogy «némely skytha vagy valami hasonló né-

¹⁾ μάλιστα ἐφίλουν δὲ καὶ ὀλιγάρκειαν, δυσχερῶς φέροντες τοὺς ἄλλους τῆς γεωργίας πόνους, διὰ τὸ ἐλευθεριωτέραν μᾶλλον φιλεῖν αὐτὰ τὴν διαγωγὴν ποιεῖσθαι καὶ ἄπονον, ἢ σὺν πολλῷ κόπῳ πολυτέλειαν βρωμάτων ἢ χρημάτων ἐπικτήσεσθαι.

pekkel szemben» kell alkalmazni.¹⁾ A kifejezés határozatlansága ellenére is könnyű belátni, hogy kikre czélolt itt LEÓ. A skytha névnek, a mint köztudomású, nem volt határozott ethnikai értelme, hanem tisztán a geographiai helyzetre volt alapítva. HERODOTOS²⁾ óta jelenti ugyanis a Don és a Duna közt lakó északi barbár népeket, s bárha ez az értelem később némely írónál földrajzi tekintetben is kiszélesült (így pl. THEOPHANES³⁾ és LEON GRAMMATIKOS⁴⁾ a Dontól keletre lakó kazárokat, NIKEPHOROS GREGORAS⁵⁾ pedig Dsengisz khán mongoljait is skytháknak nevezi), mégis ez a név az írók nagy többségénél megtartja régi fogalomkörét. PROKOPIOS⁶⁾ megjegyzi, hogy hajdan a gótokat, vizigótokat és vandalokat is skytháknak nevezték, a mikor még a Meotistól nyugatra és a Fekete-tengertől északra laktak. Így nem csodálkozhatunk, ha HERAKLEIOS⁷⁾ is σκυθικά τῶν Γότθων ἔθνη-t említ, a midőn fölhozza a gótoknak Decius római császárral (249—251) szemben elkövetett hadicselét. Úgy ő, mint LEÓ a skythák neve alatt foglalja össze mindazokat az északi nomád népeket, melyek szokásaikban és taktikájukban a türkökkel és avarokkal, illetve a magyarokkal és bolgárokkal szoros hasonlóságot mutattak, nyilván azért, mert bár e népek zöme eredetileg a Don mögött lakott, azért egy részök már korán elkalandozott a Dontól nyugatra eső vidékek felé s itt le is telepedett. LEÓ szóbanforgó helyén sem jelenthetnek a skythák mást, mint olyan népet, mely a Don és a Duna közt lakik. Kik laktak LEÓ idejében a Don és a Duna között? Biztosan ott laktak a besenyők, a kik a magyarokat Etelközből kiszorítják s mai hazájukba való költözésre kényszerítik. Még a magyarok etelközi tartózkodása alatt is megszállva tartották a Don és Dnjeper közt elterülő vidéket. Csakugyan Σκύθαι néven em-

¹⁾ XVII, 51; p. 925. ὅταν δὲ χρὴ τοῦ ἀλφειοῦ τὰς ἐγχειρήσεις κατὰ τινων Σκυθικῶν ἢ τινων ὁμοίων ἔθνων ποιῆσαι κτλ.

²⁾ IV, 99—101.

³⁾ ed. C. de Boor, p. 409.

⁴⁾ ed. Bonn. p. 179.

⁵⁾ ed. Bonn. II, 4; p. 30.

⁶⁾ ed. Bonn. II. 475.

⁷⁾ p. 109.

legetik őket a bizáncziak ¹⁾ éppen földrajzi elhelyezkedésüknél fogva. A besenyőkre azonban nem gondolhatott Leó, mert ezek Turán felől jöttek s a turáni szokásokat és taktikát hozták magukkal, tehát nem a szlávokhoz, hanem a magyarokhoz voltak hasonlóak. Ellenben laktak még ezen a területen szlávok azokon kívül is, a kik a Dunától délre költöztek s a bizáncziak alattvalói lettek. Leó fia, KONSTANTINOS PORPHYROGENETOS néhány évtizeddel a Taktika után keletkezett munkájában, a *De imperio administrando*-ban ²⁾ már bő és részletes tudósítást hoz a Kiev környékén lakó Σκλάβοι-ról, a kik a skandináv 'Ρῶς-oknak hódolnak s uraikkal együtt a Dnjeper sellőin keresztül nagy fáradtsággal hajóznak le a Fekete-tengerre s ezen át egészen Konstantinápolyig. S nagy oka volt KONSTANTINOSnak arra, hogy ezekkel a szlávokkal pontosan számot vessen, mert már néhány évvel az ő uralkodása után a 'Ρῶς-okkal együtt Szviatoszláv vezérlete alatt veszedelmes támadást intéznek Bizáncz ellen, melyet Tzimiskes János császár 970—72-ben csak nagy ügygyelbajjal tud elhárítani a birodalomról. Ezekről a Σκλάβοι-ról pedig tudjuk, hogy szoros rokonságban voltak azokkal a szlávokkal, a kiket HERAKLEIOS leír s a kik LEÓ idejében már a Balkán-félszigeten laktak. Ezek ellen már alkalmas volt a meglepetés-szerű támadásnak az a taktikája, melyet HERAKLEIOS specialisan a szlávokkal szemben ajánlott. Ezt tudta LEÓ is s bizonyosan rájuk célzott a κατὰ τινων σκωθικῶν ἢ τινων ὁμοίων ἐθνῶν kifejezéssel. Meg kell figyelni itt a τινων-t, mely éppen nem «henye» jelző. Némely skythákról beszél és nem általában a skythákról. LEÓ érezte, hogy a skytha név túlságosan tág értelmű ahhoz, hogy világosan kifejezze az ő utasításainak specialis vonatkozásait, hiszen a tulajdonképeni skythákon HERAKLEIOSszal együtt a turáni taktika szerint harczoló nomádokat érti, a kikre pedig a támadásnak az a formája, mely a specialis szláv szokásokat tartja szem előtt, nem illik rá pontosan. Ezért beszél ő a ké - déses helyen csak «némely» skythákról, jelezni akarván, hogy nem minden skytha nép ellen alkalmazható az, a mit ajánlani fog. Pontosabb megjelölését ezeknek a skytháknak feleslegesnek

¹⁾ Skylitzes ed Bonn. p. 654. Anna Komnena ed. Bonn. I. p. 342. etc.

²⁾ 9. fej. 74 s. k. lk. ed. Bonn.

tartotta, mert az ő korában még nem sok vizet zavartak Bizáncz körül, s magának a taktikának a leírása oly világosan tájékoztat alkalmazásának specialis feltételeiről, hogy vezérei egy perczig sem lehettek kétségben az iránt, kikre czéloz a császár. Az alig egy századdal később élő LEO DIAKONOS ¹⁾ is Σλάβοι vagy Ταρροσλάβοι néven nevezi ezeket az orosz-szlávokat, a midőn leírja Szviatoszláv vezetése alatti hadjáratukat Bizáncz ellen. GYOMLAYVAL ²⁾ szemben tehát megállapíthatjuk, hogy LEÓ nem keveri össze általános bizánczi szokás szerint a szláv-skythákat a turáni-skythákkal, hanem ismervén a köztük levő eltéréseket s számot vetve ez eltéréseknek éppen hadászati szempontból való nagy fontosságával, eléggé észrevehetőleg megkülönböztetést is tesz a két népcsoport között. És ez annál nagyobb súlylyal esik a mérlegbe s annál kiválóbb bizonyosságát adja LEÓ öntudatos eljárásának, mert a bizáncziak általában véve nem tartották szükségesnek, hogy skythák és skythák közt különbséget tegyenek.

A szlávoknál valamivel nagyobb figyelemben részesíti LEÓ a frankokat és longobárdokat, de miközben jellemzi HERAKLEIOS alapján szokásaikat, itt is pontosan jelzi azokat a változásokat, melyek akkori állapotukhoz képest az ő korában beállottak. Mindjárt előrebocsátja, mint az ő önálló észrevételét (78. §.), hogy e népek most már keresztyének s részben barátai, részben alattvalói a bizáncziaknak. Nem is azért adja elő az ő hadi szokásaikat, mintha ellenük harczra lenne kilátás, hanem tanulság okáért. Módosításképpen megjegyzi HERAKLEIOSSzal szemben, a ki kiemelte a longobárdok szabadságszeretetét, hogy ez a tulajdonságuk inkább csak a multban volt meg, s a jelenben elvesztették ennek az erénynek nagyobb részét (80. §.). LEÓ a frankokról is mond olyan dolgokat, melyeket HERAKLEIOS nem említ. Elmondja róluk, hogy túlságosan fegyelmezetlenek. Hadba vonulásuk alkalmával, ha letelik az az idő, melyet kikötöttek, bár esetleg maradniok kellene még, bosszankodva az időhalasztás miatt megbontják a hadirendet és otthonukba térnek vissza (87. §.) HERAKLEIOS azon megjegyzését, hogy a frankok és lon-

¹⁾ ed. Bonn. p. 105. et s.

²⁾ i. m. 60. l.

gobárdok erősen pénzvágyók, LEÓ a saját tapasztalásából vett példával illusztrálja. «Tudjuk ezt, — mondja — mert tapasztaltuk azokon, a kik Italiából hozzánk sokszor bizonyos hivatalokba kerültek; ezek, úgy gondolom, az amazokkal való érintkezés folytan romlottak meg és vették fel erkölcseiket.» (89. §.)

De a ránk nézve legfontosabb különbség nem ezekben a kiegészítésekben van, hanem annak a nevezetes változásnak a feltüntetésében, mely a frankok és longobárdok taktikájában HERAKLEIOS óta beállott. Ez a taktika LEÓ idejében már elveszítette legfőbb lendítő-erejét, a rettenthetetlen bátorságot és a bármi áron előretörő vakmerőséget, mely gyalázatnak tartja a gyávaságot s megszaladásnak minősíti a védelmi állásba való visszavonulást. Ezt a változást LEÓ finoman úgy adja tudtul, hogy HERAKLEIOSnak erre vonatkozó jellemzését egyszerűen *mult* időbe teszi. (80. §.) Mult időbe teszi következetesen azokat az utasításokat is, melyeket elődje éppen ezen kiváló tulajdonságaik ellensúlyozására, illetve letompítására ajánlott a bizánczi hadvezéreknek az ellenük való harcban. «Hajdanában — így mondja LEÓ — ha valaki össze akart csapni velük, a kiknek ilyen szokásai és tulajdonságai voltak, nem kezdett ellenük nyílt csatát, különösen kezdetben, hanem jól előkészített lesvetések, cselek és más stratégiai ravaszságok által igyekezett csapást mérni rájuk, a milyenek pl. az ütközet idejének húzása-halasztása vagy békekötési szándék színlelése, hogy ily módon vagy az élelmiszerekben beálló hiány, vagy az időjárás forrósága illetve hidegsége által csökkentse az ő vakmerőségüket és bátorságukat stb.» ¹⁾ Ilyen tanácsokra az ellenük való harcban LEÓ idejében nincs már szükség, mert a frankokban és longobárdokban sincs meg többé a régi tüzes vakmerőség. Egyébként megtartották a HERAKLEIOS-korabeli szokásaikat és fegyverzetü-

¹⁾ XVIII, 96. εἰ δέ τις αὐτοῖς ἐβουλεύθη ποτὲ προσβαλεῖν οὕτως εἰσισμένοις καὶ διακειμένοις, οὐκ ἐχρήτο κατὰ αὐτῶν ἐν μάχῃ δημοσίᾳ παρατάξει, καὶ μάλιστα ἐκ προσιμίων, ἀλλ' εὐτάκτως δι' ἐγκρυμμάτων καὶ κλοπῆς κατὰ αὐτῶν προσέβαλλεν καὶ διὰ σοφισμάτων ἄλλων στρατηγικῶν, ἢ διὰ ὑπερθέσεως τῆς μάχης διασύρων τὸν καιρὸν, ἢ καὶ σύμφωνα εἰρήνης σχηματιζόμενος πρὸς αὐτούς, ἵνα ἢ τῇ τῶν δαπανημάτων ἐπιλείψει, ἢ τῇ τοῦ καύσωνος ἢ καὶ ψύχους τυχὸν ὀχλήσει τὸ θράσος αὐτῶν καὶ τὸ πρόθυμον ἐλαττώσῃ. I. még a következő 97. és 98. §-t.

ket, a mit LEÓ azzal ad tudtunkra, hogy forrásának egyéb megjegyzéseit jelen időben veszi át.

Már az eddigiekből is tisztán látjuk LEÓ eljárását forrásának az idegen népekre vonatkozó adataival szemben. Ő igyekszik ezekből lehetőleg mindent felhasználni, a mit csak szükségesnek és czélszerűnek tartott hadvezérei oktatására, de miközben ezt teszi, gondosan vigyáz arra, hogy világosan megkülönböztesse azokat a taktikai és egyéb szokásokat, melyek még az ő korában is érintetlenül fennállottak, azoktól, a melyek HERAKLEIOS óta teljesen eltűntek vagy megváltoztak s csupán a bennük rejlő tanulság okáért érdemelnek figyelmet. Megtudjuk az ő előadásából, a HERAKLEIOS-éhoz viszonyítva, hogy a perzsáknak nem csupán régi taktikája, hanem egyéb, sajátos nemzeti jellemvonásai is eltűntek már, a szlávok is óriási átalakuláson mentek át a bizánczi uralom alatt, s régi szokásaikból alig egy-kettő maradt fenn változatlanul, a frankok és longobárdok pedig, bár nagy részben még tartják régi harczias és békés szokásaikat, mégis lényeges különbségeket mutatnak fel a multhoz képest részben politikai helyzetüket, részben harczai eredményeiket illetőleg.

Vizsgáljuk meg most a bennünket legközvetlenebbül érintő kérdést, t. i. azt, hogy miképpen jár el LEÓ akkor, a mikor a HERAKLEIOS-féle Taktikának a türkökre és avarokra vonatkozó tudósításait a magyarokra alkalmazza.

Itt mindjárt szokatlan nyomatékossággal bocsátja előre, hogy ő a saját elegendő tapasztalása alapján ismeri a magyarok hadviselési módját a 888. évi magyar-bolgár háborúból, a mikor a magyarok mint az ő szövetségesei a bizánczi hajókon átkeltek a Dunán s három csatában teljesen megverték Symeon czár hadait.¹⁾ Ezen nyilatkozata után megkezdí a HERAKLEIOS említett fejezetének átdolgozását, illetve a magyarokra való alkalmazását. Itt kétségkívül az eddigieknél szorosabban ragaszkodik forrása szövegéhez, de mindamellett tesz rajta néhány fontos módosítást, melyeket az eddigi kutatók nem méltattak kellő figyelemre. Minthogy ránk nézve még a legcsekélyebb eltérés sem lehet közömbös, czélszerű lesz, ha sorban az

¹⁾ 42. §.

összes különbségeket feltüntetjük, a melyek a szóbanforgó részletre nézve a két taktikus író között fennforognak. Megjegyezzük azonban, hogy a puszta körülírásokat vagy szerkezetbeli bővítéseket, illetve feloldásokat, melyek a gondolati tartalmat egyáltalában nem érintik s csupán a σαφήνεια előmozdítására valók, ez alkalommal nem fogjuk tekintetbe venni mint czélunk elérésére teljesen nélkülözhető dolgokat.

HERAKLEIOS így kezdi a skythákról szóló fejezetét: « A skytha népeknek, azt lehet mondani, ugyanolyan életmódjuk és szervezetük van, t. i. sok fő alatt állanak és dologtalanok. De csupán a türköknek és avaroknak van köztük szervezett hadirendje, a kik erősebbek a rendezett sorokban való harcban, mint a többi skytha népek.»¹⁾ LEÓ ezt a 43. §-ban úgy veszi át, hogy a türkök helyébe a bolgárokat, az avarok helyébe pedig a magyarokat iktatja,²⁾ kifejezván ezáltal, hogy az ő korában a bolgárok és magyarok ép olyan kimagasló helyet foglaltak el a többi skytha népek között a hadi taktika terén, mint HERAKLEIOS idejében a türkök és avarok. Egyúttal hozzáteszi, hogy a bolgárok és magyarok hadirendje egymáshoz hasonló (τῆς ὁμοίας φροντίζουσι τάξεως πολεμικῆς), eltérőleg HERAKLEIOS-tól, a ki a türkök és avarok hadi szokásait teljesen egyenlőknek tünteti fel. LEÓ azonban a továbbiak folyamán többször is ismétli, hogy némi csekély, bár jelentéktelen különbség mégis van a bolgár és a magyar taktika között, miután a bolgárok némileg bizánczi befolyás alá kerültek.³⁾

A 44. §-ban LEÓ kijelenti, hogy a bolgárok ellen nem akar hadat viselni, mert keresztyénekké lettek s megigérték, hogy az ő rendeleteinek engedelmeskedni fognak; éppen ezért nem foglalkozik sem az ő taktikájukkal, sem az ellenük való hadviselési

¹⁾ 1. fentebb, 61. 1. 3. jegyz.

²⁾ p. 956. ed. Migne: μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων κτλ.

³⁾ 45. §. p. 957. περὶ δὲ τῆς τῶν Τούρκων διαθέσεώς τε καὶ παρατάξεως, μικροῖ τῆς Βουλγάρων ἢ οὐδὲν διαφερούσης κτλ. 65. §. p. 960. ταῦτα μὲν τὰ τῶν Τούρκων ἦδη τοσούτω μόνον διαφέροντα τῶν Βουλγάρων, ὥσθ τὴν Χριστιανῶν οὗτοι ἀσπασάμενοι πίστιν, καὶ τοῖς Ῥωμαῖκοις ἐπ' ὀλίγον μετεβάλοντο ἡθεσι, τό τε τὸ ἄγριον καὶ νομαδικὸν τῷ ἀπλῶ συνapoβαλόντες. 75. §. p. 964. αὕτη τοίνυν ἡ πολεμικὴ τε καὶ συνήθης τῶν Τούρκων συνάσκησις διαφέρει τῆς Βουλγάρων, ὥς εἶρηται, κατὰ τινα μικρά, τὰ δ' ἄλλα ἑξωμοίωται.

móddal. Teljesen értjük a császárnak ezt az álláspontját: ő békés politikát óhajtott követni a bolgárokkal szemben s mint annak az egyháznak a feje, melynek kötelékébe a bolgárok is tartoztak, tényleg nem hirdethette az ellenük való háborút, kik testvérei voltak a hitben. Ezt annál könnyebben tehette, mert a magyarok taktikájának és a velük szemben alkalmazandó harczmódnak ismertetésével egyúttal eléggé kioktatta hadvezéreit a bolgárok elleni harczra is, hiszen nagyban és egészben véve e két nép taktikája megegyező volt, a mit LEÓ — mintegy figyelmeztetésül vezérei számára — nem mulaszt el újból és újból hangsúlyozni.

Nagyon fontos különbséget állapíthatunk meg LEÓ és forrása között a 45. §-ban. HERAKLEIOS ugyanis általánosságban külön jellemzi a türköket és külön az avarokat. LEÓ az avarokról mondottakat teljesen elhagyja s csupán a türkök jellemzését alkalmazza a magyarokra, de ezt is lényegesen módosítva. HERAKLEIOS ugyanis ezt mondja: «A türkök népe férfiakban bővelkedő és független; *távol áll a többi dolgokban való jártasságtól és ügyességtől* s csak abban az egyben van gyakorlata, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.»¹⁾ LEÓ ezt így módosítja a magyarokra vonatkoztatva: «Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet s *egyéb pompa kifejtése és a jóllét mellett* csak arra van gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.»²⁾ HERAKLEIOS türkjeinek tehát a hadi taktikán kívül semmi egyéb kultúrájuk nincs, LEÓ magyarjai ellenben a békében is értenek a pompa kifejtéséhez és a jóllétben való életmódhoz. LEÓ a magyarokat kultúráilag bizonyos fokig fejlettebbeknek látta, mint HERAKLEIOS a türköket, különben nem módosította volna oly határozott formában a szöveget.

A 46. §-ban bővebb magyarázatát adja forrása azon megjegyzésének, hogy e népnél «a fegyelem eszköze nem a szere-

1) p. 261: καὶ τὸ μὲν Τούρκων πολυάνδρὸν τε καὶ ἐλεύθερον, ἀπηλλαγμένον τῆς τῶν πλειόνων πραγμάτων ποικιλίας καὶ δεινότητος, οὐδὲν ἕτερον ἡσυχαιόμενον, ἢ τὸ ἀνδρείως πρὸς τοὺς ἐχθροὺς διακείσθαι.

2) p. 957: ὅτι πολυάνδρὸν ἐστὶ καὶ ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος, μελέτην μόνον ποιούμενον, παρὰ τὰς ἄλλας πολυτελείας καὶ τὴν εὐπορίαν, τὸ ἀνδρείως διακείσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχθρούς.

tet, hanem a megfélemlítés». ¹⁾ LEÓ itt elmondja magyarokról, hogy «elkövetett hibáikért vezéreik szigorú és súlyos büntetésekkel lakoltatják őket». ²⁾ Azt hiszem, hogy ez magyarázat többre értékelendő az egyszerű paraphrasisnál. A megfélemlítésnek ugyanis különféle fokozatai vannak; lehet enyhébb és lehet szigorúbb. HERAKLEIOS szövege éppen a fokozatra néze hagy bennünket bizonytalanságban, s ha LEÓ olyan feltűnő nyomatékossággal emeli ki, hogy a magyaroknál a megfélemlítésnek a szigorúbb fokozata van alkalmazásban, úgy ezt bizonyára nem forrása szövegéből következteti, hanem a korabeli magyarok szokásainak alapos ismerete alapján mondja. Tehát ez a hely is azok közé sorolandó, melyek világosan bizonyítják, hogy szerzőnk jól volt értesülve a magyarok tényleges szokásai felől.

A 49. §-ban LEÓ HERAKLEIOS-nak azt a helyét, hol a türkök különféle fegyvereiről szól, a következő toldással látja el: «Üldöztetés közben pedig inkább a nyilazás által szereznek maguknak előnyt». ³⁾ Erre a toldásra sem lehet ráfogni, hogy önként következnek az előbb mondottakból. Üldöztetés közben csakis hátrafelé nyilazhattak a magyarok az előre száguldó ló hátáról, a mi bizonyára egyike volt a legnehezebb katonai műfogásoknak. A parthusokról DIO CASSIUS expressis verbis állítja ezt. ⁴⁾ Kétségtelenül jól értettek ehhez a türkök és avarok is, bár HERAKLEIOS kifejezetten nem említi ezen ügyességüket. Minden jel arra vall, hogy itt a turáni taktika egyik legtöbb ügyességet feltételező és legnehezebben utánoszható fogásáról van szó, mely ugyancsak feltűnhetett LEÓnak, kinek seregében a nyilazásban való gyakorlottság elhanyaglásával alig akadt volna ilyen boszorkányos ügyességre képes nyilazó. A dolog tehát LEÓra nézve éppen nem lehetett annyira természetes, hogy pusztá combinatio alapján a maga fejétől rájöhetett volna erre. Ez ismét csak

¹⁾ p. 261 : οὐκ ἀγάπη, ἀλλὰ φόβῳ κεκρατημένα.

²⁾ p. 957 : καὶ ἀπηνεῖς καὶ βαρεῖας τὰς ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον.

³⁾ p. 957 : διωκόμενοι δὲ μᾶλλον προτεροῦσι τοῖς τόξοις.

⁴⁾ XXXVI, 5 : οὐ μέντοι καὶ δεινόν τι ἔπασχον (sc. οἱ Πάρθοι), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιδιώκοντας σφᾶς ἐς τοῦπίσω τοξεύοντες πολλοὺς μὲν παραχρῆμα ἀπεκτίννυσαν, παμπληθεῖς δὲ ἐτίτρωσκον.

a tényleges viszonyok ismeretéből meríthette s éppen mint valami rendkívül feltűnő és az ő seregében szokatlan dolgot talált a méltónak a megemlítésre.

HERAKLEIOS megjegyzi a türkökről és avarokról, hogy a méneknek és kanczáknak sokasága követi őket, részben élelmezés céljából, részben pedig azért, hogy a sereg tömegesebbnek látszszék.¹⁾ LEÓ, a midőn ezt az 55. §-ban a magyarokra alkalmazza, pontosabban jár el a megokolásban s így fejezi ki magát: «élelmezés és tejivás céljából stb. (πρὸς ἀποτροφὴν καὶ γαλακτοποσίαν)». LEÓ tehát tudja, hogy a magyarok nem csupán a húsát eszik, hanem a tejét is iszszák a lónak, és pedig nem HERAKLEIOS-ból tudja ezt, kinek kifejezése e pontban nem elég világos, hanem a saját kora tapasztalásából.

Fontos betoldás van az 55. §-ban is. A midőn elmondja forrása nyomán, hogy a magyarok a csata előtt nem dandárookban, hanem kisebb taktikai egységekben, azaz különféle nagyságú ezredekben állanak fel, de ezeket az ezredek egymással tömören összekötik, úgyhogy tulajdonképen az egész sereg egy tömegben állónak tűnik fel, magyarázólag közbeszúrja mint a saját megjegyzését: «a magyarok ezredeit egymástól csak kis közök választják el».²⁾ A magyar ezredek tehát már az első felállás alkalmával nagyon közel helyezkednek el egymáshoz, úgyhogy csak egészen kis közök maradnak üresen közöttük. A homlokvonalon azonban ezeket a kis közöket is betöltik tömören egymás mellé állított lovasokkal, a minek következtében messziről nézve az egész sereg egyetlen zárt és szakadatlan vonalban állónak látszik. LEÓ ezen közbeszúrásával világosabb képet ad a magyar csatarendről, mint HERAKLEIOS a türkökéről és avarokéről, azaz voltaképpen ugyanarról a dologról. Kérdés, hogy honnan merítette ezt az adatát. A HERAKLEIOS szövegének értelméből aligha, hiszen ez a szöveg teljesen nyíltan hagyja a közök nagyságának kérdését s teret ad a különféle kombinációkra. A bizánczi hadsereg körében alkalmazott elvek-

¹⁾ p. 262: ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων ἀρρένων τε καὶ θηλείων, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφὴν, ἅμα δὲ διὰ πλῆθους θειρίαν.

²⁾ p. 960: ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὥς οἱ Ῥωμαῖοι παρατάσσουσιν ἐν τρισὶ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις ὁρυσσυστὶ συνάπτοντες ἀλλήλαις τὰς μοίρας, μικρὸν ἐπ' ἀλλήλων δισταμέναις, ὥστε μίαν φαίνεσθαι παρατάξιν.

ből sem következethette ezt, mert ez egyfelől helytelen eljárás lett volna, másfelől nem is vezetett volna pontosan erre az eredményre. LEÓ azt a tanácsot adja vezéreinek, hogy az első harezvonalba levő dandárokat menet közben *közel* kell tartani egymáshoz (πλησίον ἀλλήλων),¹⁾ mely kifejezés nem azonosítható teljesen a magyar ezredek közt levő *kis* közökkel (μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων δισταμένας). Már a magyar ezredeknek a bizánczi dandároknál való kisebbsége is maga után vonja, hogy amazok közt a távolságoknak is kisebbeknek kellett lenniök, mint emezek között. Így LEÓ szóbanforgó adatának forrásául sem jelölhetünk meg egyebet, mint a korabeli magyar hadirendnek tapasztalaton alapuló ismeretét.

Némi eltérést találunk az 56. §-ban is. HERAKLEIOS szerint a türkök és avarok a teherhordó állatokat és a málhát (τὰ δὲ ἀδέσπρατα καὶ τὸ τοῦλδον) a csatarend mögött, attól jobbra vagy balra ezer vagy kétezer lépésnyi távolságban szokták tartani *közepes nagyságú őrség* védelme alatt (ὕπὸ μετρίαν παραφυλακὴν);²⁾ LEÓ pedig a magyarokra vonatkoztatva csak a málháról beszél, elhagyva a teherhordó állatokat s az őrséget *csekélyszámúnak* (ὀλίγην) mondja.³⁾

Tehát LEÓ ezen eltérései, illetve betoldásai HERAKLEIOS szövegéhez képest olyan természetűek, hogy feltételezik a magyarok szokásainak úgy békében, mint háborúban való alapos ismeretét s igazolják a császárnak azon saját tapasztalatáról tett nyilatkozatát, melyet a bolgárok elleni szövetséges háborúban a magyarok hadviselési módjáról szerzett. Ha máshonnan nem, a magyaroknak ez alkalommal való szerepléséből bizonyára al-

1) XII, 58; p. 821: χρὴ δὲ τὴν σὴν ἐνδοξότητα τὰ μὲν τῆς πρώτης παρατάξεως μέρη παρασκευάζειν, ὥστε πλησίον ἀλλήλων περιπατεῖν μὴ ἀπὸ πολλοῦ διαστήματος ἤτοι διαλείμματος τὸ μεταξὺ αὐτῶν ἀπὸ μέρους εἰς μέρος, ἀλλ' ὅσον μὴ συντρίβεισθαι ἐν τῷ περιπατεῖν, μηδὲ διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων φαίνεσθαι. V. ö. Herakl. II, 12; p. 67.

2) p. 264: τὰ δὲ ἀδέσπρατα αὐτῶν ὀπίσθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλησίον καὶ τὸ τοῦλδον ἢ ἀριστερά, ἢ δεξιὰ τῆς παρατάξεως, ὥς ἀπὸ ἐνός, ἢ δευτέρου μιλίου, ὕπὸ μετρίαν παραφυλακὴν.

3) p. 960: τὸ δὲ τοῦλδον αὐτῶν ὀπίσθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλησίον ἢ δεξιὰ, ἢ ἀριστερὰ τῆς παρατάξεως, ὥς ἀπὸ ἐνός ἢ δευτέρου μιλίου, ἀφιέντες ἐν αὐτῷ καὶ ὀλίγην παραφυλακὴν.

kalma volt neki alapos tájékozódást szereznie az ő szokásaikról. Külömben hogy állíthatta volna a bolgárokról, hogy hadi szokásaik keveset vagy éppen semmit sem különböznek a magyarokéitól? És azután hogyan lehetséges az, hogy a bolgár taktika a IX. század végén csaknem teljesen megegyező a magyarral? Symeon bolgárai bizonyára nem Árpád magyarjaitól tanulták ezt a taktikát, mert aldunai összecsapásuk idején már teljesen kifejlett hadiszervezettel s régóta gyakorolt taktikával rendelkezett mindkét nép, hanem a bolgárok is éppúgy a Kaukázus fölötti őshazából hozták magukkal harezmodorukat, mint a magyarok.

A bolgárok is a turáni skythák közé tartoztak s a turáni taktikával éltek kezdettől fogva. A VII. század második felében azonban ez a nép kiválik a turániak köréből s a bizánczi hatalom és kultúra sphærájába kerül az Al-Duna mellékén való megtelepedésével. A régi hagyományok szívósságát mutatja, hogy a bolgárok ezen megváltozott helyzetük daczára még kétszáz év múlva is csaknem érintetlenül őrzik régi taktikájukat. Csoválkozhatunk-e ezek után, ha a magyarok, a kik csak kevéssel azelőtt mozdultak ki őshazájukból, a midőn LEÓ ismerni tanulta őket, ebben az időben még teljes tisztaságában képviselik az ősi turáni taktikát?

Ne téveszszük ugyanis szem elől, hogy lényeges különbséget a türkökhöz képest csak egyet állapít meg a magyaroknál LEÓ, s ez az ő kultúrájukra vonatkozik. A többi eltérés, melyet az ő és forrása szövege között fennforogni láttunk, bár fontos annak bizonyítására, hogy LEÓ tapasztalásból ismerte a magyarokat, azért mégsem tekinthető lényegbe vágó különbségek folyományának, hanem vagy olyan részleteknek, melyek a türk-avar taktikában is benne voltak, csak éppen Herakleios elfelejtette vagy nem tartotta szükségesnek kiemelni, vagy pedig egészen jelentéktelen módozatoknak. *A türkök és az avarok hadi taktikája a maga összes specialis és jellegzetes vonásaiban érintetlen tisztaságban áll fenn a honfoglaló magyaroknál!* Ez a legfontosabb tanulság, melyet a fenti összehasonlításból levonhatunk. Számbavehető haladást mutatnak fel azonban a magyarok a türkökhöz képest a békés kultúrában, a mennyiben életmódjuk már nem olyan egyszerű, mint emezeké, hanem

súlyt helyeznek az eszközeikben és felszerelésükben való pompára és fényűzésre, illetve a mindezek alapjául szolgáló anyagi jólétre. Természetes, hogy ez a jellemvonásuk nem maradhatott visszahatás nélküli hadi szokásaikra sem, s fegyverzetük, ruházatok és lószerszámaik is minden bizonynnyal díszesebbek voltak, mint a türköké és avaroké. Ez azonban mégis csak külsőség s magának a hadi taktikának lényegén nem változtat semmit.

A LEÓ által ismertetett idegen népek közül a magyar az egyetlen, a mely lényegében teljesen változatlanul fenntartotta elődeinek HERAKLEIOS által feljegyzett taktikáját. A többiek, a milyenek a perzsák, szlávok, frankok és longobárdok, vagy teljesen, vagy legalább részben elveszítették régi harczmodoruknak alkotó elemeit. És ezt a változást LEÓ észreveszi és följegyzi. Gondolható-e mármost, hogy ha a magyarok harczy szokásaiban is lett volna valami lényeges különbség a régi türkökéhez és avarokéhoz képest, ezt ő ne vette volna észre vagy hanyagságból elfelejtette volna feljegyezni? Ne vette volna észre ő, a kinek előadásából kétségtelenül bebizonyítható, hogy a magyarokat úgy háborúban, mint békében tapasztalásból ismerte, s a ki egy, bár a hadi taktikára nézve meglehetősen közömbös dologban, a pompakedvelésben nevezetes eltérést állapított meg köztük és a türkök s avarok között? Éppen ellenkezőleg az a kivételes eljárás, melyet LEÓ a magyar taktika jellemzésénél követ, bizonyítja a legfényesebben a magyaroknak azt a kivételes és már sokszor félreértett helyzetét, hogy ők képesek voltak az ősi turáni taktika legfejlettebb formáját, a mint ezt a VII. századi türköknél és avaroknál látjuk, háromszáz éven át is érintetlen tisztaságában fenntartani.

Az eddigiekből, azt hiszem, elég világosan kitűnik, hogy LEÓ a bevezetésben adott programjához egész munkáján végig következetesen hű marad. Sok, nagyon sok olyan tanácsot ad vezéreinek, melyek az ő korában már divatjukat multák, éppen azért, mert a tényleges színvonalnál magasabbra akarta emelni hadseregét. De ott, a hol tényleges állapotoknak a rajzáról van szó akár a saját, akár az idegen népek hadseregében, körültekintő gondossággal vet számot kora megváltozott viszonyaival s a háborúban és békében tanúsított szokásoknak, a politikai és földrajzi helyzetnek tapasztalaton nyugvó ismerete alapján

módosítja, illetve kiegészíti forrása szövegét mindazokon a helyeken, a hol szükségesnek látta. Ezt nem is igen lehetett várni másképp oly szerzőtől, ki 26 esztendeig állott egy nagyhatalomnak, a bizánczi császárságnak az élén. s a mint terjedelmes és értékes irodalmi munkásságából következtethetjük, az értelemnek nem közönséges fokával volt megáldva.

Nem zárhatjuk be addig ezt a fejezetet, a míg röviden nem foglalkozunk azokkal a megjegyzésekkel, melyeket GYOMLAY a Taktikák egyéb helyeinek vizsgálata alapján tett Leó megbízhatatlanságára és értelmetlenségére nézve.

GYOMLAY ¹⁾ szemére veti LEÓnak, hogy a midőn a XIV. fej. 42. §-ában átveszi forrásának a skytha lesvetésről (περὶ σκυθικῆς ἐνέδρας) a IV. könyv 1—2. szakaszában közölt tudósítását, félreérti, illetve félremagyarázza a szöveget, a mennyiben azt a módját a lesvetésnek, melyet forrása a skytháknak tulajdonít, nem a skytháknak, hanem éppen a skythák ellenfeleinek tulajdonítja. A kifogásolt hely azonban így hangzik: «τοῦτο δὲ ὥς ἐπὶ πολὺ ἐπὶ τῶν βορειοτέρων καὶ Σκυθικῶν ἐθνῶν γίνεται διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι, οἷον Τοόρκων καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς» (p. 861. ed. Migne). Jelentése pedig a következő: «Ez pedig (t. i. a skytha lesvetés) többnyire az északabbra lakó és skytha népeknél szokott történni, mert rendetlenek, mint például a magyaroknál és a hozzájuk hasonló népeknél.» Így a dolog egészen rendben van, mert hiszen LEÓ is a skytha népeknek és nem ellenfeleiknek tulajdonítja a skytha lesvetést. Az ἐπὶ cum genit. ugyanis nem jelent *ellen*-t, csak az ἐπὶ cum accus.-nak van néha ilyen értelme. Úgy látszik, GYOMLAY úgy képzelte a dolgot, mintha e mondatban ἐπὶ cum accus. állott volna.²⁾ Így, ha a helyes értelmezést megadjuk, el kell ejtenünk mindazokat a combinatiókat, melyeket GYOMLAY e helyhez fűz.

LEÓ XII. fej. 6—7. §-át egyszerre többféle kifogással is illeti.³⁾ Itt arról van szó, hogy nem helyes az egész sereget egy harc-vonalban felállítani, hanem gondoskodni kell tartalékokról is. Ennél a tanításnál HERAKLEIOS, kit LEÓ e pontban is követ, hivatkozik a régiekre, továbbá a korabeli avarokra és türkökre

¹⁾ l. i. m. 61. s k. lk.

²⁾ Ez a tévedés — sajnos — becsúszott a MHK.-be is, l. 9. l.

³⁾ l. i. m. 64. s k. lk.

(II, 1; p. 47.), LEÓ azonban csupán a régi hadvezérekre hivatkozik, míg az avarokat és türkőket itt egyáltalán nem említi. Az első kifogás tehát arra vonatkozik, hogy miért nem említi e népeket, holott máshol olyankor is emlegeti a Τοῦρκοι-t, mikor forrása szövegében nincsenek említve. Erre azt feleljük, hogy következetességből jár el LEÓ így. Már a bizánczi lovasság fegyverzetének LEÓ által való előírásánál láttuk,¹⁾ hogy ő következetesen mindenütt elhagyja a türkők és avarok példájára való hivatkozást, a hol HERAKLEIOS ezt nyomatékosan kiemeli. Rég letűnt népekről lévén szó, nem akar velük vezéreinek fejtörést okozni, s ez nála szabály, melytől csak nagy ritkán tér el, mint pl. néha a perzsák emlegetésével. Hogy viszont néha olyankor is emlegeti a Τοῦρκοι-t, mikor forrása hallgat róluk, ez nála megint csak szabály és a σαφής αἰτία alapelvéből következik. Mindkét esetben ugyanis (XIV, 42; XVIII, 40), melyekre GYOMLAY czéloz, világosabbá akarja tenni forrása nagyon is általános kifejezését, a ki csak egyszerűen skythákról beszél, azáltal, hogy közelebbről meghatározza egy élesebben elhatárolható népegyednek (a magyaroknak) a fölemlítésével a skytháknak azt a csoportját, a melyre gondol. Láttuk ugyanis, hogy a skythák taktika szempontjából is többféle kategóriába sorozhatók, tehát közelebbi meghatározásuk éppen nem felesleges. Azután mindkét esetben a magyarokról van szó, azaz korabeli népről, és nem tanácsokról, mint a XII, 6—7-ben, hanem tényleges viszonyoknak a rajzáról.

Tárgyatalannak kell tartanunk a többi idevonatkozó aggodalmakat is. Először is nem állítható fel semmi különbség a XII, 6—7-ben, illetve HERAKL. II, 1-ben ismertetett avar-türk hadirend és a Συοθικῇ γυμνασίᾳ között, mert — a mint előbb láttuk²⁾ — ez utóbbi nem «skytha hadirend», hanem egyszerű bizánczi gyakorlat s így az előbbivel nem is állítható párhuzamba. Nincs különbség továbbá a HERAKLEIOS említette avar-türk hadirend és a LEÓ XVIII, 56.-ban leírt magyar-bolgár hadirend között, hiszen LEÓ itt világosan beszél a magyarok tartalékcsoportjairól, melyeket vagy lesben állítanak fel, vagy a szorongatott seregrész támogatására tartogatnak.

¹⁾ l. fentebb, 80. l.

²⁾ l. fentebb, 86—88. lk.

Egy tekintetben igazat adhatunk Gyomlaynak. Óriási anyagának új rendbe foglalása és új nézőpontból való átdolgozása oly méretű követelményeket állított Leó elé a szerkesztés ügyessége tekintetében, a melyeknek nem mindig tudott megfelelni. Ezért művének szerkezete néhol egyenetlen és következetlen. Lehet, hogy mondatszerkezetei sem mindig kifogástalanok, a mikor HERAKLEIOS tömören és igénytelenül odavetett fogalmazását rhetikusabb formába igyekszik önteni, de ezt majd csak akkor lehet biztosan megítélni, ha egyszer e Taktika annyira óhajtott kritikai kiadása elkészül. Mindezek azonban ránk nézve másodrendű dolgok. A fődologra nézve, arra t. i., hogy mennyire híven adta vissza Leó a korabeli népek tényleges hadviselési módját, megbízhatósága kiállja a szigorú kritika próbáját.

IV.

LEÓ MAGYAR VONATKOZÁSÚ ADATAINAK KRITIKÁJA.

Azokon az erősségeken kívül, melyeket Leónak forrásaihoz való viszonyából s dolgozása általános módszerének megfigyeléséből nyertünk az ő megbízhatóságára nézve a korabeli tényleges állapotok rajzában, vannak más bizonyítékaink is, melyekre támaszkodva ellenőrizhetjük az ő specialisan a magyarokra vonatkozó állításainak helyességét. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk ugyanis, hogy más, Leótól egészen független források alapján tudjuk igazolni azt, hogy a magyarok hadviselési módja a honfoglalás korában csakugyan olyan volt, a milyennek Leó feltüntette. A nyugati latin krónikák híven visszatükrözik azt a mély benyomást, melyet a magyarok közvetlenül a honfoglalást követő időkben a maguk feltartóztatlan előrenyomulásával és pusztító hadjárataival a mai Németország, Olaszország és Belgium lakosságára tettek; eléggé részletes leírását is adják a magyarok némely csatáinak és tipikus harcmodorának. Így LIUDPRAND cremonai püspök leírja a 899-i brentai csatát, a 910-i augsburgi győzelmet, 921—24-i olasz hadjáratot és a 933-i merseburgi csatát. WIDUKIND corveyi szerzetes megemlékezik a

955-ben vívott Lech melletti csatáról, FOLCUIN lobbesi apát a 954-i belgiumi hadjáratról, GERHARD presbyter a 955-i ágostai csatáról, BENEDICTUS szerzetes Chroniconjában a 916. évi olasz hadjáratról, EKKEHARDnál pedig a st.-galleni kolostor 926-i ostromáról találunk adatokat. Ezek a krónikáírók részben személyes élményeik, részben kor- és szemtanúk előadása alapján írnak; a legtöbbben éppen a X. század derekán írják történeti följegyzéseiket, tehát oly időben, mikor a magyarok hadiszervezete még semmiféle átalakuláson nem mehetett keresztül s teljesen azt a formát mutatja, melyet Don-melléki hazájukból hoztak magukkal s melyet LEÓ is leír. Hasonló jelentőségük van a keleti kútfőknek, az arab és perzsa íróknak is, kik közül MASSÚDI, IBN RUSTA és GARDÍZÍ a X. század első felében, illetve ez utóbbi a XI. század közepén írják feljegyzéseiket a magyarokról és a hozzájuk hasonló szokású népekről s így korra nézve meglehetősen közel állanak az általuk leírt állapotokhoz és eseményekhez. Ott is, hol régebbi viszonyokat rajzolnak, megbízható szemtanúk előadásából merítenek. Ha ezeknek a nyugati és keleti kútfőknek a magyarok harczmodorára és szokásaira vonatkozó adatait összevetjük a LEÓéival, meglepő egyezéseket aláltnk.

LEÓ szerint: *«férfiakban bővelkedő és független a magyar nemzet»*.¹⁾ Ennek igazolásául elég rámutatni IBN RUSTA²⁾ és GARDÍZÍ³⁾ azon megjegyzésére, hogy a magyarok fejedelme 20,000 lovassal indul ki hadjáratra akkor, a mikor ugyanezen írók adata³⁾ szerint a kazár király lovassága csak 10,000 főből áll. A mi pedig a nemzet függetlenségét illeti más államokkal szemben, ezt bizonyítja mindaz, a mit csak biztosan tudunk a magyarok történetére vonatkozólag a honfoglalás körüli időkből, s legfőképpen éppen magának a honfoglalásnak a ténye.

*«Egyéb pompa kifejtése és a jóllét mellett csak arra van gondolja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.»*⁴⁾ Fényűző hajlamukról tanúskodnak a keleti kútfők is.

1) XVIII, 45: πολυάνδρὸν ἐστὶ καὶ ἐλευθέρων τοῦτο τὸ ἔθνος.

2) MHK, 167. l.

3) MHK, 156. l.

4) XVIII, 45: μελέτην μόνον ποιούμενον παρὰ τὰς ἄλλας πολυτελείας καὶ τὴν εὐπορίαν τὸ ἀνδρείως διακείσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχθρούς.

IBN RUSTANÁL¹⁾ azt olvassuk, hogy a magyarok szláv rabszolgákat eladják a bizáncziaknak s cserében bizánczi aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más bizánczi árukat kapnak. GARDÍZÍ²⁾ is úgy jellemzi őket, hogy ruházatuk színes selyemszövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, s általában véve fényt kedvelők.

A magyarok vitézsége, azt hiszem, nem szorul bizonyításra. Külömben expressis verbis emeli ki az ő bátorságukat, illetve a védelemben és támadásban egyaránt tanúsított vitézségüket GARDÍZÍ³⁾ és MASZŪDÍ⁴⁾ is.

«Ez a nép, mivel egy fő alatt áll s vezéreitől szigorú és súlyos büntetéseket áll ki az elkövetett mulasztásokért, tehát nem a szeretet, hanem a megfélemlítés eszközeivel tartatik féken, kitarthatóan tűri a fáradalmakat és a megpróbáltatásokat. Nomád jelleménél fogva ellentáll a forróságnak és a fagynak, úgyszintén a szükségesekben való egyébkénti nélkülözésnek⁵⁾ is.»

Monarchikus szervezetüket egybehangzólag bizonyítják az arab források⁶⁾ és KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS⁷⁾ is. Mind ezen írók szerint az összes magyarság felett áll egy főfejedelelem vagy fővezér, kinek a czíme az arab íróknál kende, KONSTANTINOSNÁL egyszerűen ἄρχων. A másik két fejedelelem, a dsila (γυλας) és a καρχᾶς csak a kende után következik, ők neki a kormányzásban mintegy segédkeznek s úgy tekinthetők, mint a végrehajtói és bírói hatalom letéteményesei. A magyar seregben uralkodó fegyelemre és a büntetések súlyos voltára nézve figyelmet érdemel a nyugati krónikáknak⁸⁾ az a tudósítása, hogy a ma-

¹⁾ MHK, 170. l.

²⁾ ³⁾ u. o. 172. l.

⁴⁾ u. o. 279. l.

⁵⁾ XVIII, 46: τοῦτο τοῖνυν ὡς μοναρχούμενον καὶ ἀπηνεῖς καὶ βαρεῖας τὰς ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον, οὐκ ἀγάπη, ἀλλὰ φόβῳ κεκρατημένον τοὺς πόνους καὶ μόχθους γενναίως φέρουσιν. Ἡρὸς δὲ καύματα καὶ πρὸς ψῦχος ἀντέχονται, καὶ τῆς λοιπῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδοείας νομαδικὸν ὑπάρχον.

⁶⁾ u. o. 167. l.

⁷⁾ de imp. adm. ed. Bonn. p. 174.

⁸⁾ Folcuini gesta Abbatum Lobiensium (MGH. Ser. t. IV.) p. 67: *et principes ipsi uterentur flagellis in eos, qui volebant subsistere*. Gerhardi vita S. Oudalrici ep. (MGH. Ser. t. IV.) p. 401: *quidam Ungrorum flagellis alios minantes ad pugnandum coegerunt*.

gyar vezérek korbácscsal kényszerítették katonáikat a harcban való kitartásra, illetve, ha taktikájuk úgy kívánta, a harcznak abbanhagyására. Jó analogiával szolgál itt a X. század elején élő IBN FADHLAN, a midőn leírja azokat a rendkívül szigorú büntetéseket, melyekkel a kazár főfejedeleme a gyávákat sújtotta.¹⁾ Abból a szoros kapcsolatból, mely kazárok és magyarok közt az őshazában fennállott, valamint e két nép állami és hadi szervezetének hasonlóságából következtethetjük, hogy ezek a szigorú büntetések megvoltak a magyaroknál is, bár a források ily részletesen nem szólnak róluk. A fáradalmak, éhség és szomjúság, hideg és meleg elviselésében való kitartásuk olyan tulajdonsága a magyaroknak, melynek legékebben szóló bizonyossága az ő egész történetük a IX. század végétől a X. század közepéig, mely idő alatt csaknem szakadatlanul és nagy sikerrel hadakoztak mai hazájukban, Németországban, Belgiumban, Olaszországban és a Balkán félszigeten, tehát meglehetősen különböző fekvésű és éghajlatú vidékeken, a nélkül hogy kifáradtak vagy számbavehető vereséget szenvedtek volna.

«A magyarok nemzetségei ravaszok, szándékaikat rejtegetők, barátságtalanok és megbízhatatlanok. Pénzvágyuk telhetetlen, megvetik az esküt, az egyezségeket nem tartják meg, ajándékokkal ki nem elégíthetők, sőt mielőtt az ajándékot elfogadnák, fondorlaton és a szerződések felforgatásán törik a fejüket. Szörnyen ki tudják számítani a kedvező pillanatokat s nem annyira kézi tusával s hadaik erejével igyekeznek legyőzni ellenségeiket, mint inkább csellel, meglepéssel s a szükségességek megszerzésében való korlátozással.»²⁾ Ez a láthatólag

¹⁾ MHK, 219: (A kazár főkirály) ha egy hadcsapatot háborúba küld, ez semmi szín alatt meg nem futamodik, és ha mégis megfutamodnék, a király mindazokat megöleti, kik közülök színe elé kerülnének. Ha hadvezérei s helyettese fordítottak volna hátat az ellenségnek, ezeket megidézi, majd előhozatja feleségeiket s gyermekeiket s azokat szemök láttára másoknak ajándékozza s hasonlóképen cselekedik lovaikkal, marháikkal, háziesszökeikkel, fegyvereikkel, házaikkal. Néha az illetőket ketté vágatja vagy felakasztatja, vagy ha kedvezni akart nekik, lovászaivá teszi.

²⁾ XVIII, 47—48: περίεργα δὲ εἰσι τὰ τῶν Τούρκων φύλα, καὶ κρύπτοντα τὴν βουλὴν αὐτῶν, ἄφιλα δὲ καὶ ἄπιστα ὄντα, καὶ διὰ τῆς ἀπληστίας τῶν χρημάτων κρατούμενα, ὄρκου περιφρονοῦσι, μήτε συνθήκας φυλάττοντα, μήτε δώροις ἀρκούμενα, ἀλλὰ πρὶν τὸ δοῦν δέξονται, ἐπιβουλὴν μελετῶσιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν συνθηκῶν. Καὶ

széles kedvteléssel részletezett erkölcs- és jellemrajz lényegében véve kétféle tulajdonságát fejezi ki a magyaroknak: az egyik az ő haditaktikájuk alapsajátsága, mely nem a nyers erőre, hanem az okosan kiszámított haditervre helyezi a fősúlyt s a kedvező alkalmak kihasználásával, esellel és meglepéssel igyekszik felülkerekedni ellenségein, érvényre juttatva ezt a taktikát nem csupán a harcmezőn, hanem a diplomatiái tárgyalásokban is (különösen a bizáncziakkal szemben, kik rendkívüli ügyességgel kezelték ezeket a mesterfogásokat); a másik az ő nyere ségvágyuk, mely tulajdonságot LEÓ a frankoknál és longobárdoknál is szemrehányólag említi, pedig ha egy kissé körülnézett volna maga körül, megtalálhatta volna a saját portáján is. De érdemileg igaza van LEÓnak a magyar taktika alapsajátságára nézve. A vakmerő nekirohanás, mindent egy kockára való feltevés és a küzdelemnek a párviadalszerű kéztetésében való összpontosítása nem ősmagyar sajátságok, hanem ahhoz a primitív taktikához tartoznak, mely HERAKLEIOS idejében teljes virágzásban volt a frankok és longobárdok között s ugyanezen népeknél részben még LEÓ idejében is fennállott. A fejlettebb turáni taktika már jóval a magyarok megjelenése előtt fölébe emelte a nyers erőnek az okos előrelátást és számítást, s főelve volt kikeresni az ellenség gyöngye oldalát és gyöngye pillanatát s ott és akkor mérni rá súlyos csapást, a hol és a mikor ez a legkevésbé tud ellentállani. Éppen ezért tartotta annyira mintaszerűnek és akarta a saját seregébe bevezetni a türk-avar taktikát HERAKLEIOS. S hogy a magyar taktika e tekintetben is megegyezett a türkökével és avarokéval, azt nem csupán LEÓ állítja, hanem számos adattal bizonyítják a nyugati krónikások is. LIUDPRAND szerint a magyarok a 910-i augsburgi győzelmük alkalmával alvás közben lepik meg az ellenséget, még pedig oly gyorsasággal, hogy sokakat még fekvő helyzetben ölnek meg nyilaikkal.¹⁾ Ugyanezen író elbeszélése szerint a 899-i brentai

τοὺς ἐπιτηδεῖους καὶ καιροὺς δεινῶς στοχάζονται, καὶ σπουδάζουσιν οὐ τ.σοῦτον χεῖρὶ καὶ δυνάμει τοὺς ἐχθροὺς καταπολεμῆσαι, ὥσον δι' ἀπάτης καὶ αἰφνιδιασμοῦ, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀναγκαίων στενώσεως.

¹⁾ Antapodosis lib. II. MGH. Scr. t. III. p. 288: Hungariorum gens, necis sitiens, belli avida, hos, videlicet Christianos, adhuc opprimit oscitantes; nonnullos namque spicula prius quam clamores evigilarunt, alios

csatában étkezés közben ütnek rajta az ellenséges táboron s némely harczosnak nyelés közben a torkában szűrják keresztül az ételt.¹⁾ A Dursac (Dvorzsák?) és Bugát vezérlete alatt folytatott 921-i olasz hadjáratban oly váratlan gyorsasággal támadnak, hogy az ellenségnek még fegyverei felöltésére sem marad ideje.²⁾ Alább látni fogjuk, hogy a magyarok még másfajta hadicselt és lesvetést is szoktak alkalmazni. Nyereségvágyukat illetőleg pedig elég utalni a honfoglalás után folytatott külföldi kalandozásaikra, melyeknek főként a zsákmányolás volt a célja. Ide vág egyébiránt IBN RUSTA,³⁾ GARDÍZÎ⁴⁾ és MASZÚDÎ⁵⁾ azon megjegyzése is, hogy a magyarok szláv rabszolgáikat és hadifoglyaikat eladják a bizáncziaknak aranszövetekért, színes szőnyegekért és más ipari czikkekéért.

«Fegyvereik a kard, vért, íj és kopja. Éppen ezért a harcban többen közülök kétféle fegyvert is viselnek, ú. m. a kopját, melyet vállukra akasztanak, és az íjat, melyet kezükben tartanak, s az adandó alkalom szerint majd az egyiket, majd a másikat használnak. Üldöztetés közben azonban inkább a nyilazás által szereznek maguknak előnyt. De nem csupán maguk vannak felfegyverezve, hanem az előkelők lovai is vassal vagy nemezzel vannak fedve a mellső részükön. Sok gondot és gyakorlatot fordítanak a lóhátról való nyilazásra.»⁶⁾ Mindezeket a tudósításokat a magyarok felfegyverzésére vonatkozólag igazolják a nyugati és keleti kútfők adatai.

vero cubilibus confossos neque strepitus, neque vulnera excitarunt, citius enim ab iis spiritus recessit, atque somnus.

¹⁾ u. o. p. 291: quos (Christianos) tanta Hungarii celeritate confoderant, ut in gula cibum transfigerent aliis etc.

²⁾ u. o. p. 299: tantaque illos tunc celeritate confodiunt, ut nec induendi quidem sumendive arma spatium haberè quirent.

³⁾ MHK. 170. l.

⁴⁾ u. o. 172. l.

⁵⁾ u. o. 282. l.

⁶⁾ XVIII, 49—51: ὁπλίζονται δὲ σπαθίοις καὶ λωρικίοις καὶ τόξοις καὶ κονταρίοις. ἔθεν ἐν ταῖς μάχαις διπλοῦν ἄρμα οἱ πλείονες αὐτῶν ἐπιφέρονται, ἐν τοῖς ὤμοις τὰ κοντάρια ἀναβαστάζοντες καὶ τὰ τόξα ἐν ταῖς χερσὶ κατέχοντες καὶ ἀμφοτέροις κατὰ τὴν ἀπαντῶσαν χρεῖαν κεχρημένοι. διωκόμενοι δὲ μᾶλλον προτεροῦσι τοῖς τόξοις. οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνον ὀπλοφοροῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἵπποι τῶν ἐμφανῶν σιδήρῳ ἢ κενδοῦκλῳ τὰ ἔμπροσθεν μέρη σκέπονται. πολλὴν δὲ μελέτην καὶ ἀσκήσιν ποιοῦνται περὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἵππων τοξείαν.

A kardot MASZŪDI¹⁾ és BENEDICTUS,²⁾ a vértet LIUDPRAND,³⁾ a kopját EKKEHARD,⁴⁾ az íjat pedig majdnem valamennyi forrás említi mint a magyarok fegyvereit. Leóhoz hasonlóan ezek a források is nyomatékosan emelik ki, hogy fő harczieszközük a lóhátról való nyilazásban áll.⁵⁾ LIUDPRAND⁶⁾ azt is megerősíti, hogy lovaik szügyét vértetik. Bizonyítékul itt még rá lehet mutatni azokra az analogiákra is, a melyekkel a rokonszokású népek, ú. m. a kazárok, bolgárok és burdaszok példája szolgál a keleti kútfők leírása szerint.⁷⁾

«Követi őket a méneknek és kanczáknak sokasága, egyfelől táplálkozás és tejivás czéljából, másfelől azért, hogy nagyobb számban levőnek tűnjenek fel.»⁸⁾ LIUDPRAND⁹⁾ szövegéből is

¹⁾ MHK. 279. l.: (a magyarok, besenyők, jadsni-k és nökerdeh-eknek a bizáncziak ellen való együttes háborúja leírásánál a 932-ik évből) «a jobbra és balra nyargaló lovasosztályok egy porfelleg közepette *karddal* estek neki a megfutamodottaknak stb.»

²⁾ Chronicon, MGH. Ser. t. III. p. 714: Ungarorum gens deprædata tota Tuscia, igne *gladio* consumpta, multos . . . asportaverunt.

³⁾ Antap. MGH. Ser. t. III. p. 294: Velox tunc sonipes piger queritur; *falerarum* præterea decor armorumque honor non Hungariis tutelæ, sed honeri erant.

⁴⁾ MHK, 336. l.: Ingruunt tandem pharetrati illi, *pilis* minantibus et spiculis asperi.

⁵⁾ Liudprand, Antap. MGH. Ser. t. III. p. 288: Turci, directis acriter boelis, id est *sagittis*, plurimos sternunt. Widukindi lib. III. MGH. Ser. t. III. p. 458: Ducitur exercitus per aspera et difficilia loca, ne daretur hostibus copia turbandi *sagittis* agmina, *quibus utuntur acerrime*, arbustis ea protegentibus. Folcuin, MGH. Ser. t. IV. p. 67: Subsequitur post hæc pluvia pergrandis, quæ *gentiliciam* illis *sagittandi artem* cordarum distentione frustravit. V. ö. még Maszûdi, MHK, 281—2. l.

⁶⁾ u. o. p. 294: Abiectis quippe arcubus, dimissis spiculis, *faleribus* etiam, quo expeditius equi currerent, proiectis, fugæ solummodo operam dabant.

⁷⁾ Gardizî a kazárokról, MHK, 156. l.: «(Az isá) . . . hadijeleket, rövid lándsákat, kemény mellvértet . . . is kioszt. Ugyanezen író a burdaszokról, MHK, 162. l.: Fegyverzetük —, *kard, nyíl*; *pánczéjük nincs*. Ibn Rusta a bolgárokról, MHK, 165. l.; *Lovaik, mellvértjeik és szúrófegyvereik* vannak.

⁸⁾ XVIII, 52: ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων ἱππαρίων καὶ φοραδίων, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροπὴν καὶ γαλακτοποσίαν, ἅμα δὲ καὶ διὰ πλῆθους φαντασίαν.

⁹⁾ Antap. l. II. p. 291: Hungarii denique nimio terrore coacti. omnem

kitünik, hogy a magyarok hátaslovaikon kívül még tartaléklovaikat is szoktak magukkal vinni.

«Nem ütnek körülárkolt tábort, mint a bizáncziak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszórva, lovaikat szüntelenül legeltetik télen és nyáron. Háború idején azonban a szükséges lovakat magukhoz veszik s békóba verve sátraik közelében őrzik a csatarendbe állás idejéig, a mit éjnek idején szoktak elkezdni. Előőrseiket nagy távolságban sűrűn egymás mellett állítják fel, hogy ne lehessen őket könnyű szerrel meglepni.»¹⁾ Hogy a magyarok sátraik alatt szoktak táborozni, azt több ízben is kiemelik a források.²⁾ Körülárkolt táborról természetesen nem szólnak. Ellenben EKKEHARD³⁾ említi a magyar tábornak szekerekkel és egyéb akadályokkal való körülzárását az éjjeli meglepetések elleni védekezés céljából. Bár erről sem LEÓ, sem HERAKLEIOS nem tesz említést, egyéb forrásokból mégis kétségtelen,⁴⁾ hogy itt a «barbár» népeknek egy igen régi szokásával állunk szemben, mely hozzátartozott a turáni taktikához is. Párhuzamba állítható ezzel a kazárok azon tábor-megerősítése, a mely szerint sátorszegekre erősített vaspántokkal valóságos falat húztak a tábor körül, s a mely

supellectilem, captivos, arma omnia, equos, singulis tantum, quibuscum remeare possint, retentis, dare promittunt.

¹⁾ XVIII, 53—54: ἀπλικοῦσι δὲ οὐκ ἐν φασσάτῳ, ὥσπερ οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπαρμένοι κατὰ γένη καὶ φυλάς, τοὺς ἵππους βόσκοντες διηνεκῶς ἐν θέρει καὶ χειμῶνι. ἐν δὲ καιρῷ πολέμου τοὺς ἀναγκαίους ἵππους κατέχοντες καὶ περικλοῦντες πλησίον τῶν Τουρκικῶν τεντῶν φυλάττουσι μέχρι καιροῦ τῆς παρατάξεως, ὑπὸ νύκτα τῆς παρατάξεως ἀπαρχόμενοι. τὰς δὲ βίγλας αὐτῶν ἀπὸ μακρόθεν ἀλλεπαλλήλους ποιοῦσιν, εἰς τὸ μὴ εὐκόλως αὐτοὺς ὑπομένειν αἰφνιδισμούς.

²⁾ Antapod. lib. III. p. 303: Hungari muros Papiensis civitatis vallo circumdant, ac defixis per girum tentoriis, exeundi aditum civibus prohiberent. Gesta episcop. Camerac. MGH. Ser. t. VII. p. 428: Itaque fatigati (Hungari), non procul ab urbe fixis tentoriis, in prata videlicet iuxta Scalth flurium concedebant.

³⁾ MHK, 339: at illi (sc. Hungari) campos et planitiem, quam citissime poterant, optinantes aciemque, prout copia esset, alacriter iustruentes vehiculis et ceteris impedimentis circumpositis, noctem vigiliis partiuntur, fusique per herbas vino et somno taciti indulgent.

⁴⁾ Veget. III, 10: Omnes barbari, carris suis in orbem connexis, ad similitudinem castrorum, securas a superventibus exigunt noctes. Urbik. epited. p. 369: Τὶ δὲ οἱ βάρβαροι ἑαυτοὺς οὐ περιφράττουσιν ἀμάξαις, ἅς ἐστιν ῥάδιον ἀναλῶσαι τέχνη τῷ πυρὶ;

nagyon hasonlít az Urbikios hírhedt «találmány»-ához.¹⁾ Az előőrseket a kazároknál említi GARDÍZÍ,²⁾ míg LIUDPRAND³⁾ a magyaroknál felderítő csapatokról (exploratores) beszél, melyek azonban az ő előadásából kitetszőleg előőrsi functiót is teljesítettek.

«A harczban nem három dandárban állanak fel, mint a bizáncziak, hanem különféle nagyságú ezredekben, tömören összekötve egymással ez ezredeket, melyeket egymástól csak kis közök választanak el, azért hogy egyetlen vonalban állóknak tűnjenek fel. A harczvonalon kívül van tartalékerejük is, a melyet lesbe küldenek ki azokkal szemben, a kik hanyagul állanak fel velük szemben, vagy a szorongatott seregrész támogatására tartanak fenn. Málhavonatukat (train) a harczvonal mögött helyezik el a közelben, vagy jobbra, vagy balra a harczvonalától, kb. egy- vagy kétezer lépésnyire, csekély őrséget is hagyva hátra benne. Gyakran összeterelik felesleges lovaikat is s az arczvonal háta mögött állítják fel annak védelmére. A harczvonal sorainak mélysége, illetve a sorok száma náluk nincs meghatározva, mégis inkább a mélységre fordítanak gondot, hogy vastagabb legyen a harczvonal. Homlokvonaluk tömör és egyenes.»⁴⁾ Ez a rendkívül fontos tudósítás a magyar seregnek, a sereg egyes alkotórészeinek a felállítására és elhelyezésére vonatkozik, s a bennük rejlő taktikai megfigyelések any-

1) Gardizí. MHK. 157. l.

2) l. u. o. Előőrseik vannak, a kik a hadsereg előtt járnak stb.

3) Antapod. p. 290: Cumque iuxta fluvium Brentam defixis tentoriolis, immo centonibus, triduo *exploratoribus directis*, terræ situm gentisque multitudinem seu raritatem considerarent etc.

4) XVIII, 55—57: ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὥς οἱ Ῥωμαῖοι παρατάσσουσιν ἐν τρισὶ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις, ὁρουγγιστὶ συνάπτοντες ἀλλήλαις τὰς μοίρας μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων διस्ताμένας, ὥστε μίαν φαίνεσθαι παράταξιν. ἔχουσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως δύναμιν τινα ἐκ περισσοῦ, ἣν πρὸς ἔγκρουμα ἐκπέμπουσιν κατὰ τῶν ἀμελῶς ἀντιτασσόμενων αὐτοῖς, ἢ καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ βαρουμένου μέρους φυλάττουσι. τὸ δὲ τοῦλδον αὐτῶν ὀπισθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλησίον, ἢ δεξιᾷ ἢ ἀριστερᾷ τῆς παρατάξεως, ὥς ἀπὸ ἐνὸς ἢ δευτέρου μιλίου, ἀφιέντες ἐν αὐτοῖς καὶ ὀλίγην παραφυλακὴν. πολλάκις δὲ καὶ συζευγύντες τοὺς περισσοὺς τῶν ἵππων κατὰ νώτου, ἡγουν ὀπισθεν τῆς παρατάξεως αὐτῶν ποιοῦσιν εἰς φυλακὴν αὐτῆς, καὶ τὰ μὲν βάθῃ τῶν ἀκίων τῆς παρατάξεως ἡγουν τοὺς στίχους ἀρίστως ποιοῦσι, διὰ τὸ παχεῖαν εἶναι τὴν παράταξιν βάθους μᾶλλον φροντίζοντες, καὶ ἴσον ποιοῦσι καὶ πυκνὸν τὸ μέτωπον.

nyira specialis katonai szakértelmet tételeznek fel, hogy ehhez hasonlót hiába keresünk akár a nyugati krónikák jámbor szerzeteseinél, akár az arab és perzsa történetíróknál. Mégis néhány fontos, alapvető elemét LEÓ e tudósításainak igazolhatjuk a többi forrásokból is. A magyar sereg taktikai egységét, az ezredet említi MASZŪDI¹⁾ is. A különbség csak az, hogy a míg LEÓ különféle nagyságú ezredekéről beszél, melyeknek ereje tehát néha kisebb, néha nagyobb is lehetett ezer embernél, addig az arab író szerint a magyar lovassági szakaszok pontosan ezer emberből állottak. Ha meggondoljuk, hogy a schematikus számarányokat magában a bizánczi hadseregben sem lehetett mindig pontosan betartani a rendelkezésre álló erők folytonos hullámzásánál fogva,²⁾ akkor inkább a bizánczi, mint az arab író észleletét fogjuk helyesnek tartani. MASZŪDI előadása abban is téves, hogy ő beszél a «turk» hadsereg középhadáról, jobb- és balszárnyáról, a mi nem csupán LEÓ leírásával van egyenes ellentmondásban, hanem ellenkezik az arab író saját egyéb tudósításaival is. Ő ugyanis azt mondja, hogy a «turk» fővezér a sereg jobb- és balszárnyában több lovassági szakaszt helyezett el, melyek mindenike ezer lovasból állott s melyek egy vonalban állottak fel a középhaddal és a szárnyakkal. Ebből is kitűnik, hogy ez a felállítás nem három részből állott, mint a bizáncziaknál és araboknál, hanem sokkal többől, s a taktikai egységek, melyekben a sereg harcra sorakozott, az ezredek voltak. Ő az arab analogia hatása alatt beszél a «turk» seregben is középhadról és szárnyakról, de hogy ez mennyire nem volt helyénvaló, mutatják a még jobbról és balról hozzájuk csatlakozó újabb ezredek, melyek a régi «szárnyak» állítólagos jellegét amúgy is teljesen megszüntették volna. A magyar sereg arczéle egy szakadatlan, tömör vonal volt, mely kitűnően leplezte a mögötte sorakozó ezredek elhelyezkedését. EKKEHARD³⁾ is ezekre a különféle nagyságú ezredekre céloz, a mikor meg-

1) MHK. 281. l. A magyarok, besenyők, jadsni-k és nökerdeh-k együttes támadásának leírása alkalmával a bizánczi Valendar város ellen 932-ben.

2) l. fentebb, 39. l.

3) MHK. 336. l. Nam hostes non simul ibant, sed *turmatim*, quia nemo restiterat.

emliti a magyar seregnek csoportonként (turmatim) való felvonulását.

A LEÓ által említett tartalékcsoportokról, melyeket a magyarok lesben szoktak felállítani, LIUDPRAND ¹⁾ két ízben is tudósít. Elmondja az augsburgi csata leírásával kapcsolatban, hogy a magyarok harcz közben színleg megszaladnak, miután leseiket elhelyezték. Az ellenség nem is gyanítva a cselt teljes erőből üldözni kezdi a magyarokat, a mikor egyszerre minden oldalról előjönnek a lesbe kiküldött csapatok s teljesen megsemmisítik a magát győztesnek hívó ellenséget. A brentai csatánál három helyre is küldenek ki leseket s csak azután intézik a fősereggel az arczvonaltámadást. Ezek a tudósítások fődik egyúttal LEÓ következő megjegyzését is: «*Jobbára a távolról való harczban és a lesvetésben lelik kedvüket, továbbá az ellenség bekerítésében, a színleg való meghátrálásban, visszafordulásban és a szétszórt csatarendben.*»²⁾

«*Hogyha pedig ellenségeiket megszalasztják, legfontosabb dolognak tartják a kiméretlen üldözést s semmi mással nem törődnek, csupán az üldözéssel. Nem elégednek meg ugyanis, mint a bizáncziak és a többi népek, a mérsékelt üldözéssel és a zsákmányolással, hanem mindaddig kitartanak, a míg teljesen meg nem semmisítik az ellenséget, s ennek elérésére mindenféle módot felhasználnak. Ha valamely üldözött ellenségük egy erősségbe menekül, igyekeznek pontosan kikutatni úgy a lovak, mint az emberek szükségleteiben levő hiányt s állhatosan arra törekednek, hogy az ezek megszerzésében való korlátozással késztessek megadásra az ellenséget vagy rábírják a nekik tetsző egyezés elfogadására, a midőn eleinte enyhébb feltételeket szabnak s aztán, ha az ellenség ezeket el-*

¹⁾ Antap. lib. II. (MGH. Ser. t. III. p. 289.): Turci, sicut non incalidi positus ex adverso insidiis, fugam simulant. Quos dum regis populus, doli ignarus, impetu validissimo sequeretur, omni prodeunt ex parte insidiae, et quasi victi ipsi victores interimunt. U. o. p. 291: Hac itaque ex horatione utcumque animos recreati, tres in partes insidias ponunt, recta ipsi fluvium transeundo hostes in medios ruunt.

²⁾ XVIII, 58: χαίρουσι δὲ μᾶλλον ταῖς ἀπὸ μήκωθεν μάχαις, καὶ ἐνέδραις, καὶ ταῖς κυκλώσεσι κατὰ τῶν ἐναντίων, καὶ ταῖς ἐσχηματισμέναις ὑποχωρήσεσιν, καὶ ἀντιστροφαῖς, καὶ ταῖς διεσπαρμέναις τάξεσιν.

*fogadjja, más súlyosabbakat csatolnak hozzájuk.»*¹⁾ Hogy a magyarok célja a legyőzött ellenségnek teljes megsemmisítése vala, annak legjobb bizonyosságát szolgáltatja a 907-ben vívott csatájuk a bajorokkal. Ekkor Liutpold örgróf vezetése alatt nagyszámú sereg állott szemben a magyarokkal, melyben az ország összes előkelősége (főnemese, főpapok) részt vett. A krónikák, midőn hírül adják ennek a büszke seregnek a magyaroktól szenvedett irtózatoss vereségét, minden szükséztől mellett sem tudják elhallgatni, hogy a magyarok öldöklése elől csak nagyon kevesen tudtak elmenekülni, a többi mind ott veszett a csatatéren.²⁾ Hasonló eredménnyel végződött a magyarok, besenyők és társaik által 932-ben a bizáncziak ellen folytatott ütközet, melyről MASZŪDI így ír: «Körülbelül hatvanezer keresztyénné lett moszlim és rûmi maradt a csatatéren s a turkok az ellenség egymást borító holttestein, mintegy lépcső fokain, mászták meg a falak ormait. A bevett város lakói több napon át gyilkoltattak és az életben hagyottak mindnyájan fogságba kerültek. Három nap múlva a turkok elhagyták a várost s Konstantinápoly elé vonultak. Útközben mindazokat, kikkel találkozottak, részben lemészárolták, részben fogságba hurczolták stb.»³⁾

Várostromlási módszerüket illetőleg a nyugati krónikák megerősítik a bizánczi taktikus író azon állítását, hogy a ma-

1) XVIII, 59—60: ὅταν δὲ τρέψωσι τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, πάντα ἐν δευτέρῳ τιθέασιν καὶ ἀφειδῶς ἐπιτίθενται, οὐδὲν ἕτερον λογιζόμενοι, ἢ τὸ διώκειν. οὐκ ἀρκοῦνται γὰρ, ὥσπερ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη, τῇ μετρίᾳ καταδιώξει καὶ τῇ τῶν χρημάτων ἀρπαγῇ, ἀλλὰ μέχρι τοσούτου ἐπίκεινται, ἕως ἂν τελείως τὴν τῶν ἐχθρῶν κατάλυσιν ποιήσωσιν, πάσῃ μεθόδῳ εἰς τοῦτο κεχρημένοι. ἐὰν δὲ τινες τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν διωκόμενοι εἰς ὀχύρωμα καταφεύγωσι, σπουδάζουσι ἀκριβῶς κατανοοῦντες τὴν τῶν ἀναγκάων ἔνδειαν καὶ τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ προσκαρτεροῦσιν ἵνα τῇ στενότητι τούτων χειρώσωνται τοὺς ἐχθρούς, ἢ εἰς τὰ ἀρέσκοντα αὐτοῖς σύμφωνα τούτους ἀγάγωσι, πρῶτον μὲν ἐλαφρότερα τινὰ ἐπιζητοῦντες καὶ τότε συντιθεμένων αὐτοῖς τῶν ἐχθρῶν ἕτερα μείζονα προστιθέασιν.

2) Ann. Alam. 907. (M.H. St. Gall. XIX, 259): Item bellum Bangoariorum cum Ungariis insuperabile, atque Liutpaldus dux et eorum supersticiosa superbia occisa, paucique Christianorum evaserunt, interemptis multis episcopis comitibusque. Ann. Sang. (u. o. p. 278) 908: Baioariorum omnis exercitus ab Agarenis occiditur. Ann. Corbeienses 907 (Jaffé, Bibliotheca I, 34): Baioariorum gens ab Ungaris pene deleta est. V. ö. Lüttich, Ungarnzüge in Europa im 10. Jh. Berlin, 1910. 54. l.

3) MHK, 282. l.

gyarok a vár körülzárása és minden segélyforrástól való elvá-
gása által törekedtek az ostromlottakat megadásra kényszeríteni.¹⁾
De mondanak ezek a források ennél többet is. Bizonyítják, hogy
a magyarok éppúgy, mint hajdan az avarok és türkök,²⁾ jára-
tosak voltak a különféle ostromtechnikai eszközök alkalma-
zásában is. Leírásukból kitetszőleg használtak ostromgépeket,
melyekkel köveket és dárdákat lőtték a vár falaira és vé-
dőire, továbbá gyújtó gerelyeket is tűzvész okozása céljából.³⁾
Minden valószínűség szerint azonban nem voltak e népek any-
nyira ügyesek a váraknak technikai eszközökkel való ostrom-
lásában, mint a bizáncziak, s ez az oka annak, hogy sem HERAK-
LEIOS, sem LEÓ nem említi ezen jártasságukat, mint a mely
tekintetben semmi különösebb tanulságot sem nyújthat a bizán-
cziaknak az ő példájuk.

Mindent összefoglalva, a magyarok fegyverzetének és takti-
kájuk alapvonalainak leírására nézve teljes összhang uralkodik
LEÓ és az idevonatkozó többi források között. Csak ritkán talá-
lunk olyan részlettudósítást nála, a mely a nyugati és keleti
kútfőkben nincsen meg és megfordítva. Ebből azonban nem
lehet arra következtetni, hogy azok a magyar hadiszokások,
melyeket LEÓ leír, bizonyos tekintetben mégis különbözök vol-
tak azoktól, melyeket a nyugati és keleti kútfőkből ismerünk,
hanem csakis arra, hogy más szempontból és másfajta szak-
értelemmel tárgyalták ugyanazt a harczmodort emezek, mint
LEÓ. Ő és forrása, HERAKLEIOS a hadvezér szakértő szemével
nézik a türk-magyar hadi szervezetet és taktikát, s ezért őket
csak az általános elvek érdeklik, a melyeket azonban katonai

¹⁾ Liudprand, Antap. l. III. p. 303: Hungari... *muros Papiensis civitatis vallo circumdarent, ac defixis per girum tentoriis, exeundi adi-
tum civibus prohiberent.*

²⁾ l. fentebb, 70. l.

³⁾ Gerhardi vita S. Oudalrici ep. (MGH. Scr. t. IV. p. 401): exercitus
Ungrorum... ad expugnandam civitatem circumcinxit. *diversa ferens
instrumenta ad depositionem murorum.* — U. o.: episcopus... *iaculis et
lapidibus* (sc. Ungrorum) *undique circa eum discurrentibus* intactus et
inlæsus subsistebat. Gesta episcop. Camerac. (MGH. Scr. t. VII. p. 428):
(Hungari)... *murorumque expugnationem declinantes ad fastigia templi
tela ardentia certatim iaculantur.*

szempontból összes fontosabb részleteiben rendszeresen kifejtettek. A nyugati krónikák jámbor szerzetesei s az arab és perzsa írók azonban katonai szakértelemmel csak vajmi szerény mértékben rendelkeznek, s ezért tőlük nem is lehet várni a magyar taktikának hadtudományi alapon nyugvó rendszeres ismertetését: ők csak azt adják elő, a mi nekik vagy informálóioknak leginkább feltűnt, inkább a külsőségekre és arra fektetve súlyt, hogy a magyar taktikának egyes specialis esetekben való alkalmazását leírják. Mégis mindössze annyi különbség van LEÓ és a többi források között, hogy emezek nem adnak olyan részletes és világos képet a magyar sereg beosztásáról és felállításáról, mint amaz. De a lényegre nézve itt is megegyeznek. Már sokkal több új adat található LEÓhoz képest a nyugati forrásokban; a várostromlási módszerekről, a szekértáborról, a csatakiáltásokról¹⁾ és a kémlelésről csakis ezekből értesülünk. S valamint nem jutna eszébe senkinek sem kétségbevonni ez adatok hitelességét csak azért, mert LEÓNÁL hiányzanak, úgy viszont nem lehet megtámadni az ő megbízhatóságát egynémely olyan részlettudósításért, a mely bár a többi forrásokban kifejezetten nincs megemlítve, mégis jól elhelyezhető azok közt a fővonások közt, melyekre nézve az összes források tudósítása egybehangzó.

Hangsúlyoznunk kell ugyanis, hogy mindezek e részlettudósítások nem ellenkeznek azokkal a taktikai alapelvekkel, melyekre nézve az elébb teljes megegyezést constatáltunk a bizánczi, nyugati és keleti kútfők között, sőt ezen alapelveknek szükségképeni folyománya, illetve szerves kiegészítő-része gyanánt tekintendők. A kép, melyet e háromfele oldalról jövő összes tudósításoknak a felhasználásával alkothatunk magunknak a honfoglaló magyarok hadviselési módjáról, teljesen egységes és minden disharmonia nélkül való.

Arra a kérdésre tehát, hogy vajjon BÖLCSE LEÓNAK a Τόδοι-
ról közölt adatai tényleg megfelelnek-e a honfoglaláskori ma-

¹⁾ Widukindi lib. III. (MGH. Ser. t. III. p. 458.): nam Ungarii nihil cunctantes, Lech fluvium transierunt, circumeuntesque exercitum, extremam legionem sagittis lacerare cœperunt et impetu cum ingenti vociferatione facto, aliis cœsis vel captis, sarcinis omnibus potiti, cæteros legionis illius armatos fugere compulerunt.

gyarok hadi szervezetének és taktikájának, határozott és jól megokolt «igen»-nel felelhetünk. A midőn LEÓ ezeket az adatokat csekély módosítás híján csaknem szószerint átveszi HERAKLEIOSnak 300 évvel előtte keletkezett Taktikájából, ezzel csak azt a történeti igazságot juttatja kifejezésre, hogy a magyarok nem maguk találták fel ezt a taktikát, hanem egyszerűen átvették még az őshazában az őket környező nomád népektől, a melyek körében ennek a taktikának évszázadokra visszamenő hagyománya volt, s a VII. század elején legerősebb képviselői éppen a türkök és avarok voltak. Sem HERAKLEIOS, sem LEÓ nem adják teljesen kimerítő leírását ennek a taktikának, éppen azért bizonyos részletekre nézve kiegészíthetők és kiegészítendőek az ő tudósításaik más források alapján. De abban áll e bizánczi Taktikáknak nagy jelentősége minden egyéb idevonatkozó forrás felett, hogy katonai szakértelemmel ismertetik a türk-avar-magyar haditaktikának a többi népektől elütő sajátos és a többi népekre nézve tanulságos vonásait. E két bizánczi taktikus írónak csaknem minden fejezete tanúskodik arról a mély hatásról, melyet ez a taktika a bizánczi hadsereg taktikájára gyakorolt. HERAKLEIOS úgy a bizánczi lovasság felfegyverzésénél, mint csatarendbe való állításánál és harczi mozgulatainál kifejezetten ajánlja hadvezéreinek a türkök és avarok példájának követését. Nem lenne nehéz kimutatni, hogy mindazok a reformok, melyekkel HERAKLEIOS a bizánczi lovasság taktikáját át akarta alakítani, mint a milyenek a jobban tagolt és mozgékony hadirend, a terület kihasználása, a lesvetés és a meglepetés, alapjukban véve a türk-avar taktika szem előtt tartásával készültek. Ezeknek a reformoknak a keresztülvitelével igyekezett csinálni HERAKLEIOS a régi merev, nehézkes és egyoldalú taktikával harczoló lovasságból egy változatosabb és gyorsabban operáló, a körülményekhez jobban alkalmazkodó sereget. LEÓ átveszi ezeket a reformokat, a mennyiben a korabeli bizánczi hadsereg hajlamainak és szokásainak megfelelnek, a nélkül hogy megnevezné azokat a népeket, a melyeknek példájából ezek a reformok kiindulnak. Ő azonban belátja, hogy elődjének újításai nem mindenben válnak be annál az áthidalhatatlan különbségnél fogva, mely a bizáncziakat a turániaktól a hagyomány, életmód és szokások tekintetében elválasztja, s

ezért, a mint a felfegyverzésről szóló rész tárgyalásánál láttuk, némileg eltér a HERAKLEIOS ajánlotta újításoktól s hajlik a régi hagyományok felé. Ezért nem lelkesedhetik ő a magyar taktika iránt oly mértékben, mint HERAKLEIOS tette a türkökével és avarokéval szemben, s nem ajánlhatja hadseregének oly nyíltan és határozottan követésre méltó példa gyanánt. Olyan tény ez, a melyet mi csak sajnálhatunk éppen a magyar taktika behatóbb ismerete szempontjából, melynek még számos apróbb részletét hozhatta volna nyilvánosságra, ha a HERAKLEIOSÉHOZ hasonló álláspontra helyezkedett volna.

De így is hálásak lehetünk iránta, hogy a honfoglaló magyarok főjellemvonásait háborúban és békében megrajzolta s az ősmagyar taktikának a VII. századi türkökével és avarokéval való azonosságát megállapította. Ezáltal megmutatta nekünk e taktika eredetét s egyszersmind közölte katonai szempontból legfontosabb és legértékesebb alkotó-elemeit. Ha az ő tudósításait alapul vesszük s egybevetjük és kiegészítjük a többi források idevonatkozó adataival, akkor nem lesz nehéz történetileg hiteles s a mellett világos és szemléltető képet nyujtanunk az ősmagyar hadi taktika mibenlétéről.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Bevezetés	3
I. A Scheffer-kiadta Taktika szerzője és keletkezési ideje	5
II. Herakleios Taktikájának turkjai	59
III. Leó viszonya Herakleioshoz	70
IV. Leó magyar vonatkozású adatainak kritikája	106

RED. 1939. 3508. 0732

Debreceni Egyetemi Könyvtár

Előadás, 1931

19

1931

7

nyomtatás a.

1931.

S.: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télffy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ösvallásunk istenaszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1881–1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a mouda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjákok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbery Ármín úr válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Télffy*: Heraclius Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885–1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télffy*: Jelentés újhellén munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télffy*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. (1887–1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszi*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvm emlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télffy*: Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — X. *Télffy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbbkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kuun G.*: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889–1892.) — XVI. k. I. *Finály*: A besztercei szöszedet. 4 K. — VII. *Szamotu I.*: A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Diesének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892–1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Kozma F.*: Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Décsi L.*: Sz. Ágoston regulának magyar fordítása Celius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *id. Szinnyi J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898–1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Bölcs Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Példái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thury J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandria sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thury J.*: Török nyelvm emlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszi*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thury J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedüs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos I.*: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Cæsar commentariussainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. *Kégl Sándor*: Dsilál ed-Din Rúmi négysoros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. *Ferenczi Zoltán*: Petőfi és a socializmus. 1 K. — II.

000808217010

Schmidt J.: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. *Asbóth Oszkár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. *Melich J.*: Révai Miklós nyelvtudománya. 1 K. — V. *Némethy Géza*: Ovidius és Lygdamus. 1 K. — VI. *Geyza Némethy*: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII. *Goldziher Ignác*: Uri János. 30 f. — VIII. *Horváth Cyrill*: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. *Asbóth Oszkár*: A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20 f. — XXI. k. I. *Geyza Némethy*: De Ovidio Elegiae in Messallam auctore. 60 f. — II. *Váczy János*: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. *Hegedüs István*: Menander redivivus. 2 80 f. — IV. *Némethy Geyza*: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. *Kégl Sándor*: Bhagavadgitá. 80 f. — VI. *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatkozó népkövek a bizánczi íróknál. 1 K 80 f. — VII. *Császár Elemér*: Bessenyei akadémiai törekvései. 1 K 50 f. — VIII. *Bleyer Jakab*: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. 2 K. — IX. *Némethy Gejza*: P. Vergilii Maronis Catalepton. 60 f. — X. *Kégl Sándor*: Emir Khosrev. 80 f. — XXII. k. I. *Kallós Ede*: Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz I. (Trimeterek, tetrameterek, elegiák.) 2 K. — II. *Bayer József*: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Székfoglaló.) 2 K. — III. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. II. (érdemleges) rész. I. fele. 2 K. — IV. *Badics Ferencz*: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. (Székfoglaló.) 2 K. — V. *Schmidt József*: Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására. 2 K. — VI. *Rácz Lajos*: Rousseau és Sauttersheim. 1 K 50 f. — VII. *Császár Elemér*: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. 3 K. — XXIII. k. I. *Jánosi Béla*: Szerdahelyi György æsthetikája. 1 K 50 f. — II. *Szinnyei Ferencz*: Jósika Miklós. 2 K 40 f. — III. *Simonyi Zsigmond*: Jelentéstani szempontok. 1 K.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 11 10 04 018 6

